

EX LIBRIS: REV. P. BUBLYK

ВАСИЛЬ КУДРИК

МЕЛХИСЕДЕК
ЗНАЧКО-ЯВОРСЬКИЙ

ДОДАТОК ДО "МАЛОВІДОМОГО"

Д р у к о м
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ "ТРИЗУБ"

Вінніпег, Манітоба

1 9 5 7

ВАСИЛЬ КУДРИК

**МЕЛХИСЕДЕК
ЗНАЧКО-ЯВОРСЬКИЙ**

ДОДАТОК ДО "МАЛОВІДОМОГО"

Д Р У К О М

ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ "ТРИЗУБ"

Вінніпер, Манітоба

Printed by
TRIDENT PRESS LTD.
Winnipeg, Manitoba

П Е Р Е Д М О В А .

Матеріяли про Мелхиседека Значка-Яворського взято з книжки “Архив Юго-Западной Россіи”, Часть I, Т. II, стор. 869, — виданої в Київі 1864 року. Передмова і життєпис Яворського займає 213 сторін, а решту забирають документи, всіх 163, що вяжуться з особою Яворського й обставинами серед яких Яворський жив.

Передмова і життєпис написані мовою московською, а документи давною українською книжною мовою з половини 18-го віку. Є і документи писані мовою польською, а дещо і латинською.

На місци буде додати тут кілька уваг. В писанім московською мовою член народу пишесь з великої букви — “Українець, Поляк”, а не “українець, поляк”, як тепер пишуть. В цілій книжці правобережна Україна зветься **Україною**, а не Малоросією, чи як. В документах всюди говориться про **Україну, українське духовенство, український нарід**. Видно, що в тих часах нарід звав себе лише українським, а не малоросійським, чи русским.

Згадати б також, що в українських

документах всюди, де приходиться “г” (Зигмунт, Гродські книги” маємо (“кг”, Се нїшнє “г”, а то показує, що тоді Українці читали ще своїм українським способом, а не московським, який на Україні завела цариця Катерина. Читали “г” за “г”, а не за “г”, як москалі.

**
*

Що виробляли з Українцями Поляки в західних українських сторонах, про те на Заході писалося багато, а головнo в Галичині, де вільно було писати. Писалося в книжках і в пресі. Про польські насильства в Галичині є багато матеріалу.

Навіть під Австрією польські пани (дідичі) і польські духовні мали ще багато сили і старалися спиняти українську народну працю, а знов Українці, обороняючи себе, нагадували польські розбої, яких зазнавав український нарід від Поляків, головнo ж від заведення унії, та аж до недавних часів.

Польські насильства над Українцями починалися від західних українських сторін, а тягнулися в Галичині аж до 1939 року, отже тут мабуть найбільше матеріалу про польські насильства з західних українських сторін зібрано.

Коли ж Поляки були забрали Україну аж до Дніпра, то і там за час страшні

польські розбої почалися, але вони в більшості залишилися хіба в історії, як давніші події. По третім розборі Польщі 1795 р., Придніпрянщину забрала Росія, отже бувша польська там господарка стала вже менше важною. Про минуле не згадували хочби тому, що там вже був другий господар і про нього треба було думати.

Мабуть лише один Шевченко дав народови найбільше згадок про польські насильства в “Кобзари”, головню ж в “Гайдамаках”, і про те, як Українці віддавали “кров за кров і муки за муки”. Дав згадки, які Українців і нині інтересують.

**
*

Згадуючи польське пановання на Придніпрянщині до кінця третього розбору Польщі (1795), Шевченко нагадує великого оборонця українського народу і його Церкви — нагадує **Мелхиседека Значка-Яворського**, називаючи його “благочинним”, що виголосив сильний патріотичний заклик до повстанців-гайдамаків, де казав:

А ви Україну ховайте, —
Не дайте матери, не дайте

В руках у ката пропадать!

Але праця Яворського на тій промові не кінчається. Він працював цілі літа, даючи на жертівник народної справи свої труди і своє життя, за що терпів переслідування і муки в руках Поляків та уніятських верховодів. Він терпів за нарід і разом з народом.

Та Яворського забули. Для уніятів він був “схизматиком”, для Москалів українським патріотом, а не московським. Міг хтось на власну руку його згадати, та такий не знайшовся.

Але його ім'я не повинно забутися. Його ім'я і працю треба видобути зпід порошу забуття, — і так оте видання про його життя нехай буде хоч частиною того довгу, що дотепер Яворському належить. А йому належить від Українців багато.

Треба тут ще додати, що коли його життєпис видається як **“Додаток до Маловідомого”**, то вдійсности той додаток є **“Великим Маловідомим”**, бо воно розкриває маловідомі, а найбільше таки цілком невідомі події з українського життя на Придніпрянщині. А ті події в'язуться нерозривно з подіями, про які в других книжках **“Маловідомого”** говорить.

ЯК ШЕВЧЕНКО ЗГАДУЄ ЯВОРСЬКОГО

В “Гайдамаках” згадує Шевченко Яворського як “благочинного” (ігумена), що виголосив до українських повстанців (“гайдамаків”) сильну патріотичну промову, коли 1768 року Українці готували відплату за кривди, яких зазнали від Поляків та уніятів. Поляки і Москалі називали повстанців “гайдамаками”, отже звичайними розбишаками, але Шевченко дав Полякам і Москалям добру відправу. В “Холоднім Яру” він каже:

Брешеш людоморе!
За святую правду, волю,
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібе живе серце
За свою Вкраїну!
Ви — розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,

тому імени іншого значіння: коли вороги почали гідних Українців звати “гайдамаками”, то таких “гайдамак” треба поважати. Не імя прикрашує чоловіка, але гідний чоловік прикрашує імя.

Мотринин монастир і “благочинний”.

Був Мотринин монастир коло Жаботина на Київщині, а в нім ігуменом був **Мелхиседек Значко-Яворський**. Се той “благочинний”, що в Шевченкових “Гайдамаках” закликає Українців до повстання.

Переказ каже, що Мотринин монастир заснувала якась українська княгиня, Матрона, чи Мотрина, ще перед нападом Татар (1223 й 1240 року), отже від неї монастир зветься Мотринин.

В часі Гайдамаччини Мотринин монастир був найвизначнішим, бо Яворський, його ігумен, був правителем над всіма монастирями і церквами на Правобережній Україні.

Мотринин монастир, як і другі, були в лісах і помагали повстанцям-гайдамакам, давали їм в себе захист, перетримували їх в себе, одягаючи їх по монашому. Там перебував і Залізняк. Найбільше помагав повстанцям Мотринин монастир, де ігуменом був Яворський,

який ще перед повстанням кидався на всі боки, щоби український нарід ратувати.

**
*

Промова Значка-Яворського.

В “Гайдамаках” Шевченко поставив Яворського дуже високо переказуючи його промову до повстанців. Се була велична, сильна промова великого українського патріота. От як Шевченко тую промову переказує...

— Моліться, братія, моліться! —
Так благочинний начина, —
Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі —
Пожар не гасне, люде мруть,
Конають в тюрмах голі, босі...
Діти не хрещені ростуть,
Козацькі діти! А дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеться; карі очи
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать

В ярмі у Ляха... Горе, горе!
Молітесь діти! Страшний Суд
Ляхи в Україну несуть, —
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острияницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Ігул що-зиму замерзає, —
Богун не встане загатить
Шляхецьким трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана — червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь стародавний, —
Нема журби з ким поділить.
І Альта плаче: “Тяжко жити!
Я сохну, сохну...” Де Тарас?
Нема, не чуть — не в батька діти!
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!”
Молились щиро козаки,
Як діти, щиро...

Така мала бути промова Яворського,
— палка, щира, де він розкриває всі
українські рани і всі насильства Поляків

над Українцями. Він нагадає славних борців, великих оборонців України і їх великі діла, яких треба би нині наслідувати. Се був могучий голос гідного чоловіка, щирого христіянина і великого українського народолюбця.

Пояснення :

Щоби красше зрозуміти зміст промови Яворського, треба дати до неї кілька пояснень.

Не дасть святого розпинать, — се Чигирина, як столиці гетьманів.

Петро Конашевич-Сагайдачний, гетьман України (1614—1622), побив сильно Турків під Хотинюм, воював з Москвою. Був родом з Самбора в Галичині.

Павла Наливайка Поляки живого спалили в Варшаві.

Івана Остряницю і 30 козацьких старшин, після страшної муки Поляки розчвертували (порубали на кусні) і розвезли по Україні для постраху.

Богдан Хмельницький і його син Тимофій були поховані в Суботові коло Чигирина і польський коронний гетьман Чарнецький спалив їх кости 1664 року.

Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі.

Зиновій Богдан Хмельницький, обороняючись перед Поляками, убив їх по-

над 40,000 над рікою Россю в Корсуні.

Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою, і ніч, коли се сталося, зоветься Тарасова, або Кровава ніч.

Інгул — притока Буга, що пливе до Чорного Моря. Він замерзає, але вже не бачить такої ночі, як була, коли Богун потопив там Ляхів. Вже нема тих відважних.

Жовті води — річка в Херсонщині, притока Інгулця, тут розбив Хмельницький Поляків.

Корсунь — місточко канівського повіту на Київщині, і тут Хмельницький 1648 року розбив Поляків на прах.

Св. Михайл — опікун Київа й України.
Ратища, — копії, списи, піки.

ВІДОМОСТИ ШЕВЧЕНКА ПРО ЯВОРСЬКОГО

Кілько міг знати Шевченко про Яворського? Можна думати, що найбільше знав з оповідань свого діда, а з книжок коли б і знав дещо, то певно небагато, бо ледви чи в книжках про нього щось багато писалося.

Яворський помер 14-го червня (нов. стилю) 1809 р., а Шевченко народився 9-го березня, 1814 р., отже 5 літ по смер-

ти Яворського. Гайдамаччина була 46 літ перед Шевченком, отже Шевченків дід міг і до повстанців належати і певно знав про Яворського дуже багато і мав що розказувати. Слухав того і малий Тараз та записував собі в пам'яті дідові оповідання.

Що Шевченко про “гайдамаччину” читав, се певне, але можна думати, що про особу Яворського писано було мало, коли що було. Матеріяли, з яких можна було про Яворського більше довідатися, були порозкидані в приватних руках і в різних місцях і звичайному чоловікові, хоч і письменному, були вони і невідомі і недоступні.

Яворський був монах, отже і те могло заважувати на байдужности до його особи, та і хто мав ним заінтересуватися. Могли згадувати його монастир та другі монастирі, що давали гайдамакам поміч, але особа Яворського серед тих згадок губилася.

Так найпевніше, що найбільше заінтересував Шевченка Яворським його дід, і може головною спонукою до написання “Гайдамаків” були дідові оповідання, бо каже Шевченко:

Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде,

А я за ним... Не знав старий,
Що письменні люде
Тії речі прочитають...

Видно, що поза дідовими оповіданнями Шевченко міг знати про Яворського мало, — не знав мабуть, що Яворський показував себе великим не лише своєю промовою, але кількалітною працею, яку провадив жертвуючи для народного добра себе цілого. Доперва пізнійші дошукування виявили яким великим оборонцем Церкви і народу був Яворський.

Та коли нині в Історії України (деяких видань) і згадуєсь Яворський, то мимоходом, коротко, з чого виходило би, що він не заслугує на поважнішу згадку.

Книжка, яка подає широкі відомости про Яворського, видана в Києві аж 1864 року, отже по смерті Шевченка, але й вона не була призначена для загалу, тільки для науковців, як історичний матеріял. Народови вона не була доступна, була невідома, та мабуть і вчені не звернули належної уваги на ту книжку, бо оскільки відомо, ніхто не написав про Яворського не то книжки, але хоч меншої розвідки.

Можливо, що отсе видання буде першим, що дасть Українцям ширші відомости.

мости про того великого оборонця українського народу і його Церкви.

Крім того загал довідається про ту повинь насильств, якими Поляки й уніятські верховоди старалися примусити православний нарід на Придніпрянщині до унії.

МЕЛХИСЕДЕК ЗНАЧКО- ЯВОРСЬКИЙ

В книжці, з якої взято відомости про Яворського, вже на вступі говоритья:

“Мелхиседек Значко-Яворський, — така назва тієї особи, і його імя повинні вічно памятати всі жителі бувшої України, всі, кому дорога слава і цілість православія, де б воно і при яких обставинах не існувало”.

Дальше згадуєсь, що Яворський — **“з простого ігумена Мотрининого монастиря стає духовним провідником Українського Народу, його повноправним адвокатом й оборонцем”.** А про події в часах Яворського говоритья:

“Картина тої боротьби повна самих страшних, роздираючих душу сцен; вона переносить нас до часів му-

чеництва в апостольських часах; вона ставить перед нами цілий ряд “визнавців православія”, себто його мучеників, які не жалували для нього свого здоровля і життя, — а над всіма ними підносить славного “в'язня Христового” многострадального мотронинського ігумена Мелхиседека”.

Се вже нам показує, що Яворський мусів бути великим Українцем, коли Українці — “його імя повинні вічно пам'ятати”.

**
*

Молодий вік Яворського.

Про молодече життя Яворського, про впливи окруження, серед якого він виростав, знаємо мало. Можна догадуватися, що те окруження впливало на нього благодійно, коли він виховався на визначного чоловіка серед свого народу.

Народився він 1716 р. на Полтавщині, в місті Лубнах, в козацькій родині Косташів-Яворських. Його батько, Карпо Значко-Яворський, був військовим чоловіком. Імя матери Яворського невідоме. Яворський мав чотириох братів, — Трохима, Максима, Андрія й Аркадія, а хрестне імя Яворського було — Михай-

ло. Мелхиседек, се його монаше імя. Знання письма виніс Яворський з батьківського дому.

Дальше вчився він в Київській Академії, де покінчив всі науки, включно з філософією. З мов вчився мови латинської, грецької, німецької і єврейської.

Маючи 22 роки вступає до Мотрининого монастиря, хоч тяжко вгадати, що його до того спонукало. Сам він був вдачі козацької, завзятої, боевої, а такі монашим життям не захоплюються. Та може релігійність оточення завела його до монастиря. Тоді на Україні було до 15 монастирів, головно на правій стороні Дніпра.

Устав українських монастирів не був такий строгий, як монастирів московських, — тут лад був демократичний. Обовязки монахів не були надто великі. Лад в монастири встановляли монахи загальним голосуванням і той лад зобов'язував також ігуменів. Монахи могли віддалити ігумена, коли вважали не відповідним. Однакож побожність в монастирях була велика.

Життя Яворського в монастири.

Переказ каже, як вже згадано, що Мотринин монастир оснувала давна

княгиня, Матрона, чи Мотрина, ще перед нападом Татар і від неї пійшла назва монастиря. Був се колись монастир багатий, мав багато монахів, і вважався першим між українськими монастирями.

Коли Яворський прийшов туди, монастир був уже вбогим. Його знищили і тепер була тут лише деревляна церква та вбогі монаші келії. Але руїни показували, що тут був колись сильний монастир. Ще бу великий вал; дальше були печери, де жили ті монахи, що хотіли піднестися в праведности; там в часах турецьких і татарських нападів заховувалися монахи з монастирським добром. А кругом був великий ліс. Однакож той зубожілий монастир став знов славним по цілій Україні, коли Яворський став в нім проживати.

Тут, як говорить згадана книжка, — **“Мелхиседек (Яворський) став сином України, яку дальше прийшлося йому обороняти перед насильствами Поляків і уніятів”**, які звали Яворського **“царем схизматиків”** та **“першим різном і бунтівником”**.

Яворський вступив до монастиря коло 1738 р., а постригся в монахи в 1745 році, та певно, що в тих літах виробився в нього ясний погляд на події, що діялись в Україні. До Мотрининомо мо-

настиря приходили Українці з усіх сторін, навіть з Галичини, щоби ставати тут монахами, отже, певна річ, оповідали про польські насильства в усіх сторонах України, що мусіло журити Яворського. Сюди приходили богомольці і також приносили вісти.

Козацька вдача Яворського виводить його з вузкого монастирського життя на широкий простір України.

Перейшовши монаші степені, він стає ігуменом (настоятелем) монастиря 1753 року. Не мав він тоді і 40 літ, але всі монахи однодушно вибрали його своїм начальником. Заслугою на те могло бути і його гідне поведення і його шкільна наука, якої не доставало монахам.

В перших літах його ігуменства він занятий був більше монастирськими справами, щоби піднести монастир з занепаду і забезпечити йому належні права.

Стан України в часах Яворського.

“ Стан України в часах Яворського був страшний. Українська шляхта спольщилася, і коли давнійше вона обороняла український нарід, то тепер помагала Українців нищити. Нарід зостався без провідників, без оборонців.

Одиноким ґрунтом, на яким нарід міг ще стояти, була його Православна Церква, а з нею її священики, але Поляки Церкву мали якраз на увазі і старалися її якнайскорше знищити.

Щоби Україну цілком обезсилити, Поляки найперше дозволяли козакам та свідомійшим Українцям забиратися на лівобережну Україну, яка була в московських руках, отже багато забралось, щоби позбутися польських насильств. Ті, що забиралися, забирали, що мали, а навіть розбирали дерев'яні церкви і перевозили на лівий беріг Дніпра. Тікали від католицького польського розбишачтва.

На Україні зостався лише звичайний нарід, несвідомий і безсильний. І тепер вже Поляки на ніщо не оглядалися. Навіть містам повідбирали “магдебурське” право (рід самоуправи), заручене польськими королями.

Три польські магнати володіли Україною, — Вишневецький, Яблоновський і Потоцький, а з менших — Радиви́ли, Сангушки і Любомі́рські. А з ними на Україну прибувала дрібніша польська шляхта в роді комісарів, губернаторів, хорунжих (начальників військової сторожі), ліоничих, замкових, поцесорів. До того ж Поляки будували на Україні замки, де

була зброя, де було їх військо. Так маючи за собою силу, Поляки по татарськи на Україні господарили. Українців уважали своїми невольниками, а то і ще гірше, звали їх — **хлопською вірою, собачою вірою, схизматиками, каналіями, bestіями, шельмами, ськими такими си-нами.**

А головні правителі України жили не на Україні, але в Польщі, а за них правила Україною їх заступники.

Під польським насильством українська душа обурювалася памятаючи, що Українці — козацький рід, і що Україна їх земля, а не польська. Коли не голосно, то потихо проклинали Поляків, і судячи їх по ділах, мусіли казати, що Поляк — то **Лях невіра, собача душа, собача твар.** Хіба на що інше Поляки за-служували?

Для Українця не було суду, де б він поскаржився, бо всюди суди були польські. Поляк міг Українця грабувати, мучити, вбити і нікого не боявся.

Який стан був Православної Церкви.

Перше Церква на Україні була залежна від Київського митрополита, але договором з року 1686, Росія лишила собі Лівобережну (східну) Ук-

раїну, а Правобережну призначила Полякам. Однакож затримала собі Київ.

То було наруку Полякам, бо Київський митрополит був тепер під Росією, отже для Польщі в чужій державі. Прийшло до того, що на Правобережу не було вже церковного проводу. В Переяславі за Дніпром був ніби заступник Київського митрополита, але і він під правлінням Росії, отже не мав прямого доступу до Правобережної України.

Але під Польщею були ще ніби православні єпископи, та наділі замасковані уніяти, і ті почали домагатися, щоби мати митрополита, який був би під Польщею, а не поза нею. Коли б же не митрополита, то бодай його заступника, отже вибрали львівського єпископа Йосифа Шумлянського, що вже давніше став потайки уніятим, а в 1700 р. виявив, що він уніят та почав заводити в Галичині унію. І вже як уніят, мав права до київської митрополії.

Тепер двері для польського наступу щораз ширше отвіралося. Права Церкви Поляки щораз обмежували, а вже соймова конституція з 1716 р. постановляла, що в містах, місточках і селах треба православні церкви понищити; вона забороняла Богослуження, спів, проповіді. Було вирішено, що непослушних тре-

ба карати найперше грошевою карою, даліше тюрмою, а ще даліше вигнанням з краю.

Від 20-их років 18-го століття Поляки й уніятські провідники не вдоволялися окремими насильствами над православними, але поширювали свою роботу даліше. Київський польський єпископ **Залуцький** розсилав по Україні місії з **Домініканів, Кармелітів та Єзуїтів**, щоби навертали православних на унію.

Самуїл Ожга коло 1724 р. переніс єпископську катедру з Люблина до Житомира, і тоді почав подорожувати по Україні в супроводі польського війська; правив Богослуження в православних церквах; подарунками приманював до себе дітей; обдаровував православні церкви церковними річами, а ксьондзи, що з ним їздили, захвалювали унію.

Уніятські єпископи — **Атанасій Шептицький, Лев Кишка і Флоріян Гребницький**, відзначалися насильствами поширюючи унію. Згадати б, що **Лев Кишка** видав 1722 р. підручник для уніятських священників п. з. "**Собраніє Припадков**", де навіть уніятську церкву оплюгавлює. Так, приміром, говорить він, що в церкві є "вратар" (паламар, дверник), якого обов'язком виганяти з церкви — **Жидів, еретиків, людей викля-**

тих і псів. (Собр. Прип., стор. 52 на обороті). Значить, — Церква є прибіжником всякої погани, не так як костел. А се вже відносилось і до уніятської церкви.

Звеличуючи папів, та Кишкова книжка говорить, що Христос поставив єпископом лише ап. Петра, а другі Апостоли не мали єпископської власти. (Стор. 63 і на обороті).

Уніятський Собор, що відбувся 1720 року в Замостю, ще більше наблизив уніятську Церкву до Риму і латинства. Він поробив зміни в устрою уніятської Церкви на латинський лад, постановив викидати з церков Іконостаси, завів “тиху Службу Божу” і др.

Тоді уніятські “офіціяли” (заступники єпископів) їздять по Україні як по уніятській власности, скликають православних священників, екзамінують їх і силують до унії. Забирають з православних церков Антимінси (посвячені малі обруси на вівтарі), книжки, миро... А в усім тім помагає їм польська шляхта і польський уряд.

Розумієсь, що такими насильствами унія назверх поширювалася. Нагаями збільшували число уніятів. Одних священників примусили до унії, других понаяняли, отже лишалося для Поляків і

уніятів чисте поле. Православних єпископів на Україні не було, отже Церква не мала свого представництва. Знов же єпископи-коадютори жили поза межами тої України, яку Поляки мали в руках, отже не мали до неї прямого доступу, не дуже знали що там робиться, отже не могли подіями на правобережній Україні дуже інтересуватися. Православна Церква була беззахистна.

Яворський стає правителем Церкви.

Серед таких обставин переяславський єпископ Гервасій, 1761 р., назначує Яворського правителем Церкви на правобережній Україні, яку мали Поляки. Се дало Яворському, як церковному правителеви, більше можности ставати в обороні Церкви і народу. Його власть розтягалася на всі монастирі, священників і нарід.

Зараз праця Яворського звернула увагу всіх православних на його особу і його Мотринин монастир, як оборонний осередок, як жерело надій на красіє.

Яворський цілі літа жив на Україні і на його очах відбувалися страшні польські й уніятські розбої, отже діставши в руки більшу можність, він забрався з повним завзяттям до оборони Церкви і

народу. Дотого ж він і в самій Церкві мав більше власти і сам вирішував що має робити, а еп. Гервасія лише повідомляв що він робить.

Яворський в письмі до Гервасія, з 23 вересня, 1761 р., натякав, що нарід готов за свою віру життя давати, себто — що готов починати повстання проти Поляків, на що Гервасій мав відповісти, що нехай нарід сильно тримається Церкви, але — “в бунти нехай не важиться вступати”. (Гервасій був щирим Українцем).

Гервасій міг так казати, не бачучи що на Україні діється, або казав так, щоби не показувати себе прихильником повстання, але Яворський мусів розуміти, що силу ворога можна лише силою спинити. Певне, що і він не міг публично заявлятися за повстанням, щоби не показувати себе бунтівником, але його робота виявляла що в нього на душі.

Яворський, ставши правителем Церкви, приймає священиків, видає антимінси, посвячує церкви, їздить по Україні, знакомиться з священиками, з народом, і з усім тим, що де діється. А нарід бачив, що має вже свого представника, який може за його справами вставлятися. І Мотринин монастир набрав поваги. Він може давати людям і звичайну церковну обслугу і надію на краще.

Поляки й уніяти бенкетували, а повстанчий настрій серед народу набирали сили. Йому помагали і козаки з Запорожжя.

Поляки Яворського арештують

Коли нарід стояв за Яворським, то в його монастири були і його противники. Могли се бути заголомшені темні монахи, що поза монастирем дальшого світа не бачили, але були такі і свідомі вороги.

Такі закидали Яворському, що він в'яжеться з "гайдамаками", перетримує їх в монастири, отже старалися позбавити його ігуменства.

Між такими був монах **Аминадав**, якого вже передше мусів Яворський карати за його прогріхи, той монах утік з монастиря зі своїм свояком, Поляком **Болецьким**, і в Вільшаній зложив заяву, що Яворський з "гайдамаками" в'яжеться.

Невдовзі з'явився в Мотрининім монастири відділ польського війська, всіх сто вояків, арештували Яворського, возили його від міста до міста, переводили допити, але нічого каригідного не добились, отже випустили.

Було, що еп. Гервасій видавав постанови і вказував як Яворський має робити, але Яворський не дуже з тим числив-

ся коли бачив, що треба робити інакше. Він же красше знав, що серед його обставин робити треба.

Поляки бачили роботу Яворського, розуміли до чого він веде і робили своє.

Так комісар чигиринський поконфікував майно священників, яких Яворський прийняв. Декан чигиринський, **Лаврентій Шакаловський**, та інструктор **Любинський**, переслідували священників, обстригали їм бороди, а на їх парафіян кидали прокляття.

Новий король і нові постанови

В 1764 р. Поляки вибрали королем **Станіслава Августа Понятовського** і сойм видав постанови, якими відбирав православним монахам право визнавати свою віру та відбирав другі права. Було видно, що від нового короля не можна помочі сподіватися.

В 1764 р. 28 лютого (ст. ст.) інструктор уніятського **митрополита, Филипа Володковича**, в письмі до еп. **Гервасія** нарікає, що монахи Мотрининого, Мошногогорського і других монастирів приймають людей до сповіди в Великий піст, вінчають, говорять, що уніятські тайни не важні та друге; а Яворський засновує і посвячує церкви не дбаючи, чи свяще-

ники будуть мати з чого жити; що приєднує собі священників чигиринського і жаботинського округу, отже відриває їх від дійсних їх заступників, — від уніятських єпископів. Інструктор домагаєсь, щоби **Гервасій** таке заборонив.

Гервасій дав відповідь неясну. Дещо промовчав, а що сказав, то виходило, що він звертає увагу Яворському, щоби був обережним.

Знов же Яворський, відповідаючи Гервасієви, каже, що монахи Мотрининого монастиря ніколи уніятам кривди не робили, а коли людей сповідали, то се не є проти церковних законів; зрештою й уніятські священники, діставши від людей бажані податки, позволяли сповідатися де хто хоче. Дальше говорить, що засновував лише православні церкви для православних, а коли дідичі не дадуть священникам “презенти”, не признають їх парохами, то се не від нього залежить. Вкінці дорікає уніятам, що вони наперекір всім правилам, — “насильством, рабунком і муками” примушують до унії.

Невдовзі по тім польський комісар **Січинський**, якого прислав уніятський овручський архимандрит, повідомив Яворського, що Мотринин монастир мають забрати і переіменувати на уніятський. Подібно повідомили і правителя Мошногор-

ського монастиря, еромонаха Садота.

Знаючи, що се не жарти, бо кожної хвилі може напасти на монастир відділ польських вояків, які можуть монастир знищити, або цілком обрабувати, — Яворський розумів, що польські власти не стануть в його обороні, отже треба шукати помочи деінде, і порадившись з другими, поїхав до Петербурга.

Але і там тяжко було чогось добитися. Він їхав як православний до православних, які повинні би своїм братам по вірі дати поміч, а в Петербурзі на Яворського інакше дивилися. Він приїхав до Петербурга не як московський патріот, але як патріот український; він же хоче допомоги Українцям, яких Петербург поневолює, він ворог Московщини...

Був Яворський в Петербурзі два місяці і писав до еп. Гервасія, що тяжко чогось доброго сподіватися. Прѣ церкви там ще думають, а про монастирі і чути не хочуть. Та вкінці добився того, що цариця передала через Яворського письмо до російського посла в Польщі, Репніна, нехай той домагається від польського уряду, щоби Поляки насильства над православними зупинили. Таке письмо було і до польського короля. Також, щоби показати добру волю, дала цариця Яворському 15,000 рублів на допомогу

біднійшим українським церквам, а також паспорт на поїздку до Варшави.

Православні Українці тішились, що може буде їм полекша, а Поляки також розуміли, що Петербурга не можна легковажити, отже шукають способів щоби на своїм поставити.

Яворський вертається на Україну

В повороті додому Яворський спинився в місті Павлочи, щоби відпочити. Нараз приходить до нього місцевий уніятський священник, по приятельськи розмовляє, і на знак приязни підносить йому кубок (велику чарку) меду, очевидно затроєного. Та ледви Яворський почав пити, як нараз почув болі, та на його щастя почув нудоту і випите вернув назад. Се його вратувало.

Дальше, — в місточку Білополі польські вояки прийшли до кімнати Яворського, його зневажали, били і грозили смертю, а дальше завели до команданта Білопольського замку. Тут Яворський показав документи, які віз з собою, та все ж командант його зневажав і грозив побоями.

При кінці жовтня 1765 р. Яворський був уже в своїм монастири, і була надія, що все йде до красшого. Пійшов про те

розголос, і до православія почали вертатися навіть ті, що вже давніше були в унії. Тепер вибрався до Варшави.

Яворський в Варшаві.

Січня 1-го 1766 р. Яворський був уже в Варшаві. Тут передав він **Репніну** письма, які привіз, але коли письмо було доручене королеви, то від Яворського вимагали документів, якими доказав би, що давні королі потвердили право на існування монастирів — Мотрининого і Мошногорського. А прав, признаних князями — **Яблоновським, Вишневецьким і Любомирським**, не вважали важними. Однакож Мелхиседек мав документи з королівськими печатками і доказав, що за ним слушність.

Що ж до польських й уніятських насильств, то сказали Яворському, що кожний покривджений повинен сам за себе вносити скаргу, а від Яворського вимагали, щоби він виказав подрібно кому і коли заподіяно кривду, і щоби поставив на те свідків. Коли того не зробить, то поїде з нічим, а Петербург повідомлять, що він — “робив фальшиві доноси і дармо завдавав клопоти Верховним Властям”.

Яворський відповів, що він їздив до

Петербурга не за тим, щоби розсліджувати минуле, але за тим, щоби дістати поміч тамошних православних і спинити дальші насильства. А будучи майже чотири роки правителем Церкви, він знає багато кривд і насильств, отже представить їх в 60-ох пунктах кілько їх памятає.

Яворський переповідає ряд насильств.

Пригадуючи з памяти, Яворський так представляв польські й уніятські насильства:

— Комісари, губернатори й економи, ксьондзи, декани, інструктори, і прості уніятські священики дозволяли собі на все, до чого тягнув їх жорстокий фанатизм. Та ще і чванилися своїми вчинками одні перед другими.

— Тяжкий хрест несли монастирі, але ще більші терпіння були звичайних священиків і простого народу.

— До легчих кривд належали ті, коли вороги появлялися в монастирях як мирні гості. Тут вони розкладались як в своїм домі і нераз на довгий час, а щоби подякувати за гостинність, або щоби відомститись за те, що тут не могли їм дати всего, чого вимагали для приватних потреб, безжалісно монахів били, ду-

році виробляли, стріляли в вікна і старалися забрати з монастиря всего кілько могли.

— Інакше було, коли з'являлися як міліціонери, чи взагалі для виявлення релігійної ненависти. Тут було ціле насильство. Приходили зі зброєю в руках, розхапували монастирське добро, а монахів або били на місці, даючи їм від 50 до 100 ударів, або брали до якого замку, там били публично, саджали в ями і тюрми, заставляли до тяжких робіт, а випускали, коли дістали гроші, або який дарунок.

— Монахів ловили як вони тільки виходили за монастирські ворота, хапали по дорогах, на полях і млинах, били без стриму, виривали бороди і догола з одержі обдирали. Але монахів рідко наклоняли до унії, більше воліли над ними позбиткуватися.

— Священики завсіди терпіли за те, що не хотіли прийняти унії, і терпіли часто з цілою своєю родиною. Вони все були на очах комісарів, губернаторів й економів, з якими разом часто жили й уніятські священики, декани й інструктори. Щоби священиків до унії затягнути, заковували в кайдани, кидали до ям, били не тільки плетінками, але і грубими

буками, обрізували бороди, забирали їх майно, виганяли з парафії, а накладання данин було ділом звичайним.

— Тут згадати б такі випадки. Чигиринський полковник, **Вичалковський**, прибув раз в Мотринин монастир і застав православного священика, який перед ним не встав. Вичалковський казав звязати йому назад руки, а коли сторожі з милосердя ослабили шнур, священик хотів тікати, а тоді Вичалковський почав за ним стріляти. Коли ж не трафив, то почав священика здоганяти, люто його бив, а потім казав догола роздягнути і бити. Удари були такі сильні, що ціле тіло облилося кровю, і його, як мертвого, відвезли додому.

— Другий примір. Уніятські наїздники напали на село Чаплищі, коли священик Іван правив Службу Божу. Вони прийшли до церкви, роздягнувши священика догола і били до крові.

— Що ж відноситься до народу, так тут придумували найможливіші способи, — бють буками, є грошеві кари, вязниця, публичні побої в яким замку, — ось так платили православні тримаючись своє віри! . . .

**
*

Такий образ страшних насильств і

терпінь зворушив короля і він приказав заступникови канцлера, **Млодзейовському**, написати до уніятського митрополита, **Філіпа Володковича**, щоби його священники зупинили насильства над Мотриним монастирем, а також щоби покарати того, хто був винен за насильства над Українцями (мабуť інструктора **Любинського**).

Подібні письма пійшли і до польських вельмож, які володіли Україною: до князя **Любомирського**, воеводи брацлавського; до князя **Яблоновського**, воеводи познанського, старости чигинського; і до князя **Сангушка**, старости черкаського.

Яворський бодай тільки добився. Йому помогла і промова **еп. Георгія Кониського** в обороні православія, виголошена в соймі з такою силою, що вона заінтересувала і дальшу Европу. Єї відгомін далеко було чути.

Кониський, Українець, був Білоруським єпископом і сильним оборонцем православія.

Яворському дав король також потвердження всего того, що попередні королі в користь Православної Церкви вирішували.

Правда, всі ті здобутки були покищо на папери, але все ж вони мали значін-

ня. Було вже на що покликатися. Добився Яворський і признання, що на Україні діються страшні насильства. Здобув що міг.

Що діється далше на Україні.

В Варшаві вирішували одно, а на Україні друге робилося.

Коли Яворський був ще в Варшаві, прийшли до нього вісти, що на Україні насильства продовжуються. Офіціяліст пані **Муравської**, що походила з роду Радивилів, — **Йосиф Добровлянський**, напав з військом на Мошногорський монастир і хутір (сельце), все розграбив, забрав худобу і все друге, а монахам приказав з монастиря забратися.

Коли таке діялося, то Яворський віз з собою королівські письма, між якими одно було також до княжни Радивілівної, щоби вона насильств не робила та пояснила причини послідної події. При кінці лютого прибув Яворський на Україну. Надії Українців були великі.

Ще в січні був приказ уніятського митрополита, **Филипа Володковича**, щоби всіх священників, які були висвячені в Молдавії, а яких тут прийнято, видати з Церкви. Справа була така, що коли на Україні не було єпископа, то кан-

дидати на священників вдавалися до молдавських православних єпископів за висвяченням.

Поки ще Яворський прибув на Україну, Володкович вже не був певний чи можна робити що хоче, бо знав королівське рішення. Знали вже про ті рішення і монахи Яворського, отже відводили від унії тих, яких туди примушено. Сила православних піднімалася.

Находив Великий Піст, отже виходило, що треба би православним сповідатися в уніятів, але було багато тих, що постановили в православних сповідатися. Унії відрікалися. Коли ж Яворський приїхав, то настрої православних піднісся високо по всій Україні, — адже ж король заборонив насильства над ними. І тепер всі почали покидати унію і вже не хотіли слухати ані польських панів, ані уніятського начальства. Люде ставали на коліна перед образами і заявляли, що не будуть жалувати своєї крові обороняючи свою Церкву.

І громади вимагали від священників, щоби унії відрікалися. Котрий не хотів, того віддаювали, церковні ключі відбирали; котрі ж унії відрікалися, тих везли до Мотрининого монастиря, щоби там присягали, що будуть дальше православними.

Мотринин монастир став осередком того руху. Звідси повідомляли еп. Гервасія що робиться; тут роздавали антимінси, роздавали миро. В церквах читалися грамоти Гервасія. А священники, які покидали унію, відчитували в церквах “Вірую”, яке має Православна Церква.

Якже поставилися до того польські пани? Одні казали — нехай нарід робить як йому красше, але другі стояли на тім, що поворот до православія, то цілий бунт. Губернатор Пенцельський вислав 8-го березня письмо до намісника Мотрининого монастиря, Гавриїла, де говориться, що поворот з унії до православія то великі бунти, то майже гайдамащина.

І він грозить, що донесе про те королеви, царици і синодови, а монахам говорить, що коли хто з них відважиться служити в парохіяльній церкві, то — “закоштує сотні і другої буків, а дальше опиниться в військовім таборі”.

Селянам же, які “бунтуються” (вертаються до православія) погрожує що — “десятки їх, або більше привяже на трох деревах, на палі повитягає за проповідників, щоби, сидячи на палях, проповідували другим; щоби другі приглядалися на їх страшную смерть і бунтів не починали”.

Він то ще додає, що посилає свого козака до еп. Гервасія, а сам їде до князя Сангушка з вісткою, що великі бунти починаються; що про все те повідомлено військо і воно невдовзі прибуде.

Подібно писав до Гервасія черкаський губернатор, **Франц Пачина Косьцілецький**, питаючи, чи за постановою Гервасія люде вертаються до православія, бо хоче про те донести своєму панови.

Та дійсно нарід не бунтувався, але де ходило про досягнення його прав, а Польки чи уніяти перешкаджали, то нарід відбирав церковні ключі, бо церкви до нього належали.

Згадати б ще один випадок. Мешканці міста Млієва вернулися до православія і вимагали від священиків, Василя і Теодора (батька і сина) Гдишицьких, щоби до православія вернулися, але ті не хотіли. І млієвці церкву замкнули. Тоді Гдишицькі самі дісталися до церкви, взяли чашу і другі річи, а “гробниці” (чаші де Св. Дари переховуються) не знайшли, бо член церковної громади, **Даниїл Кушнір**, її сховав. Гдишицькі оскаржували Кушніра перед губернатором, що він, будучи світським чоловіком, свату річ брав в руки, і губернатор, Вонж, закував Кушніра в кайдани і посадив в тюрму.

Гдишицьким шкода було парафій і вони вкінці присягнули в Мотрининім монастирі, що приймають православіє, однакож мглиєвці їх таки не прийняли, бо знали, що то погані люде.

Вернувшись з монастиря, Гдишицькі викопали яму під церквою, влізли туди до церкви і почали правити Богослуження. Опісля говорили, що ігумен казав їм так зробити. Дальше прийшло військо, дало Гдишицьким церкву, а Кушніра люто замучило, про що буде дальше.

Яворського другий раз арештують.

Коли Яворський, вертаючись з Варшави, був 50 верстов від свого монастиря, на нього нападає писар польської консисторії, **Лада**, арештує, забирає від нього документи і заводить до місточка Городища. Там його допитує, зневажає, шаблею грозить йому смерть, закидає йому злочин в тім, що він їздив до Петербурга і Варшави, а дальше приказує закувати Яворського в кайдани і доставити латинській Консисторії.

Нім те'сталося, зявляються два польські козаки і ведуть Яворського до губернатора. Тут знов допити, оскарження, погрози зброєю. Губернатор відобрав королівські документи, хотів їх по-

дерти, але його спинили. Та вкінці Яворського випустили.

Вернувшись з Варшави на весні 1766 року, Яворський майже цілий рік їздив по Україні і полагоджував церковні справи. Рівночасно треба було робити відписи (копії) з постанов короля і розсилати по Україні; була й інша переписка, помічників не було, а й самі поїздки були тяжкі. Все те підривало здоров'я Яворського. Еп. Геврасій кликав його до себе, але Яворський не поїхав, бо чувся дуже несильним.

Була надмірна праця, але був й успіх. За час по всіх церквах були прочитані королівські постанови і нарід радів, що може його муки невдовзі закінчатся.

Уніяти кличуть Яворського на суд.

Коли ще Яворський, як Ангел Хоронитель, вертався з Варшави, в уніятській радомиській консисторії вироблялися пляни проти Яворського і проти тих, що вернулися до православія.

В уніятських руках було вже на Україні багато монастирів і церков, й уніятам здавалося, що православних майже нема й Україна вже уніятська власність.

Церковна справа на Україні мала лише від них залежати.

Так думаючи почали вони королівські постанови на свій лад розбирати і толкувати, отже ставили питання, — до кого королівські постанови відносяться, коли ціла Україна вже уніятська? Наказ короля уніятському митрополитови **Володковичови**, щоби не переслідував православних, вважали уніяти підступним ділом Яворського. Правда, в квітні 1766 року були постановлені “реляційні суди”, що мали розглядати непорозуміння між уніятами і православними, але щоби вони не вирішили чогось в користь православних, то Поляки й уніяти видумали нову штуку.

Ще нім Яворський вернувся з Варшави, встановлений був суд “інквізиції” над тими, що не слухають і не коряться унії. Так обвиняли майже цілу Україну, що вона не слухає законної уніятської церковної влади. Розуміється, що першим з таких уважали Яворського.

Так по повероті Яворського з Варшави, офіціал уніятського митрополита, **Григорій Мокрицький**, що жив в Корсуні, кличе Яворського до себе на суд, а також намісника Мошногорського монастиря та ігумена монастиря Лебе-

динського. Розуміється, що ніхто з них на суд не явився, бо уніятську власть уважали для себе чужою.

Яворський відповів Мокрицькому дуже різко, що уніяти не мають права його судити, а коли схочуть, то віддасть справу іншому судови, і домагався, щоби Мокрицький виявив, хто його оскаржує. Далше покликався на свої права дані йому коляторами (власниками дібр) і польськими королями, та нагадував договір між Польщею і Росією, в яким Польки зобов'язалися шанувати права Православної Церкви.

Казав, що він і православні, які вернулися до православ'я, не можуть стати перед Мокрицьким на суд доки православна власть того їм не прикаже. Коли ж православних уважають "гіршими від Жидів", то можна і Мокрицького тягнути на суд, бо він викликає між народом тревогу, викликає неспокій. Також і те, що він тримає на духовних становищах таких які роблять насильства. А закінчує Яворський своє письмо так:

"Коли ти не візьмеш всего того на увагу, і схочеш починати суд, то стережись, щоби наслідки твого декрету (рішення) не звернулися проти тебе самого, — **"бо то не з Жидами справа"**.

Декрет уніятів проти Яворського.

Уніяти виробили проти Яворського новий декрет, де роблять йому і “збутованій Україні” багато закидів. Той декрет проголосили 17-го травня.

1. Яворському закидали, що він насмівається над законною уніятською властею; він допускає на Україну “волоських” монахів, які підбурюють нарід; розсилає відписи королівських постанов в користь православних; приводить до присяги тих, які до православія вертаються; збирає від людей гроші.

2. За такі провини належиться йому кара, так: Мотринин монастир мав заплатити тисячу гривень, а Яворський мав явитися в Радомишли з 12-ма поважними особами, — і там мають вони — **“підписати ганебний лист і просити прощення”**. Мав Яворський те зробити до 4-ох тижнів.

3. Декрет постановив також, що на Україні має бути встановлена постійна місія, розумієсь, — для повернення православних до унії. Рішено, що на коштів будови дому для місії треба наложити кару на тих, що унії противляться. На менше винних 500 гривень; для найбільше винних 1,000 гривень. Громада валявська,

вільшанська і телепинська по 2,000 гривень.

4. "Хлопи", отже звичайні люде з усіх міст, сіл і присілків, до кінця трох неділь від появи декрету, повинні вислати депутації до Радомишля, щоби уніятську власть перепросила, коли ж ні, то буде їх судити світський суд.

5. Священики — з села Валяви, **Іван Войнаровський**, і з місточка Вільшани, **Симеон Теодорович**, які вживали завзятих способів щоби вдержати свої церкви при православію, проголошені ганебниками (негідниками,) від яких відбирається не тільки парафії, але і священичий стан, і кидаєь на них прокляття. Впродовж трох днів їх треба доставити до Корсуня на суд **Мокрицького**, що був відпоручником уніятського митрополита.

6. Тих священиків має зловити смілянський комісар і згадані священики будуть відослані в київську латинську (польську) консисторію.

7. Всіх священиків, які не мають дозволу від уніятських властей і польських панів, не приймати до громад; коли ж до двох неділь вони тих дозволів не будуть мати, то їх ловити і засилати до Радомишля.

8. Всі церкви, які відступили від унії,

польська влада має позамикати, аж доки їх священники і вірні не вернуться до унії. Хто ж з вірних противиться унії, того мають судити місцеві комісари, губернатори і друга шляхта.

9. Вигнати монахів з тих монастирів, котрі не мають належних документів на своє існування. Всіх підозрілих, які піддержують православіє, чи вони будуть в монастирях, чи поза ними, але без “потрібного свідоцтва для своєї подорожі і справи”, ловити і приводити в Радомишль до тюрми.

Для ловлення і доставлення в Радомишль священників і монахів назначено було 10 інстигаторів, а цілий зміст декрету віддається — “під покров святого престола апостольського (папи) і під увагу польського королівства”.

Той декрет розіслали священникам зі строгим наказом, щоби ніхто не затримував його в себе довше, як дві години; коли ж перепише, то зараз має відослати до сусідного села, а те, що собі переписав, в церкві перечитати.

Мокрицький закликає до помочи польське військо.

Мокрицький, як офіціал уніятського митрополита Володковича, мав право ви-

конувати важні судові справи. Отже видавши згаданий декрет, вдається він до польських команд (відділів війська), розставлених для сторожі по берегах Дніпра, щоби не пускати нікого в Переяслав до еп. Гервасія. І Поляки поклику Мокрицького послухали та взялися до роботи. Хто з православних хотів тепер перебраться на другий берег Дніпра до єпископа, того арештували, або вбивали, а що він мав, забирали і відсилали до Мокрицького. Селян карали на місци, а священників відсилали до Мокрицького в Корсунь, де обтинали їм волосся, забивали в колодки (рід деревляних кайдан на ноги або шию) і тримали в тюрмі.

З початком травня син священника їхав в Переяслав з кількома парафіянами, щоби єпископ його висвятив, і попались вони в руки польської сторожі на Трахтемирівській форпості. Сторожа відбрала від них документи і все, що мали, а всім їм дали по 300 ударів буками. Биті лежали як мертві і сторожа їх зоставила, а мешканці Трахтемирова відвезли їх до домів.

Бачимо, що перед в тих звірствах вело тут уніятське церковне начальство, і Поляки могли спокійно дивитися, як Українці уніяти по варварськи нищать православних Українців. Полякам більше не

було треба. Тут сповнялося їх бажання, — що треба Українців поділити, а тоді **“Пусьціць Русіна на русіна, а оні се самі вигубйю”** (пустити Українця на Українця, а вони самі себе винищать).

Уніятське церковне начальство, прийнявши польську унію, було ще більше варварським ніж самі Поляки. Дикими звірами те начальство сталося.

Погрожують Яворському смертю.

Ще нім Мокрицький видав свої постанови, Яворський поїхав до еп. Гервасія. Коли ж вернувся, то застав в монастири зневажливі письма від уніятів. І Поляки й уніятські верховоди не могли стерпіти, що той монах Яворський, якого власть невелика, наробив їм тільки клопоту.

Коли Яворський вернувся від єпископа, до його келії вдерся шляхтич **Хойновський**, почав грозити і вимагав королівських писем, що дозволяли православному віру. І Яворський показав йому королівські грамоти. Тоді Хойновський крикнув: “І королеви відрубують голову за те, що дав православним привілей!”

Виходячи від Яворського, Хойновський сказав Яворському, що вже давно хотів його вбити, та і тепер має намір

вбити його чи на дорозі, чи в іншій місці.

І дійсно по кількох днях був би Яворський згинув, коли б не ті, що були з ним, та його власна осторожність.

Яворський їде знов до єпископа

Коли Мокрицький видав свій декрет, то треба було Яворському поїхати до єпископа і йому розказати про те, що діється. Якже Поляки про те довідалися, то по різних місцях поставили сторожу щоби Яворського схопити, відібрати королівські документи і тайком його вбити.

Про те довідався і Яворський і вибрав таку дорогу, якої Поляки могли не мати на увазі, — через сукеринський форпост. Розуміючи, що і тут може бути небезпека, просив він Жаботинського ктитора, Криновського, щоби той поміг йому дістатися до границі, і той вислав з Яворським дуже відважного жаботинського сотника Харка, та ще двох з ним, а всі вони були православні. І Яворському вдалося через Дніпер перебратися.

Поляки в Жаботині якось довідалися про все і тамошний ротмістр доніс те регіментарю Вороничу. Підступом Воронич заманив Харка до себе в Шамраївку коло Білої Церкви і тут покликав він

ката. Харка завели до стайні, відрубали голову і там його закопали, щоби ніхто не знав, де він дівся. А другі, що були з Харком, повтікали.

Що даліше робить Мокрицький.

Офіціял уніятського митрополита, Мокрицький, почав тепер свої постанови виконувати.

Взяв озброєний відділ польського війська з 60-ох душ, почав їздити по селах і містах і судити та карати тих, що не хотіли унії. Почалося ціле пекло, — напади, забирання церков, рабовання майна і нищення домів священників.

Маємо такий примір: священника з села Березникова, **Івана Старжевського**, схопили на дорозі, привезли в Корсунь і там сильно побили. Потім заложили йому на шию “колоду” (рід деревляного ярма) такої довжини, що розпростертими руками можна було досягнути її кінців, прибили руки до кінців колоди, і так відослали його до Радомишля. Подібне зробили і з священником з міста Талаганчі, Андрієм.

Рівночасно з Мокрицьким подібне робила і польська шляхта, — то помагала Мокрицькому, то на власну руку провадила всякі розбої. Вона не зважала на ні-

які закони, висмівала королівські постанови, і всю свою ненависть виливала на безборонних православних, щоби їх до унії привернути.

З церкви в Смілій священника Даниїла вигнали, церкву передали уніятському священникови Гдишицькому, і поставили варту з вояків, щоби православні церкви не відобрали.

В місті Мошнах на ярмарку проголосили, що чотири священники позбавлені священничої гідности, отже є вони простими людьми, і заборонили народови до них з чимбудь вдаватися, чи давати їм яку поміч, а хто тої постанови не слухав би, то будуть карати побоями, грошеви ми карами, або забранням майна. Так тії священники лишилися без нічого. Волею Мокрицького і шляхти примушені були вони тулитися по чужих домах, де люде тайком їх принимали, хоч і знали, що за те можуть бути люто карані.

В Смілій вояк князя **Любомірського**, за намовою Мокрицького, захопив паламаря, який в Великодні Свята відвідував парафіян з поздоровленням, і бив його поки той не помер.

В селі Вязівці, отаман, підкуплений Мокрицьким, дав 300 буків Евстахієви Шклярови, за те, що той їздив в Пере-

яслав до єпископа. Бив і приговорював:
“Ото бє тебе твоє благочестіє (православіє)!”

В окрузі Смілянськїм, і в старостах Черкаськїм і Чигиринськїм місцева шляхта повертала в панщизняків православних священників, які не мали письменних доказів, що вони зпід панщини викупилися, або що їх увільнено.

Так несподівано змінилися ті гарні надії православних, що вони зможуть свобідніше жити.

Що плянував Яворський.

Коли уніяти і Поляки робили своє, то і Яворський не опускав рук. Він сподівався, що королівські постанови таки дещо допоможуть, хоч положення було дуже трудне. Королівські грамоти були проголошені в церквах, та не були записані в урядових книгах як документи. Грошей на ведення широкої канцелярської праці Яворський не мав, помічників не було. Ніяк було монастир лишати. Церковні справи серед тодішних обставин не були упорядковані. Яворський був одиноким провідником в боротьбі православних з уніятами, які мали за собою польську силу, Було також відоме, що є приготування щоби Яворського вбити.

Коли ж Яворський відвідав еп. Гервасія, то виявив йому такі свої пляни:

1. Післати до трахтемирівського команданта, **Жураковського**, копії королівських привилеїв і вимагати щоби на всіх форпостах перепускати тих, що їдуть до єпископа з церковними справами.

2. В Житомир і Винницю доручити протести і виказати кривди заподіяні уніятами і польськими властями православним. Коли б їх там не прийняли, то доручити городським судам в київській та новоросійській губернії і в малоросійську колегію.

3. Повідомити в Житомирі і Винниці про привилеї короля, виписати їх з городських книг та розіслати по Україні.

4. Створити ширшу церковну управу, щоби занялася справами насильств.

5. Церковну управу вдержувати на кошт церковних громад.

6. Порозумітися з еп. Кониським, щоби мати його поради.

7. Вияснити церковні справи від 1761 року, коли українські парафії почали причислятися до переяславської єпархії.

Та показалося, що не все те можна було зробити.

Післанець з письмом не застав **Жураковського** вдома, а його заступик, **Савицький**, казав, що письмо не для нього,

та і він сам спиняє тих, що їдуть до єпископа без дозволу. Але до справ віри він не мішається.

Протестів та привилеїв до Житомира і Винниці не заслали, бо московський полковник не хотів в тому допомогти.

Хотіли донести городському судови, губернаторській канцелярії в Києві, та переяславському земському судови, але тут сказали, що в церковні справи не хочуть мішатися.

Лише до єп. Кониського письмо вислали.

І так вся управа Православною Церквою на Україні зосталася в руках одного Яворського, хоч се для одного чоловіка було великим тягаром. Та все ж Яворський рук не опускав.

Приходить військо.

Коли Яворський вернувся додому, невдовзі прийшло кілька тисяч польського війська в Смілянщину і розложилось табором в Вільшаній.

Начальник війська, **Ігнатій Воронич**, був ревним помічником уніята Мокрицького, і почали вони свою роботу.

По всіх важнійших дорогах поставлено вояків щоби всіх людей стримували. На ріці Росі понищили човни, щоби ні-

хто з православних не переїздив і з другими не радився.

З початком Петрівки позганяли в околицю Вільшани коло 12,000 людей з Смілянщини, Черкащини і Чигиринщини до будови великого військового табору. А то була для селян робоча пора. Тоді Яворський писав до Гервасія, що: “всім людям привиджується смерть; думають, що майна і життя позбудуться. Я лишась в монастири за всіх терпіти і сподіватися знищення”.

Коли Яворський повідомив Гервасія про події на Україні, то Гервасій нічого певного не сказав. Говорив, що треба нарід утверджувати в православній вірі та надіятися на Бога, а Бог допоможе.

Якже табор був готовий, то Воронич почав жорстоко обдирати православних, — почалось широке нищення, як того сподівався Яворський. То була вдійсности воєнна екзекуція. Забирали поживу, нераз по кілька разів, коли громада твердо стояла при православію. От що про ті події позаписувано:

“Провіянти такі здирали, про які ще світ не чув. (Провіянти — запаси поживи).

“Ляхи, лихі на Православіє, великі провіянти дерли. Знов уніяти так підмаювали людей, що котра громада при-

стане до унії і підпишеться, то від неї нічого не візмуть; але громади не підписувалися, отже від них великі провіянті дерли.

“Підпишіться, намовляв пан Булавський мешканців Матусова, а коли не підпишетесь, то заберуть не тільки збіже, але і худобу, і військо до послідної сорочки вас обдере”. На те матусівці відповідали: — “Пане, хоч нам і голови стічайте, але ми таки не підпишемося на унію”.

“Прокляті схизматики, говорив Булавський, ваша віра проклята! Ви віддали свої душі до пекла навіки”.

“Ловіть, вжайть, в колоди забивайте!” — Кричав пан Булавський, коли люде тікали. І все забирав для війська, та і себе не забував. Брав і для себе.

Дальший розбій.

Коли назбирали всего для війська, то взялися до ширших розбоїв. Почали від найблизших церков, зазначених в декреті Мокрицького, — від церков вільшанських, валявської і телепинської. Ті церкви насильством позабирали, доми і майно священиків розграбили, а священики мусіли втікати.

Дальше по цілій Україні появились

військові уніятські процесії для переведення народу і церков на унію. Наперед їхали інструктори й інстигатори; за ними вояки від губернаторів і комісарів, а вкінці вояки партії **Воронича. Мокрицький** вказував куди треба йти, що робити, судив, а Воронич присуди виконував.

За короткий час коло сто православних священників вигнали з парафій, їх доми понищили, майно розпрабили, жінок і дітей зневажали. Священники, яким вдалося втекти, блукали по горах і лісах, далеко від своїх родин. Хто з них не втік, той набрався мук, а тоді старався перебратися на другий берег Дніпра, куди не сягала польська й уніятська рука.

Найгірше було тим священникам, що попадалися в руки Мокрицького, чи то монахи чи звичайні священники. Їх ловили як звірів по полях, вязали, забивали в колоди і в кайдани, обстригали волося на голові та бороді.

“В тебе нема душі, говорив уніятський ігумен, **Костецький**, священникови **Максими Левицькому**, в тебе душа собача, на тобі собаче стерво, ти противник правди! З тебе стерво різати і давати собакам”. А приказуючи своїм козакам, говорив: “Коли б ішов до дверей, то в груди стріляти”.

“Від таких схизматиків повідбирати майно і дати їх в руки ката”, говорив інструктор **Вацкевич** побитому священникови **Теодору Зеленському**.

Всіх зловлених забирали в Корсунь, а поки Мокрицький перевів над ними суд, то тримали їх в тюрмі. Мокрицький не мав міри в насильствах; він висмівав Православну Церкву і всі її святощі. Його окружали інструктори, інстигатори, губернатори, хорунжі, та інших назв Поляки, помагали йому, бо ж він виконував польську роботу. Перед його очима були православних священників, кров текла, тіло відставало, а він приказував: “А нуж! а нуж того грека!”

Побитих відсиляли в кайданах до Радомишля, і тут діставались вони в руки брата Мокрицького, консисторського урядника. Тут знов священників били, давали і по 600 до 800 буків. Коли битий вже не стогнав, а був як мертвий, то відливали водою. Коли ж катовані трохи відійшли, то заставляли їх до тяжких робіт. А їсти давали третину того, що їв монах в монастири.

Так багато церков було порожних; в деяких були уніятські священники, але нарід не хотів їх знати. Повторилося те, що було в початках унії: діти були не-

хрещені, мертві похоронені без церковного похорону. Подібне всюди діялося.

Ще кілька примірів дикунства.

В селі Телепиній Поляки й уніяти проголосили, що коли люде не приймуть унії, то всіх повбивають, від великого до малого. Невдовзі прийшла туди “свята інквізиція” з 500 вояками, отже люде згодилися прийняти унію і взяти уніятського священика.

Не так було в Черкасах. Тут зібрали всіх людей коло дому священика. Мокрицький намовляв людей до унії, але ті сказали: “Побийте нас, але ми унії не приймаємо!” Тоді з’явився губернатор зо стражниками і вояками і почали людей бити. Трох вбили, але ніхто унії не прийняв, отже Мокрицький заявив, що він покличе більше війська і всіх забере до табору. Тоді чоловіки повтікали, зоставляючи жінок і дітей, і ховалися по лісах і дугах. Ледви кількох захопили, забили в колодки і посадили в замок.

Мокрицький також заборонив поховати побитих і хрестити дітей.

До Жаботина Воронич прислав коло тисячі вояків, яких порозставляли по хатах. Була Спасівка, піст і Поляки насміхалися з православних і вимагали

для себе мяса та ще чого. Разом з тим іде насильство над жінками і дівчатами.

Приходить свято Спаса, і перед святом оголошують, що в день свята всіх повбивають. Вояки шаблі остряють для постраху. Йде приказ, щоби ранком всі зібралися коло дому команданта. Але жаботинці постановили дати своє життя за свою віру. Люде зібралися і командант говорить: “Пристаньте, люде добрі, на єдинство з нами”, на що люде відповіли: “Не пристанемо!”, і покликались на права, які дали їм їх пани: **Яблоновський і Любомирський**, та на рішення короля, на що командант заявив:

“Тепер не буде так, як князь, чи король вам бажає, а так, як ми, річ посполита, хочемо і зробимо”. (Що далше тут було, в книжці, з якої взятий матеріял, не говориться).

То були події, що нагадували часи переслідування християн за Нерона, Декія, чи Деоклетіяна, тільки ж тоді християн мучили і вбивали погани, а тут християне, що хвалилися найправдивішою вірою, мучили і вбивали православних християн. А як замучили православного старця, Даниїла Кушніра, як йому руки палили, голову втяли, тіло спалили, голову на паль прибили, — про те буде

дальше подрібний опис. Словом, — в часах Яворського католицька Інквізиція лютувала повною силою.

Знов Яворського арештують.

Та хоч всі жорстокости були кругом, але Яворський повідомляв еп. Гервасія, що на Україну прийшло військо, і про все, що на Україні діється, і настоював, що треба писати до регіментаря **Воронича** і пригадати йому королівські постанови. Не діставши відповіді, він сам до Воронича написав.

З відповідею післав Воронич двох військових до Жаботина, що недалеко Мотрининого монастиря, і ті за приказом Воронича, або Мокрицького, мали Яворського арештувати. Вони кликали Яворського до себе, але він вже знав про їх заміри, отже казав, щоби вони прийшли до монастиря. Воронич відповідаючи писав, що військо прийшло щоби затримати спокій, щоби спиняти рабунки, однакож він сам помагав уніятим насильства виконувати.

Тепер задумав Яворський знов їхати в Переяслав до Єпископа, щоби особисто все оповісти і порадитися. Він видає окружне Послання, де повідомляє, що він відїздить, та накликає нарід, щоби

стояв твердо при своїй вірі, бо через те нарід перед державою чи королем нічим не провинився. Нехай всі стоять твердо і надіються на Бога.

Яворський їхав в Переяслав сам один і вороги мали його на увазі. В селі Сукирній поставили вони варту, яка мала Яворського схопити, але Боже Провидіння тому перешкодило. Варта схопила священика з села Журавки, думаючи, що то Яворський, коли ж довідалися хто се, то Яворський був вже далеко на пострімі серед Дніпра.

Прибувши до єпископа, він оповів, що на Україні діється, вичислив всі кривди від 1766 року, настоював, що треба писати до реґиментаря і повідомити синод про те, що діється. Тоді виготовлено великий меморіал до реґиментаря (військового начальника). Ще окремо виготовив письмо Гервасій від себе до Воронича. До всего того були додані копії королівських постанов. З письмами вислано священика **Стефана Гречку** з другим священиком, **Александром Потаповичом**. Вони мали привезти і відповідь від реґиментаря.

Коли Яворський з священиком Гречкою вертався додому, то мошенський губернатор, **Юрій Підгородецький**, про те знав і повідомив уніятського інстигато-

ра, **Теодора Кравченка**. Інстигатор з кількома вояками вирушив проти Яворського. При переїзді зустрів Яворського **Польак Змієвський** і повів його до ревізора, **Людвіка Бардоцького**, що був на сукеринськiм форпості. Сюди зайшов зараз другий інстигатор, **Яким Левицький**, і заявив, що має від Мокрицького приказ Яворського арештувати. А Яворському сказав: "Ходи, перед тобою далека дорога".

Виходячи, Яворський побачив в сінях п'ять уніятських священиків. Візок, на який посадили Яворського з інстигатором, оточили польські кінні козаки, а другі сторожі їхали з уніятськими священиками. Так повезли Яворського до Сукирної.

Коли переїхали недалеко, то з'явилася нова група, — 4 уніятські священики і 8 польських козаків. Вечером привезли Яворського в Мошни, далше везли цілу ніч і привезли в Корсунь, 24-го липня. Мокрицького не застали, отже коло Яворського поставили сильну варту. З ним спав також інстигатор.

Липня 27-го з'явився офіціал Мокрицький і покликав до себе Яворського. Інстигатор і 9 уніятських священиків провадили Яворського. Побачивши Яворського, Мокрицький крикнув:

— Се той бунтівник, через якого багато людей перемучили!” — А Яворський твердо відповів: “Я не бунтівник!”

— А чому ж ти в наших церквах (уніятських) читав свої права, щоби люде приставали до православія? — запитав Мокрицький. На те Яворський:

— То читалися королівські постанови, але не в ваших церквах, тільки в наших православних, які ніколи не були уніятськими, а все те робилося на приказ єпископа. — На те Мокрицький:

— Слухай дурню! Не говори про свої церкви! Я тут офіціял! Прикажу тебе бити і нехай твій єпископ тобі поможе. Мовчи!

Дальше офіціял питав: “Чи мав ти дозвіл на їзду до Варшави?”

Яворський показав паспорт, і тут офіціял зауважив, що в нім зазначена лише справа монастирів, а не православія. Дальше запитав:

— Чого ж ти їздив до Переяслава?

“Я їздив, бо мене туди закликано, — відповів Яворський, — щоби повідомити про стан Церкви. Того хотів і св. Синод.

— А синодови яке діло до наших монастирів, — крикнув Мокрицький, — нехай своїми журиться.

Після того Яворського випустили з наказом, що другого дня має тут знов явитися.

**
*

Другого дня уніятські священники повели Яворського до Мокрицького. Тепер він поводився лагіднійше, говорив з ним спокійно, а що мали відслати Яворського до Радомишля, то казав, щоби Яворський скинув свою одежу і перебрався в ксьондзівську. “Люде не будуть зглядатися”, говорив він. Але Яворський не згодився кажучи: “Хіба силою так мене вберете”.

Від Яворського забрали, що він мав, посадили в візок і повезли в супроводі сторожі.

Коли відїхали мило, інстигатор сказав Яворському, щоби передягнувся в ксьондзівську одежу, а коли той не хотів, то інстигатор каже: “Тут степ і ми силою стягнемо з тебе твою одежу”. Яворський не противився і передягнувся, хоч одежа не була відповідна його ровтви. Тоді інстигатор говорить:

— Не робив би ти з себе сміху, коли б став уніятом; ти дістав би тут ще красший монастир і був би в ласці і повазі в нашого митрополита. — На те каже Яворський:

— Я готов терпіти за віру святую, коли б і смертю мене карали, але на унію не перейду!

Тепер повезли Яворського далше. В місті Рокитній здогонив його Мокрицький і каже: “Тепер поздоровляю вас в нашій одежі. Ми б на вас не сердилися, коли б ви по нашому одягалися”. І він казав інстигаторови і священикам вернутися. Взяв він в рокитянського губернатора 10 озброєних кінних вояків і пустився в дальшу дорогу.

Ще пять миль було до Радомишля, як Мокрицький передав Яворського прокураторови, і взявши слугу Яворського, поїхав до свого села Черняхова. І він розпитував слугу, чи дійсно Яворський їздив до Варшави і до Петербурга, а коли той сказав, що так було, Мокрицький йому не вірив.

Яворського привезли в Радомишль 30-го липня і завели до митрополичого комісаря, **Камінського**.

Яворський серед таких переживань майже нічого не хотів їсти, дуже змарнів, і в ксьондзівській одежі виглядав дуже ніяково. Комісар почав насміватися:

“Чи се можливе, щоби такий поганий чоловік був в цариці (в Петербурзі) і щоби вона посилала його до короля?

Хіба вже красших не було?” На те Яворський:

— Одягніть мене в ще гіршу одужу, а я буду ще поганійшим.

— То хіба наша одужа погана? — крикнув комісар, і казав принести різок (щоби ними бити). Різки принесли, але комісар відложив кару до приїзду офіціала. Звідти повели Яворського до кон-систорії. Тут поставили на сторожі трох озброєних польських козаків.

Другого дня привели Яворського знов до комісаря і сюди прийшов офіціал. Тут комісар настоював, щоби Яворського бити, але офіціал сказав: “І того йому досить”.

**
*

Вечером того ж дня офіціал, Григорій Мокрицький, повідомив бувшого офіціала в Радомишли, **Примовича**, який жив тепер в селі Каміннім Броді, відпочиваючи, і хвалився, що Яворського дістав вруки. Але Примович відповів, що не хоче причинятися до погуби Яворського, вмиває від того руки і додав:

— Невинно взяли отця ігумена; коли лихо спить, то пощо його будити? Його б ще кожухом накрити. — Розумів він, що арештовання Яворського на добро не вийде.

Два дні прожив Яворський в Радомишли вижидавши суду. Закликали його до офіціяла щоби тут поживився, та він їв дуже мало. Давали і пити, та він нічого не пив. І два дні допитували хто приказував йому їхати до Петербурга і Варшави. Він давав відповіді на письмі і йому казали присягнути, що правду каже. Та офіціял вичеркнув дещо з того, що Яворський написав, тому Яворський не хотів присягати. Але знаючи, що може вийти більше лихо, він присягнув кажучи: “Хоч і на те присягну. Тепер знаєте, що я був і в Варшаві”.

Одної ночі, свояк уніятського митрополита Володковича, шляхтич **Сендзіц**, вдаючи п'яного, вдирався до кімнати, де був Яворський, і стріляв, хочачи Яворського вбити. Але прибїг суррогат та прокуратор, і Яворського вратували, а сторожам сказали, щоби до Яворського нікого не допускали.

Офіціял і комісар хотіли показати, що ніби вони Яворського жалують і почали з ним балачку. Офіціял запевняв, що небезпеки нема, а комісар говорив:

— Жаль мені тебе, що передчасно пропадеш. Пристань до унії, а я прикажу з гармат стріляти (на втіху). — На те відповів Яворський:

— Хоч і передчасно пропаду, але пропаду в обороні віри”.

Його припросили, щоби випив меду, і після того кілька днів він чувся дуже зле, були болі, а навіть спухли груди. Видно, що мід був затроєний.

Яворського везуть до митрополита.

Підхлібна бесіда не помагала і Яворському сказали, що завезуть його до Митрополичого замку в Городку, що був 30 миль від Радомишля. Казали, що такий є приказ митрополита.

Невдовзі писар митрополичого двора, **Дубровський**, шляхтич **Мощицький** і 4 озброєні козаки повезли Яворського до митрополита. Та ледви переїхали милью, як Дубровський почав Яворського обрабовувати. Зняли з Яворського навіть чоботи, скинули сорочку, забрали гроші, які ще мав, забрали хліб, і закували Яворського в залізні кандали, кажучи: “Сідай, попе, ми тебе приберем”. Тісні кандали стиснули йому ноги і він не міг встати, отже його піднесли, посадили в телігу (поганий візок) і повезли. Дубровський поїхав до Радомишля, але вернувся і ще Яворського раз перешукав та вже нічого не знайшов.

Чотири дні везли Яворського і він ні-

чого не їв. Дотого ж два рази перевернувся візок (теліга), отже залізні кандали ще більше поранили його ноги.

Серпня 6-го привезли його в Городок і завезли до губернатора Лашкевича, але Яворський був такий знеможений, що не міг стояти, отже Лашкевич казав йому сісти; він просив Яворського на вечеру, але той сказав, що йому треба лише відпочинку. Йому дали малу камінную кімнатку, але не дали постелі, не скинули з ніг кандалів, лише кинули трошки сіна і поставили чотирьох сторожів.

Лежав там Яворський кілька днів, не їв нічого і щораз більше ослабав. Попухли і посиніли ноги від кандалів, опухли груди. Раз так ослаб, що був ніби мертвий. Губернатор покликав лікаря, Жида, і той сказав, що слабому нема вже виходу.

Яворського хочуть замурувати.

Митрополита Володковича повідомили, що Яворський арештований, отже Володкович переказав післанцем, щоби Яворського замурувати, — заложити цеглою двері і вікна. Тоді Володкович їздив до Варшави, і мабуть так хотів задержати Яворського доки він не вернеться.

Не відкладаючи готовились Яворського замурувати, але Лашкевич дозволив слuzі Яворського побачитися ще зі своїм “попом”. І слуга, **Роман Крумченко**, пійшов з Яворським побачитися, Яворський лежав в кандалах, і сказав слuzі:

— Шукай способу дібратися до Переяслава і там про мене все розкажи. Нехай єпископ повідомить резидента (російського представника в Польщі), може він поміг би мені звідти вийти.

Робітники почали замурувати вікно, полишаючи мале закратоване віконце, але губернатор надумався і роботу зупинив, а митрополита повідомив, що стан Яворського безнадійний. Та всеж дали другі двері, причепили 5 колодок і поставили варту з шістьох озброєних людей.

Але між сторожами був один, **Павло Лещенко**, що жалував Яворського, і він крадьком подавав йому лучшу поживу та що друге коначне. Однакож невдовзі Лещенка кудись далеко послали, і так поміч кінчилася. Яворський хотів передати Лещенком письмо до Києва, але не було чорнила, щоби його написати. Тоді Лещенко розтер порох з водою і тим Яворський письмо написав.

Несподівана подія.

Жінка Губернатора, що ніби співчувала Яворському, відвідала його і принесла якогось напитку. Коли Яворський випив, то почалися такі муки, що коло нього вже смерть стояла. Сторожі витягнули його надвір і там zostавили, вважаючи його мертвим. Видно, що в напитку була отруя.

Саме тоді приїхав до Городка секретар уніятського митрополита, **Стопанський**, а також ігумен Дерманського монастиря, **Александр Йодко**, і ще деякі уніятські священники, щоби перевести остаточний суд над Яворським. Коли ж побачили його напів мертвим, то думали, що помре, отже відіхали.

Довго Яворський лежав як мертвий, але за час почав до сили приходити. Тіло перемогло отрую. А може і свіжий воздух йому поміг.

Та ледви минуло кілька дальших днів, як з'явився митрополичий секретар, і ночою, під сильною охороною, повіз Яворського до Дерманя. Там знов посадили його в камінну монастирську кімнату, але тут вже кандали з ніг зодмили.

Сидів він там два тижні. Уніяти силувалися всіма способами притягнути

його до унії, але не вдалося. Тоді почали робити пляни щоби його цілком позбутися.

Але тут сталася несподіванка, — до Яворського заходить незнаний Жид і каже, що pomoже йому звідси вийти і перебраться в сторони, які має Росія. Жид показав також листи від російських купців, які рівнож заохочували Яворського до втечі. Яворський вагався, але вкінци згодився.

Тепер перебрали Яворського за купця і він з купцями дістався до російської границі коло Василькова, а далше опинився в Київі.

Як все те сталося, точно не знати, але були здогади, що плян на втечу приготували брати Яворського, коли про його долю довідалися. Брат його, Тимотей був сотником Лубенського полку; Максим був військовим офіцером; Андрій — преміер-майором; Аркадій — ігуменом Богуславського монастиря. Будучи на таких становищах, вони могли приготувити пляни для висвободження брата.

Але і Київ не був безпечним для Яворського. Вертатися до свого монастиря було також небезпечно, і він рішився іти в Межигіря, щоби там пере-

правитись через Дніпер і дістатися до Переяслава. В Межигірю була російська погранична сторожа, отже вона повинна йому допомогти. Але і тут були клопоти.

Коли Яворський підходив до форпосту, побачив російського капітана, що проходжувався з якимсь Поляком, і тут Яворський оповів капітанови хто він такий, — що їздив до Петербурга, до Варшави, і хоче дозволу на переїзд до єпископа.

— Чи ти маєш спільну справу з єпископом?, запитав капітан, на що Яворський відповів, що він єпископських справ не знає, і далше оповів, як його арештували і що з ним було. Розсердився тоді капітан і крикнув:

— Такі як ти забирають те, що нам належиться. Через таких, як ти, не посилають мене чи других, куди тебе посилають; коли б же нас посилали, тогди за прислугу давали б нам висші становища.

Хотів він Яворського бити, але капітанова жінка почала його спиняти, а тоді капітан почав бити жінку. Коли ж капраль жінку обороняв, то і капралеви дісталосся. А до Яворського

кричав: “Я закую тебе в заліза і відошлю назад до уніятів і Поляків!”

Він приказав, щоби Яворський перебув в заїзнім домі до другого дня. Заїздний дім був під управою монаха з Межигорського монастиря, отже на просбу і монаха і Яворського, капітан згодився дати Яворському дозвіл на переїзд. Опинившись за Дніпром, де Поляки не мали власти, Яворський почув себе безпечним і пішки пійшов до Переяслава. Прибув туди 31-го жовтня

Еп. Гервасій казав, що побачив Яворського ледви живим, а Яворський казав: “Три рази давали мені отрую і так я стратив свое давне здоровля. Зуби повипадали, очи притемніли, ноги від заліз ослабли, і я ледви можу ходити”.

Що діялось тоді на Україні.

Коли Яворського були арештували і привезли в Городок, то офіціал уніятського митрополита, **Мокрицький**, вернувся до Корсуня. Його зустріли уніятські священники, зібрався парід. Мокрицький уважав Яворського помершим і говорив: “Нехай тепер душа Яворського перебуває в небі, а тіло лежить на землі. Він, як нібито мудрий, казав,

що буде війна, але я знаю, що через не-го одного війни не буде”.

І Мокрицький продовжував інквізи-торські поїздки по Україні, хоч вони провадилися і в його відсутности під проводом **Атанасія Гдишицького**. Даль-ше уніяти забирали православні церкви і пересвячували на уніятські. Право-славні священники розбігалися і тікали на лівий берег Дніпра, де жили в нужді, як звичайно живуть втікачі. Кого ж з священників чи монахів зловили, то тії мучилися на тяжких роботах в Радоми-шли, чи других місцях.

Нарід був доведений до найбільшої розпуки. Озброєні польські козаки го-нили людей до уніятських церков. Ко-ли ж люде не хотіли приймати уніят-ського священника щоби хоронив по-мерших, то мусіли платити по кілька десяток грошевої карі і були ще кара-ні побоями. Так карали і тих, що пере-бирались на лівий берег Дніпра, щоби православні священники охрестили їх дітей. Родичі охрещеного платили 30 рублів карі, куми по 10 рублів, а крім того одних і других карали бійкою.

Монастирям заборонили давати лю-дям якібудь релігійні прислуги, грозя-чи великими карами. Хто з монахів хо-

тів відвідати єпископа, мусів мати дозвіл від Мокрицького. Хто ж хотів би перебратися без дозволу, тих арештували і посилали в Радомишль, щоби не ширили лихої слави про уніятів і Поляків.

Серпня 26-го захопили уніяти 12 монахів Мошногорського монастиря, які працювали на монастирським полі. Все, що було при них, забрали, а їх, як бунтівників, відослали до Родимишля, де дали кожному по 400 бучків (ударів), потім закували в заліза і призначили до тяжких робіт.

Того самого дня захопили і відослали до Радомишля священника **Максима Левицького**, бувшого члена чигиринської духовної управи.

Всякі звязки з єпископом в Переяславі були перервані, як і всякі звязки на Україні, де панували Поляки. Вкінці заборонено читати в церквах королівські постанови про свободу православної віри.

Що ж тоді православні робили?

Обставини були такі як в часі турецьких і татарських нападів, — всі цінніші річи, і монастирські і церковні, люде ховали, а коли вдалося, то пере-

возили на лівий берег Дніпра. А духовні блукали — “по горах, лісах і пропастях земних”, як говориться в Святім Письмі. Ніхто не міг людям допомогти, а Яворський, який жертвував себе для оборони народу, не бачив тепер ніякої надії на полекшу.

Скоро рознеслася вістка про те, як Яворського безправно арештували, і се було болючим ударом для православних. Вони не хотіли відректись своєї віри, а вороги не знали міри в насильствах. Нарід терпів, а скарги, протести і просьби нічого не помагали.

Священик **Гречка** був післаний, до **Воронича** (команданта війська), а той відповів, що військо є на те, щоби не допустити до бунту, до заворушень. Про те, чому мали б бути бунти, не згадував. Саме те, що люде покидали унію, не хотіли унії, уважалося вже **бунтом**, або **гайдамаччиною**.

Одно, що **Гречка** й **Потапович** зробили, то привезли в Мотринин монастир гроші, які синод дав на поміч православним церквам, а також розказали про долю Яворського. Почувши таке, монахи хотіли розійтись. Їх лякали і ті гроші, бо не знали вони що з ними робити, але еп. Гервасій їх заспокоїв.

Щоби шукати ратунку хоч денебудь, вислали просбу до цариці Катерини через Генерала **Ісакова**, команданта російського війська в Кременчузі. Зробили се тому, що в Польщі не можна було знайти суду на уніятів і Поляків. З такою проською вибрався до генерала рідний брат Яворського, **єродіякон Аркадій**.

Ісаков писав до регіментаря Воронича, щоби той пояснив хто такий Яворський, і коли можна, то вимагав його освободження. Знов же еп. Гервасій повідомив про все синод і казав, що він не має способів для увільнення Яворського. Але такими замотаними стежками годі було добитися помочи, остільки більше, що ніхто не знав точно, де Яворський перебуває.

Коли Яворського мали замурувати, то вже знаємо як він сказав своєму слугі, щоби той дібрався до Переяслава і все там розказав, але не скоро слуга туди дібрався. Його в Радомишли задержував Мокрицький, але вдалося йому втекти. Часто зупиняли його Поляки, але вістка, що Яворський в безвигіднім положенню, їх тішила, отже слугу пускали. Серпня 26-го слуга був вже в Переяславі.

Розвідавшись про все, еп. Гервасій повідомив зараз старих родичів Яворського. Сюди прибули два молодші брати Яворського, — Трохим і Максим і просили єпископа, щоби став в обороні їх брата.

Зараз приготовлено дві письмі, — одно до синоду, з вістками, які приніс слуга Яворського, Роман Крумченко; друге до російського посла в Варшаві, князя Репніна. Те друге письмо переслали брати Яворського через Київського Генерал-Губернатора Воейкова.

А 11-го вересня дістали в Переяславі письмо Яворського, яке він передав сторожем Лещенком. Тепер була одна надія, що поміч може дати синод та Репнін.

Дальша уніятська робота.

Справа православія занепадала. Заступник уніятського митрополита торжествував. Ще 24-го серпня намістник (заступник Яворського в монастири) доносив Гервасію, що в Чигиринській губернії і в Жаботинськiм окрузі, та і в других губерніях, послідні православні церкви позапечатувані.

Блиснула була надія на панів, які володіли Україною, але воно нічим

скінчилося. Любомірський і Сангушко (які не жили на Україні), довідавшись про насильства уніятів і війська, писали до Воронича щоби він не допускав до насильств, заспокоювали нарід тим, що воно зміниться... Може надіялися на сойм, але не було на що надіятися.

Воронич ніби притих, але Мокрицький своє робив. Гервасій, доносячи синодови про **завзятість** уніятів, писав, що вони гордяться тим, **що спираються на Рим**, — **а в Римі їх не осудять**, отже тепер треба — “захопити і затримати уніятського ватажка Мокрицького, а з ним і других подібних; тоді їх завзятість трохи ослабне”.

Мокрицький приказував монахам, щоби вони без дозволу уніятів нікуди не виходили, щоби не давали народови релігійних прислуг; таке приказував й ігуменам. Знов же Гервасій наказував монахам, щоби вони сповняли свої обовязки, щоби давали людям релігійну поміч, щоби приймали вигнаних священників, та щоби народови читали і пояснювали королівські постанови про свободу православної віри.

Коли Мокрицький домагався, щоби Гервасій післав йому копії тих просьб і писем, які Гервасій куди висилав, то

консисторія вислала Мокрицькому і ті письма, де були вичислені всі насильства над православними. Післали йому і копії королівських постанов, які з Варшави були вислані уніяцькому єпископови, коли Яворський був в Варшаві.

Сталося ще одно, що могло піднести витревалість православних. До Переяслава принесли голову **Даниїла Кушніра**, яку уніяти відтяли, а коли голову до Переяслава вносили, то проти вийшов еп. Гервасій з священниками, з хрестами і хорогвами, і при величавім торжестві поховали ту голову в катедральній церкві як голову мученика. Так звеличано чоловіка, що дав своє життя в обороні своєї православної віри. Вістка про все те, певна річ, скріпила витревалість православних.

Наради сойму.

Сойм в Варшаві почався 24-го вересня, 1766 р. а Яворський прибув до Переяслава 31-го жовтня. Коли сойм починався, то Яворський був ще в руках ворогів. На соймі мали розглядати скарги внесені і “дисидентами” і православними.

Тепер був би потрібний в Варшаві Яворський, але уніяти держали його в

руках. А еп. Гервасій, знаючи, що в Варшаві є еп. Кониський, великий оборонець православія, вислав йому письмо, де просив, щоби той представив в соймі скарги православних, які вже передше були Кониському вислані. Просив також, щоби вставився за Яворським, покликав його до Варшави і йому помагав.

Коли ж Яворського не було, то одиноким оборонцем православних був Кониський. Він обороняв і своїх, яких був єпископом, і всіх православних, які належали до Переяславської і Київської митрополії. В обороні православних виступав і російський представник Репнін. Він на приказ цариці Катерини обороняв православних, яких Польща переслідувала. Домагання Репніна піддержували представники других держав: Англії, Прусії, Швеції і Данії.

Однакож комісія, призначена для розгляду скарг, зложена з польських й уніятських єпископів, відкинула домагання Кониського і Репніна та других, а скарги православних зі Сходу назвала бунтом. Лише домагання Репніна, щоби освободити Яворського, було прийняте, але Яворський тоді був вже на воли. Взагалі надії декого на сойм були даремні.

Що дальше діялося.

Яворський жив в еп. Гервасія, набирався сили по перебутих терпіннях, і не знав що дальше робити. До кінця року не було з Варшави вісток про те, що на соймі робилося. Вісти передавалися тоді дуже поволи, післанцями.

А насильства Поляків й уніятів на Україні продовжувалися. Більша часть православних священиків порозбігалася. Нарід охопляла щораз більша розпука. Уніятські верховоди раділи. Мокрицький говорив: “коби нам до посту; а не буде нічого з Росії, то унія буде вічно”. А Яворський всеж на сойм надіявся.

Він то просив Гервасія, щоби той занявся справою уніятських шпionів, які волочились по Україні, і голосили що Яворський на власну руку їздив до Петербурга і там не хотіли його навіть слухати. І Гервасій дійсно пророзсилав письма і просив тих, які могли се зробити, щоби шпionів вишукували і карали.

При кінци грудня прийшла вістка від еп. Кониського, що рішення сойму ворожі православним, однакож він не зневірюється, і радив Гервасієви, щоби той дальше добивався помочи в тих,

що мають силу. Значить: нехай безнастанно повідомляє синод про нові насильства, синод нехай повідомляє царицю, а тоді буде можна чогось добитися. Представники чужих держав протестували проти переслідування дисидентів, а воно було не без значіння і для православних. Знов не цариця маніфестом заявила, що приймає під свій покров переслідуваних за віру.

“Дисиденти”, то протестанти які були в Польщі, отже вони зверталися до чужих протестантських країв за обороною. Взагалі тоді ходило про справу релігійної свободи. Що ж до Українців, то Поляки мали тут політичну ціль, — знищити Православну Церкву, завести унію, а з унії переводити до костела і польщити.

Для православних західні держави були далекі простором, недоступні, отже для Яворського лишалось одно, — шукати помочи від найближшої православної Московщини. Не було іншого сусіда, до якого можна би звертатися. А представники західних держав помогли би православним посередно, коли б добилися загального права на релігійну свободу. Дисиденти зверталися за помочою до Росії, Англії, Швеції, Прусії

і Данії. Вони мали більше на те змоги.

Слідуючого року дисиденти створили в Слуцьку союз для оборони свободи віри в Польщі, з постановою — добиватися свободи віри “до послідної кроплі крови”. До того союзу втягали і Кониського.

Козаки заінтересовуються подіями.

Коли таке діялося, то Козаки Запорожці щораз більше заінтересовувалися тим, що на півночі від них діялося. Вони ж відвідували там своїх рідних, бували по ярмарках, отже польсько-уніятські насильства були їм відомі.

А нарід терпів, надіявся на якусь поміч, але і терпеливість його вже врилася. Повстання могло кожної хвили початися. А запорожці почали щораз більше заходити в північну Україну, і перебували в українських монастирях серед лісів. Найпершим з тих був Мотринин монастир.

На початку 1767 р. перебували там священики — Гавриїл Царик з села Прус; Антоній з Райгорода, та Іван з Косарів. В лютім діякон Мотрининоного монастиря, Сильвестер, привіз з Запорожа козака канівського курія, Івана, і той жив в монастири. В половині Ве-

ликого Посту каже той Іван священикам, які в монастири перебували:

— Доки ви, отці, будете тут сидіти і нужду через тих проклятих уніятів терпіти? Коли б ви мені написали лист на Січ, щоби голота (зн. Козаки Запорозці) сюди прибула, то я їх до Великодня повиганяв би і ви б на Великдень паски святити. — А священики відповіли: “Нехай лиш поради́мось”.

За кілька днів після того явився свящ. з Жаботина, **Климент**. Порадились, свящ. Гавриїл написав письмо в Січ, і дали його монахови Мотрининоного монастиря, **Филостерови Савбекови**, щоби його передав на Січ, куди вибирався з монастирськими справами.

На просбу Івана свящ. Антоній райгородський написав заклик до мешканців Жаботина, Медведівки, Черкас і Чигирина. Вістка про повстання скоро розходилася від села до села. Перші повстанці прийшли з Райгородка. Вони радили, що найперше треба напасти на Жаботин, де була частина польського війська, та Іван Сказав: “Не наша сила; тільки уніятів повиганяймо”.

Чуючи таке, повстанці сказали: “Коли так, то ти не наш товариш”, і забралися з монастиря.

Перед Цвітнею Неділею нарід з усіх сторін напливав до Мотрининоного монастиря, що був осередком повстанчого руху. Козак Іван просив в намістника монастиря дозволу на проголошення повстання, але намістник не згодився і казав Іванови з монастиря вибратися.

Тоді Іван, з 11-ма людьми почав ночью нападати на села, де були уніятські священники, і виконував над ними суд і засуд. Так зробив він в кількох селах і православні священники до тих сіл вернулися.

Коли ж о тім довідався жаботинський ротмістр **Трембецький**, то з козаками згонив Івана коло села Бовтишки і розігнав його гурток.

Зараз правитель монастиря повідомив про все еп. Гервасія, отже згаданих священників завізвано на суд. Але справа чомусь затягалась, поки світська власть не взяла тих священників в свої руки. Їх судили, але вини не доказали і пустили їх на волю.

Послання Гервасія.

Той початок повстання заставив еп. Гервасія видати два Послання до українського народу. Він накликає нарід, щоби спокійно терпів; він пригадує

давних мучеників, що не оборонялися, але терпіли, і каже: “Так і ви невимовними терпіннями перед цілим християнським світом славу й історію незнищиму здобудете”. А про Поляків й уніятів каже: “Їх діла будуть переповідатися повістями й історіями в усі віки”.

Мабуть не великою потіхою було для народу таке Послання. Легко казати другому: “терпи!”, але тяжко терпіти. І чому Гервасій давав таку пораду, не знати. Може дивився на все лише як вузкоглядний церковник. Може вівірив, що самим спокійним терпінням можна ворожу силу перемогти. Може уважав за красше не показувати себе Полякам і російському урядови прихильником повстанчого руху. Мабуть се найпевнійше.

Тепер поширилась вістка, що деякі пани дають своїм підданим релігійну свободу. Можна думати, що повстанчий рух деяких панів настрашив. Зараз ті, що були до унії присилувані, унії відрікалися і вдавалися до еп. Гарвесія, щоб прийняв їх до переяславської єпархії. Такий рух поширювався як епідемія. А весь той рух відбувався під наглядом Яворського. Однакож він тим не вдоволявся і дальше шукав способів

здобути для Українців повні релігійні права.

Яворський готується їхати до Варшави.

В другій половині 1767 р. знов мав зібратися в Варшаві сойм, де мали розбирати справи дисидентів, і Яворський готувався туди їхати, щоби обороняти православних. І дістав він **“повновласний лист”** від монастирів: Мотрининоного, Мошногорського і Виноградського; і від священників і вірних зі староств: Чигиринського, Черкаського, Корсунського, Богуславського, Звенигородського і Білоцерківського. Також від волостей: Жаботинської, Мошенської, Смілянської і Лисянської. З тим листом посилали його як свого представника, що має в Варшаві добиватися для них справедливости.

Виготовили також **“Маніфест”** (заяву), який Яворський мав вписати в книги городського (“гродського”) варшавського суду. Перечисляючи в тім маніфесті ряд насильств і терпінь за свою віру, підписані заявляють врочисто перед Богом і цілим світом, — що вони відвертаються від унії, до якої їх примушували, і тому деякі з них лише назверх до неї належали; тепер вони знов вертаються

до православної віри і навіть не хочуть знати унітської власти. А повернення їм забраних церков будуть судом добиватися.

Треба навести дословно хоч частину того Маніфесту, щоби побачити і тодішнє положення православних і відношення до них Поляків й уніятів.

Маніфест: — Згадавши, як мучителі пекли руки Даниїлови Кушнірови, маніфестанти кажуть:

“Засіваємо кровію, а Бог збирає плоди. Мучать нас, убивають, печуть руки смолою обливши, січуть різками до голих костей, забирають рабунком церкви, забороняють Святі тайни. Хто ж, чуючи про такі переслідування, не пожаліє нас? Що може примусити нас відречися віри отців наших, віри православної, яку ми з небезпекою життя повинні охороняти? Через таке насильне переслідування наші духовні скриваються в лісах і печерах, і ми позбавлені конечних для нашого спасення святощей...”

Та хоч Лист і Маніфест були готові, але Яворський чомусь до Варшави не поїхав, а чому, нема пояснень. Скінчилося тим, що Гервасій і Яворський післали скарги на кривдителів еп. Кониському, щоби в обороні кривджених в соймі виступав.

Нові постанови сойму.

В половині листопада 1767 р., сойм закінчився. Голоси представників чужих держав були такі сильні, що сойм мусів з ними числитися, отже бодай на папері мусів змінити своє відношення до не-католиків.

І так уневажнено давнійші постанови ворожі православним. Свобода віри забезпечувалася на вічні віки. Признавалися православним всі горожанські права нарівні з католиками. Заборонялося називати православних “схизматиками”, “отщепенцями” (відірванцями), “незединеними” і другими зневажливими іменами. Постановлено, що, священникови, коли вже раз був даний йому дозвіл, не треба вдаватися за другим дозволом, отже не вільно його віддаляти. Вкінці назначався спільний суд, зложений з католиків і не-католиків, який розглядав би скарги на Поляків й уніятів.

Однакож була таки одна заборона, — не дозволялося тим, яких примушено до унії, до Православної Церкви вертатися.

Поки ще та постанова не була затверджена, Кониський радив еп. Гервасієви, щоби зробив заклик до народу і сказав, — нехай тії, що хочуть до право-

славних вернутися, підписують про те заяви (маніфести), і ті заяви доручать в варшавськiм, або другiм городськiм судi хоч одним днем скорше, нiж постанова згаданого сойму буде потверджена на початку 1768 р. на новiм соймi. А до Яворського Кониський писав з Варшави:

“Нехай мотронинський отець iгумен потруди́ться щоби придбати маніфестів, а коли їх дістане, нехай сюди приїздить, то відбере і все своє, яке уніяти забрали”.

Гервасій зараз видав заклик до народу, але що час був короткий, то зібрали всего 93 маніфести.

Яворський їде до Варшави.

Маючи в руках давнійший лист, де признано його представником народу, Яворський з початком січня, 1768 р., з маніфестами, які зібрав, вибрався до Варшави.

Еп. Гервасій передавав ним письмо до Репніна, а київський губернатор, **Воєйков**, дав окремого супровідника для безпеки Яворського вдорозі.

Яворський прибув до Варшави три дні перед відкриттям нарад в соймi. Подорозі хотів в Люблині вписати в тамошнім городськiм судi загальний мані-

фест, в яким були вичислені кривди православних, але там маніфесту не прийняли, не давши причин. А подорозі польський ксьондз сильно побив супровідника Яворського; коли Жиди хотіли його обороняти, то і їм дісталось.

Яворський перебув в Варшаві два місяці, тиняючись по всяких судах й урядах і про все доносив Гервасію. З того донесення було видно як польське судівництво відносилось до православних. Треба було великої терпеливості, коли один урядник відсилав Яворського до другого урядника, а той відкладав справу до другого дня, і так в безконечність.

Та може старання Яворського і Кониського були би даремні, коли б в Польщі не повстав новий нелад. Представники чужих держав сильно домагалися змін, а між Поляками в цілій Польщі росло щораз більше невдоволення, що чужі держави вмішуються в польські справи. Так шляхта творила свої “конфедерації” (свої організації), які грозили, що збройною силою заборонять чужим державам в польські справи мішати і самі заведуть в Польщі новий лад.

В проводі того нового руху був краківський єпископ **Солтик** і київський **Залуцький**, а також **Жевуцький** з сином, і

тих Репнін арештував та відослав до Росії. А папському нунцієви сказали, що може лишитися в Польщі, або і забратися.

В Варшаві настав спокій, а сойм відложено до половини лютого. Дожидаючись сойму, Яворський доручив маніфест городському судови, а Репнінови передав просьбу, щоби обороняв православних перед насильствами, які на Україні не переривалися.

І вже виглядало, що всі заходи Яворського були успішні.

Мокрицький — і дальші труднощі.

Обставини були непевні, отже настраний офіціал Мокрицький приїхав до Варшави, щоби з Яворським помиритися. Коли ж Яворського не застав, то вдався до Кониського, падав йому до ніг і просив, щоби наклонив Яворського до замирення. А вертаючись на Україну запевняв Кониського, що буде миритися з тими, яких скривдив.

Яворський не вірив в мирне полагдження, але Кониський і Гервасій вірили. Вони знали, що доходити правди судом, буде вимагати багато труду і грошей. Репнін же сказав: “Коли хочете су-

дитись, то ваша воля”. Значить, — він не буде помагати.

Але справ судови не передавали, а сойм потвердив ухвалу, що уніятм не вільно до православія вертатися. Просьби від Яворського і Кониського ледви прияли аж при кінци сойму. Мішаний суд для розбирання справ між католиками і православними мав початися аж при кінци року.

Сойм закінчився в лютім, а Кониський і Яворський виїхали з Варшави 10-го квітня. Одну надію міг привезти Яворський Гервасієви, — надію на мішаний суд, який мав урядувати в Житомирі, однакож прийшли нові події на Україні і суду не було. Праця Яворського виявилася іншими формами.

Дальші насильства — Конфедерати.

Коли ще Яворський був в Варшаві, то на Україні насильства над православними ще збільшилися. Тепер ті насильства виконували і польські конфедерати. В січні 1768 р. Гервасій доносив синодови:

“Звірства і розбої уніятів не втихають, вони ще збільшуються при допомозі губернаторів і придворних людей; український нарід знаходиться в такій нуж-

ді і муках, які були хіба в апостольських часах”.

Коли Яворський був ще в Варшаві, то Гервасій повідомляв його про 86 випадків насильства, додаючи: — “Губернатори і другі пани, хто вирветься то мучить”. І Мокрицький, що в Варшаві хотів миритися, мучив людей, а самого еп. Гервасія звав недовірком. Губернатор **Хилінський** і другі намовляли до унії священника Пилипа Іванова з Пекарів, а коли не піддався, то дали йому 280 буків приговорюючи: “Ото тобі за царицю, за короля, за св. синод, за архиерея, і за всіх православних християн”.

“Я тепер тебе стрижу, а ти з мене і шкіру може будеш лупити”, — говорив інстигатор **Теодор Кравченко** священникови **Лукіянови Максимову**,* обрізуючи йому волосся на голові і бороді.

Коли сойм закінчився, створилася на Поділю “**Барська конфедерація**”, що стояла сильно проти короля і державного ладу. Вона усунула команданта **Ворнича** і поставила **Стемпковського**. Конфедерати поділились на гуртки, розійшлися по Україні і рабували та розбивали. Під Великдень вночі обрабували монастирську церкву. Яворський вніс до суду протест, але нічого з того не вийшло.

Дещо про конфедератів.

В Польщі ніколи не було ладу, тому самі Поляки склали були приказку, що — **“Польска нежондем стої”** (Польща неладом стоїть). Кожний шляхтич уважав себе незалежним короликом, на дійсного короля не дуже оглядався і тому в Польщі був вічний нелад.

А той нелад підтримувала і Москва хитрою політикою, — обороняла права шляхти; показувала, що вона ніби приятелька Польщі, але все те робила, щоби Польщу ослаблювати. Така дволична була й оборона її православних Українців.

Коли в Польщі приходило до великого безладдя, то шляхта вязалася в спілки, чи “конфедерації”, щоби свої політичні пляни в діло переводити навіть збройною силою. Таких конфедерацій було багато, а визначнійші: **Радомська і Барська**. За ними ще **Торговицька**. Радомська проголосила на соймі полекші не-католикам 1767 р. Тоді другі шляхтичі з корецьким старостою, **Юзефом Пулавським**, зіхалися до подільського міста, Бару, і тут заснували **“Барську конфедерацію” 1768 року**. Вони закидали королеви, що він тягне до Москви, що хоче скасувати шляхетське право “не по-

звалюм”. І про тих конфедератів говорять в “Гайдамаках” Шевченко:

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах,
І по Україні.
Розбрелися тай забули
Волю ратувати,
Полигалися з Жидами
Тай ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили,
А тимчасом гайдамаки
Ножі освятили.

(Топили — церкви палили).

Коли Польщу 1795 р. розібрали цілком другі держави, то якраз власний польський нелад був причиною того розбору. Чи треба було більшого неладу, як були ті релігійні насильства?

ПОЧИНАЄСЬ ГАЙДАМАЧЧИНА

Не маючи нізвідки помочи, нарід почав готувитися до власної оборони. Повстанчий огонь вже тлів і польські та уніятські насильства його піддували.

Якже до того руху ставився Яворський? Є вістки, очевидно з московських рук, що Яворський був лише за тим, щоби нарід терпів і молився, але е

другі вісти, підтвержені фактами, що він піддержував гайдамаччину. Та не можна і думати, що він був проти повстання. Він же бачив звірські насильства і мусів розуміти, що люде не повинні спускатися на Бога там, де вони самі повинні себе обороняти. Говорить же і приказка: “Роби, небоже, то й Бог поможе”.

Вже те, що оповідає про Яворського Шевченко в “Гайдамаках” показує, що Яворський був відомий народови як борець, як завзятий борець за права народу. Нарід знав його як воєвника, що стає в обороні покривджених. Праця Яворського показувала, що він великий герой, який не хоче безбожній силі коритися, Той, що закликає лише до молитви, а не до праці, не є героєм.

Адже ж в його монастири і в других, які підлягали його власти, перебували гайдамаки. Чи могли б вони там бути, коли б він був проти гайдамаччини? А пізнійше і Москалі його судили як покровителя гайдамаків.

Коли ж конфедерати з своїми насильствами на Україні зявилися, то повстанці почали в лісах кругом Мотрининоного монастиря збиратися. І щораз більше Запорожців туди напливало. Кругом Мо-

трининоного монастиря творився гайдамацький табор.

Провідником повстанців став Максим Залізняк, що перше був послушником в Мотрининім монастири, а потім пійшов на Січ до козаків. На його заклик нарід спішив з усіх сторін України до Мотрининоного монастиря.

В травни 1768 р. почалася страшна відплата ворогам за їх насильства, і ту відплату змальовує Шевченко в “Гайдамаках”. За короткий час повстання поширилось по широких просторах України, — від Чигирина до Білої Церкви. Нарід нищив своїх ворогів, — Поляків й уніятів без милоседця, і більша їх часть згинула з рук тих, яких вони недавно мучили. Українці платили їм щедро за ті терпіння, яких від них зазнали.

Можливе, що Яворський, виголосивши промову, яку Шевченко згадує, дійсно святив ножі, чи благословив гайдамаків на святе діло. Годі думати, що оповідання Шевченкового діда було пустою видумкою.

Закінчення гайдамаччини.

Повстанча гайдамацька сила була велика і добре зорганізована, отже могла нанести Польщі стрташні удари, а тоді

сила України була би дуже піднеслася. Поляки боронилися головню так, що зі своїх панщизняків творили **придворних козаків**, але в часі гайдамаччини ті козаки часто переходили до гайдамаків і йшли з ними проти Поляків, уніятів і Жидів, які Полякам помагали.

Всі почали утікати до Уманя, де був сильний замок Потоцького, і той замок мав обороняти сотник “надворних козаків”, Іван Гонта (Гонта), але Гонта зеднавсь з Залізняком і вони разом пійшли проти ворогів.

Однакож **на підмогу Полякам прийшло московське військо**. Російський уряд, що перше ніби ставав в обороні переслідуваних Українців щоби здобути їх прихильність, тепер пійшов проти Українців. Він не хотів, щоби Українці набрали поважної сили. Москалі прикинулися прихильниками повстанців і так заманили до себе повстанчих старшин, й одних самі покарали, а других дали в польські руки, де їх в страшний спосіб Поляки замучили.

Так Москалі показали Українцям, що вони не красші для Українців як Поляки. Одні і другі такі ж вороги. І вістки про Яворського, що він був проти повстання, були очевидною московською видум-

кою. Коли Москалі знищили повстанчих провідників, які були українськими героями, то як могли вони показувати Яворського українським героєм? Українські герої були ненависні московській політиці, отже треба було і про Яворського говорити як про звичайного монаха, що вміє лише молитись і терпіти. Таких Москві було треба, а не українських героїв.

Дальша доля Яворського.

Москва показалася дійсним ворогом українського народу, Яворський не мав вже на кого надіятися. Польща і Москва були однаковими ворогами.

Коли при допомозі Москви гайдямаччину приборкано, тоді Москва не казала, що Яворський закликав Українців лише до молитви і терпіння, але поставилася до нього як до дійсного гайдамаки, як до помічника гайдамаків.

Москалі тягнуть його на суд за поміч повстанцям, а судять також і Гервасія. Тепер вони оба гайдамаки. Виходить, що Москалі добре знали, що Яворський, а то і Гервасій, сприяли гайдямаччині.

Суд закінчився тим, що Гервасія усунули з єпископства, а Яворському дали

Переяславський монастир на лівім березі Дніпра, зробили з нього звичайного консисторського урядовця. Тут він вже відірваний від тих, для яких тільки терпів.

В 1771 р. перевели Яворського в Київ, де став Київсько-Печерським намісником. Тут дали йому титул архимандрита.

В 1786 р. перевели його в глухівський монастир, де він і помер 2-го червня 1809 р. А Гервасій помер в Києві 1769 року, в жовтні.

Великий християнин народолюбець.

Така історія життя того забутого українського працівника і страждальця. Забутого! Та хіба ж можна ту безпримірну посвяту себе для добра других, тую надмірну працю, всі ті терпіння забути? Але забулися. І таке буває.

А се ж був великий чоловік! Ані польські примани, ані небезпеки і погрози, ані надмірні труди не звели його з правої дороги. Великий християнин і великий народолюбець!

Певне, що за свою працю він не сподівався від людей заплати, ані похвали, — бо якраз він своїм життям платив обороняючи свій нарід і його слушну справу. Він клав себе на жертівник спа-

лення, щоби другим допомогти. Був він тим євангельським добрим пастирем, що дає душу свою за вівці.

Хіба ж такий чоловік не заслужив на те, **щоби поставити його в ряді найбільших українських патріотів, а рівночасно зачислити його до великих українських Святих?** Його заслуги більші ніж тих Праведників, що жили в пустинях і монастирях, де переводили життя в постах, молитвах, побожних роздумуваннях та в боротьбі зі своїми пристрастями. **Він провадив боротьбу з людською неправдою і розбишацтвом.**

Але його до Святих не зачислили, бо хто мав зачислити? Українці не могли, бо їх Церква була поневолена Москвою. А для Москалів він був українським гайдамакою.

Все ж таки дивно, що письменні Українці бодай не заговорили про него голоснійше як про заслуженого чоловіка.

Його заслуги, його ім'я присилав порох українського лихоліття, але треба той порох розмести і вивести перед український нарід того визначного мужа, якого так високо поставив Шевченко в "Гайдамаках". Ми нині бачимо якого великого оборонця-Українця мав український нарід і Православна Церква, —

такого, якому слушно належиться імя **Великого Українського Героя і Великого Українського Святого.**

ВИБІР З ДОКУМЕНТІВ „АРХІВУ”

1. Події в часах Яворського.

В книжці, з якої взято відомости про Яворського, є 159 історичних документів, з яких треба тут бодай дещо згадати.

Документ 154, — се латинський документ, — **“Бреве Апостоликум”** (Апостольська постанова) з 1766 року, де **папа Климент 13-ий** пише до польського примаса (головного єпископа), щоби той з другими єпископами старався не допустити в соймі закону, який давав би протестантам і православним релігійну свободу. Говорить папа, що давати їм релігійну свободу то було би — **пускати паршиві вівці до Христової вівчарні.**

Для папи православні були паршивими вівцями, а Поляки і уніяти, що були розбишаками, були для папи гідними христіянами. Окрасою Католицької Цер-

кви. Се показує як римська католицька віра виглядає.

Документ 43 — Яворський передає виказ кривд заподіяних православним, і деякі з них тут маємо.

Польські комісари примушували монахів Мотрининого монастиря до унії.

Тії ж комісари прислали до монастиря шляхтича Захаржевського з військом, що розложилося в монастири, ігумена арештувало і так поводилося, що 23 монахи повтікали.

На дорозі напали на монастирського економа й обірвали йому бороду.

Полковник Вичалковський стріляв в монастири за священником, а потім скинув з нього одіж і бив до крові.

Другим разом Вичалковський дав монахам, — Меркурію 50, а Теофілаکتю понад 100 буків.

Польський ксьондз, Загоровський, захопив на дорозі священника, арештував, забрав його коні і примушував до унії.

Губернатор Розвадовський забрав від монаха Копрія двоє коней.

Полковник Вичалковський тримав священника, Орла, в ямі.

Уніятський протоєрей Лаврентій напав з військом на церкву в Медведівці,

хотів взяти священика, але той утік і ховався по лісах кілька неділь.

Польський ксьондз приїхав до Боровиці з військом, отворив церкву і забрав з престола антимінс та другі річи.

В Чаплищах уніятські наїздники напали на церкву коли священик правив Службу Божу, скинули з нього одіж і побили до крови.

Священикови Михаїлови дали 200 буків, коли не прийняв унії.

Ксьондз Люблинський православному священикови бороду обстриг.

В Камянци церковного старшого брата били.

В Чаплищах комісар бив парафіян.

Таких випадків вичислено в документі 60. — (Документ з року 1766).

Документ 83 — В Смілій дали дякови 120 буків.

В Лозоватім на Великдень деяких парафіян поарештували, а коли випускали, то люто били.

За намовою Мокрицького польський вояк на Великдень так побив паламаря, що той помер.

В Білозорі забрали в священика коні, худобу і все що мав.

В Хрещатику церкву понищили, а священика Морозовського били, мучи-

ли, голову і бороду обстригли, а його майно позабирали. Подібне було і в Мошнах.

В Тубольчи губернатор Підгородецький разом з уніятами забрав в священика Марковича худобу, двоє коней, 50 уливів, жито, а дім знищили.

В священика в Білозорі взяли 6 штук худоби, трое коней і все майно до найменшого.

В Звенигородці в священика забрали все майно, а він сам утік в одній сорочці.

В Тулії священика забили в колодки, забрали майно, а двом дякам дали по більше як 100 буків. — (Док. з року 1766).

Документ 138 — Мошногорський монастир мав поле 50 верстов від монастиря, де посіяли просо. Туди вибралися монахи з світськими те просо жати.

Працювали понад тиждень, аж нараз прибув туди уніятський (гр. католицький) інстигатор, Глінський, з двома Поляками і шістьма озброєними козаками, і вони 12 монахів повязали, а другі, що були дальше, повтікали.

Тоді взяли два вози намолоченого проса, шість пар волів з возами, чотири коні і два кінські вози. Також книжки,

сорочки і другу одіж та що могли взяти. Забрали також зі собою 12 монахів. — (Док. з року 1776).

Документ 70 — Яворський повідомляє еп. Гервасія:

З міст і сіл забирають людей піших і тяглих (тяглі, що мають коні чи воли) ніби на роботи і мало людей лишається.

Від священників: Симеона та Івана з Вільшаної, від Івана Войнаровського з Валяви, від Прокопія з Пединовки все майно забрали, а священники повтікали. Всіх людей опановує страх, думають, що майна і життя позбудуться. — (Док. з року 1766).

Документ 83 — Яворський повідомляє еп. Гервасія. Документ великий, 15 сторін, і багато розбоїв тут вичислено.

Офіціал (заступник уніятського митрополита) Мокрицький сам з помічниками напав на дім православного священника Руденка в Старосілю і забрав 8 волів, 5 коров з телятами, десять коней, 40 овець та ще дещо.

В Валяві забрали все майно священника Івана Войнаровського, церкву замкнули, а він утік і ховався в горах мотрининської пустині. (Під пустинею треба

розуміти безлюдну сторону гористу, чи лісисту). За час знайшов тут Войнаровського його парафіянин, Тишко Рудий, якому також все забрали, господарство знищили, а йому вдалося втекти.

За час прийшов сюди також вікарій (священик помічник Войнаровського), який покищо тайком перебував між парафіянами. Але за ним шукали, отже він утік лишаючи жінку і діти.

По якомусь часі Войнаровський з Тишком зайшли до священика в Верещаках щоби розвідатись про своїх жінок і дітей, і тут заночували. Другого дня прибули сюди з військом Поляки і Тишкови дали 50 буків, а Войнаровський тікав, та на дорозі його зловили і хотіли разом з Тишком забирати в військовий табор. Тоді мешканці Верещаків зібрали між собою 200 рублів (тоді се була поважна сума) і дали коня, а Войнаровський 3 рублі, отже бандити дозволили їм втекти. Войнаровський пішов знов в пустиню, а Тишко не міг, бо був слабкий, отже заховався в селі між добрими людьми.

Мокрицький прибув до Черкас з уніятськими протоєреями й інструкторами, спинився в польського губернатора і казав зібрати всю громаду. І люде зійшли-

ся до священника Якова. Сюди прийшов Мокрицький і почав людей вговорювати щоби перейшли до унії, однакож люди сказали: “Хоч нам і життя відберете, але не хочемо бути уніятами”.

Після того Мокрицький прибув сюди зо стражниками і вояками, — і ті почали людей бити, роти їм роздирати, ноги і руки викручувати, а трох вбили на смерть.

Бачучи, що православних до унії не приверне, Мокрицький закликав більше війська, щоби цілу громаду до військового табору забрало. Знаючи про те, чоловіки по лісах і дугах порозбігалися, полишаючи жінок і дітей.

Але деяких половили, забили в колодки і повезли до замку. А Мокрицький заборонив і священникови і світським людям померших поховати. Їх тіла лежали, гнили так, що тяжко було переходити вулицею. Заборонив також дітей хрестити. — (Док. з року 1766).

Документ 144 — Коли хто з православних помре і православні уніятського священника для відправи похорону не кличуть, але самі поховують, бо православного священника нема, то тих, хто за такий похорон відповідає, карають так, що мусять вони платити по кілька-

десять рублів, дотого ще і бють їх буками. Коли ж дитину охрестять в православному монастири, або за Дніпром, то родичі дитини мусять заплатити 30 рублів, куми по 10, а крім того бють їх буками. — (Док. з року 1766).

Документ 93 — тут є 30 примірів розбишацтва.

В Мошнах двері одної церкви розбили, господарства двох священників знищили, забрали 17 штук худоби і ще багато чого. Дверей другої церкви не могли розбити.

Двери третої церкви в Мошнах сокирою прорубали і шукали антими́нса та мира, але не знайшли, однакож взяли три книжці. А дім священника, Филимона Кротевича, знищили, взяли 8 штук худоби, двоє коней, три свини, жита, пшениці і ячменю кількошь. — (Док. з року 1766).

**
*

Дотепер вчислені насильства (а їх в документах є багато!) належать до одного 1766 року, однакож таке діялося через багато попередних літ, як показує “Архів”, Том IV, 1771 р.

Документ 196 — В нім говориться, що від 1734 до 1743 року нападами і всяки-

ми насильствами перемінено на унію 128 православних монастирів і церков. З монастирів: 1. Новодворський, 2. Стригайловський, 3. Жіночий в Черковищах, 4. Жіночий Пустинський св. Миколая, 5. Св. Онуфрія, 6. Жіночий Мозоловський, 7. Цеперський.

Дальше є вчислені забрані церкви, і при багатьох є подані імена польських шляхтичів, які на церкви напали і забрали для унії. (Кондратович, Грині, Івановський, Понятовські, Маковецькі і др.).

Тут кілька місцевостей, де церкви забрано: в Сохоню, в Паперові, в Ворохові, в Добрімзілю, в Ночівцях, в Дашкові, в Сухарах і др., яких нема тут місця вчисляти.

Дальше йде “Коннотація”, де вчислено ряд насильств.

Домбровенський парох, Корзун, став уніятим і постарався через Поляків, що 10 сіл мусіло перейти на унію.

Поляки винаймають Жидам маєтки і люде мусять платити Жидам за слюби.

Польські ксьондзи і місіонарі роблять православним перешкоди в церквах, самі ховають тіла православних, діти православних забирають і хрестять і т. п. — (Рік не зазначений).

Документ 193 — Католицький священник Іван Пенський, бив православного священника, Пісоцького; замкнув тіло помершого Киселя і не хотів видати для похорону, але батько помершого колодку відорвав і тіло забрав. Тоді Пенський наклав купу дерева коло дороги і казав, що буде котити колоди на людей коли будуть нести тіло, отже люде мусіли нести болотом. І забрав коня в Пісоцького. — (Док. з 1732 року).

Документ 172 — То скарга православних дворян (шляхтичів), що Поляк Казимир Прушинський забрав їх землю, повбивав їх слуг і селян.

Також напав на дорозі зі слугами на невинного селянина і так побив, що той третього дня помер. Взяв також невинного Дмитра Рогозенка, закував в кайдани, звязав руки і ноги разом, і випустив аж тоді, коли той заплатив 40 талярів.

Також дуже сильно побив священника, Йосифа Загоровського, що був в селі Скодині, і з парафії вигнав. Один з православних дворян примістив Загоровського в своїм домі і помагав йому поки знайде парафію. Коли ж Загоровський через село Скородно переходив, Прушинський післав слуг, що священни-

ка захопили і Прушинський заложив йому на шию такого тісного “гусака”, що той мало не задушився. Коли ж священника син (що очевидно був між слугами Прушинського) трошки того “гусака” попустив, то Прушинський казав того сина так побити, “що до смерти не було вже далеко. А священникови заложив на шию колоду, на руки дав кайдани і два тижні морив голодом і холодом. І ще багато подібного виробляв, а чого тут не згадано. — (Док. з 1716 року).

Документ 198 — се листьмо російського представника в Польщі (“резидента”), Голембйовського, до польського примаса (головного єпископа), де Голембйовський вичисляє відомі йому насильства над православними. Каже він:

“Для зневаги православних церков на конях до церков візджають, до образів в вівтарі стріляють, образи днуть, ломлять хрести, священників і людей в церквах на смерть вбивають, монахів і монахинь з монастирів виганяють, поздиравши з монахинь всю одіж, голими пускають, все майно забирають, церкви нищать, вікна вибивають, крокви скидають, кажуть, що будуть церкви палити, образи, де намальований Христос на хресті, ногами топчуть, волочать їх вулицями,

ножами ріжуть і колять та приказують висміваючи: — **“Чому ж не мстишся за твою кривду, схизматицький Боже”**...

Згадує резидент, що він на приказ цариці минулого (1743) року, 24-го жовтня, вислав був до примаса письмо, де вичисляв випадки переслідуваних і кровопролиття православних, а коли бачить, що насильства продовжуються, то звертається до примаса другий раз, пригадуючи, що Польща була зобов'язалася шанувати Православну Церкву і її вірних.

Документ занадто великий, щоби його цілий тут переказувати, але і тут згадане дає нам ясний образ того, що Поляки й уніяти з православними виробляли. Російський представник не міг дурниць писати, він мусів мати в руках подібний і точний спис того, що де робилося. Він же відповідає за кожне своє слово. Коли б він з видумками та брехнями виступав, то Поляки його зараз вигнали б як брехуна. — (Док. з 24-го січня, 1744 року).

Документ 112 — Сей документ писаний по латинськи і займає майже 58 сторін книжки. Се виказ уніятських (греко-католицьких) священників кількох Українців греко-католиків Поляки при-

мушили перейти на римо-католицизм (до костела) в дієцезіях — Львівській, Галицькій і Каменець Подільській від 1758 до 1765 року.

Тут показано по деканатах які особи в кожному селі деканату перейшли на латинство, — подані села й імена осіб. Для приміру згадаємо деякі деканати: Жовківський, Куликовський, Глинянський, Золочівський, Жидачівський, Кізілівський, Теробовельський, Тернопільський, Скалатський, Чортківський, Барський, Китайгородський, Каменецький і др.

Коли б всі ті імена тут подати, то нічні галицькі римо-католики побачили би імена своїх предків, яких Поляки перевели до костела і назвали їх Поляками. Ось кілька імен з Теробовельського деканату: Петро Петрик, Марія Вівчарська, Марія Залеська, Рудницькі, Яків Баньковський, Данило Кульчицький, Антоній Сокульський, Анна Піпецька, Варвара Пастушка, Іван Підгорецький, Анастасія Куровська...

З деканату Тернопільського: Анна і Маріянна Кашуби, Іван Талант в Тернополі; Антін Машталір в Кутківцях; Тетяна Березницька в Довжанці; син священика Смержанського, Настя Білоусиха, Теодор Лукавський, Гаврило Параток в Ігровиці; Іван і Михайло Підгайні в Дов-

жанці; Ксеня, слуга Оборських, які присилювали її до зміни обряду, в Зарудю, та ще багато, яких годі тут вичисляти.

Під тим документом є дописка, що він знаходиться в Архіві гр. кат. митрополії у Львові; з нього зробив копію Яков Головацький і переслав комісії, що такі документи для книжки збирала, „Архів”, Том. IV).

*
*

Коли б хоч коротко переказати, що про насильства Поляків й уніятських верховодів в всіх документах оповідається, то з того вийшла би велика книга. І додати треба, що ті документи позбирані головню то з консисторій, то з „городських книг”, отже польських судових актів, де вписували свої скарги покривджені. І при документах звичайно зазначається звідки вони взяті, і їх в книгах „Архіву” може знайти, кому того треба.

Додати ще треба, що такі події діялися, коли ще Яворського на світі не було (він народився 1716 р.), і коли вистав, і коли вже був ігуменом. Католицька Інквізиція виконувала свою розбишацьку роботу впродовж довгих і довгих літ.

ЯК ЗАМУЧИЛИ ДАНИІЛА КУШНІРА

В документі ч. 103 оповідається по-дрібно як замучено старенького члена церковної громади в Млієві, Даниїла Кушніра. Його замучили Поляки з уніятами в Вільшаній. Історію тої події, як подає документ, тут переказано в скороченню.

В церкві Успення Богородиці в Млієві священиком був Василій Гдишицький, якого висвятив уніятський єпископ. Люде домагалися щоби він став з ними як православний, однакж він їм наперекір старався їх до унії притягати, а православних і православіє зневажав.

Щоби його позбутися, люде зібралися до церкви, поскладали до скрині церковні річи, як книги, священичі ризи та дещо друге. На престолі зосталася лише “гробниця” з Святими Дарамми. (“Гробниця” — звичайно чаша, де Причастіє переховується для запричащування слабих. Зветься вона також Дарохранительниця).

Гробниці не брали, бо вважали, що світському чоловікови не слід її брати в руки, отже почали радитися як її забрати. Тоді тамошний отаман, Кирик, дав таку пораду: є між нами старий

чоловік, дуже побожний, в усім примірний та гідний, Даниїл Кушнір, — отже нехай він візьме з престола гробницю. На те всі згодилися.

Тоді Кушнір приступив до престола, вдарив три поклони, і через церковну завісу (заслону) взяв в руки гробницю і положив її до скрині. Тоді скриню занесли до комори під дзвінницею і замкнули.

Коли Гдишицький о тім довідався, то говорить Кушнірови: “Коли ти відважився взяти з престола гробницю, то я постараюся, що ти не будеш більше на світі жити”.

І зараз Гдишицький поїхав до свого батька в Смілій, протоєрея Атанасія Гдишицького, і там наговорив, що Кушнір з гробницею ходив до коршми, пив з неї горівку, а з горівкою Святи Дари випив. Хоч в дійсности Кушнір вже сім літ горівки цілком не пив.

Оба Гдишицькі вдалися зараз до губернатора Вонжа, все розказали і той приказав Кушніра арештувати, закувати в кайдани і посадив в смілянський замок, де Кушнір сидів від березня до липня (1766 р.), чотири місяці.

Люде жалували невинного старця і зібрали гроші, щоби його викупити, од-

накож Гдишицький сказав: “Коли перейде на унію, то вийде на волю, а коли ні, то згине”.

Коли ж люде слова Гдишицького переказали Кушнірови, то він не тільки не згодився стати уніятком, але ще і другим наказував, щоби сильно стояли при православію. А про себе сказав: “Більше мною не клопочіться, бо я готов за віру вмерти, а на унію не перейду”.

Довідався про те Гдишицький і за згодою Вонжа казав завести Кушніра до військового табору коло Вільшаної. Там обмотали його руки прядивом, обляли смолою і запалили, щоби мучився.

Дехто з військових опам'ятував Гдишицького (протоєрея), щоби він покарав Кушніра іншим лекшим способом, а не такою страшною мукою, однакож Гдишицький своєї думки не змінив. Коли ж Кушнірови руки прядивом обмотали й обсмолили, то прийшов до Кушніра уніятський священик щоби його сповідати, але Кушнір сказав:

— Я вас уніятів відрікаюся, вашої науки і сповіди не хочу слухати! Я вже до всего приготувався і Святими Тайнами запричастився, а ви робіть зо мною що хочете”.

Тепер запалили смолу на руках, і в

муках Кушнір кликав: “Господи Боже, за що мені така мука? Та нехай буде воля Твоя! Прийми душу мою!”

Кругом було багато народу, який Поляки зібрали сюди для постраху, і Кушнір в муках звернувся ще до народу з такими словами:

— Православні християне! Не віруйте ви уніятам, вони прокляті і віра їх проклята!

Коли ж Кушнірови руки обгоріли, то дехто просив Гдишицького, щоби на тім кару закінчити, але Гдишицький стояв на тому, щоби Кушнірови відтяти голову.

Якже прийшов кат, то завязуючи Кушнірови очі, сказав: “Не бійся, старче, Бог з тобою”, на що Кушнір відповів: “Я не боюся, а ти роби, що тобі приказують”.

Коли ж кат відтяв голову, то настроїв її на палі і прибав згори великим цвяхом до паля. Тоді підійшов до Гдишицького і той заплатив йому за роботу.

Дальше казав Гдишицький тіло Кушніра спалити, і спалив так, що зосталося трошки попелу і недогарки з костей.

Дальше було, що син протоєрея Гдишицького, Василій, приходив до жінки замученого Кушніра і хотів 8 рублів,

а тоді відправить за покійного панахиду, але жінка відповіла:

— Ваша молитва за душу мого чоловіка не буде Богу мила. Коли ви його невинно замучили, то візьміть ще і мене.

Кушніра замучили в суботу 29-го липня (по стар. стилю), 1766 року. Його голова стояла на пали до кінця вересня, аж поки хтось з православних її не зняв. Рейментар Воронич почав шукати хто б відважився голову зняти, арештував жінку Кушніра, дітей і дальших своїх, допитував, але тії доказали, що тієї ночі здому не виходили, отже їх випустили.

В жовтні православні принесли голову мученика до Переяслава і поховали в катедральній православній церкві перед намісним образом Богородиці як голову Мученика.

**

Такі звірства можуть виглядати на неймовірні, але хіба таких звірств в католицькій Церкві вже перше не було? Аджеж в Еспанії католицький монах, Домініканець Торквемада, спалив на стосах тисячі людей. А хіба десятків тисяч людей не вбили католики в Франції лише за те, що ті не хотіли піддатися папі?

А насильства в часах Яворського на Україні, що згадуються в документах, де Поляки й уніяти давали православним і по кількасот буків, або і вбивали. Були напади, розбої, рабунки, муки, отже священики, а то і звичайні люде розбігалися і ховалися по лісах і горах тижнями.

А вкінци те, що під недавною Польщею діялося, чи не було воно продовженням того, що діялося в часах Яворського? Чи не було се Інквізицією?

Коли ж Кушнір казав, що **католики і їх віра проклята**, то чи не говорив він правди? Віра по вчинках пізнається, каже ап. Яков, а хіба такі вчинки католиків можна звати благословенними, святими? Замучувати невинних людей огнем і мечем, чи се не проклятий вчинок?

**
*

Згадати б, що гр. кат. єпископ Ю. Пелеш згадує Даниїла (Кушніра) в своїй **“Історії Унії”**, виданій по німецьки, Т. II, стор. 524. Говориться там, що Даниїл сильно противився унії і був за те належно покараний, та що його єп. Гервасій похоронив як мученика. Значить, — так воно було!

В **“Кобзари”** Шевченка др. В. Сімович в поясненнях до **“Гайдамаків”**, ст. 56, го-

ворить про Кушніра — що йому руки палили, що голову втяли і на паль прибили, додаючи, що Шевченко помилився в роках, бо Кушніра замучили не 1678, але 1766 року. Таке подає і документ в “Архіві”. Та коли Сімович каже, що Кушніра замучили в Млієві, а не в Вільшаній, як говорить Шевченко, то документ в “Архіві” подає, що Кушніра замучили в військовім таборі коло Вільшаної. Очевидно тут Сімович помилився.

Виходить, що Шевченко, слухаючи свого діда, помилився в роках, а не в місци, де Кушніра замучили. І цілу подію він переповів досить близько до того, що говорить документ. Згадує він огонь, згадує смолу, згадує що в голову цвях забили, запам'ятовуючи важніше з оповідання свого діда.

**

Тут маємо один зі страшних примірів як унія заводилася. Так заводив її Потій, Терлецький, Кунцевич, так заводили її до 1939 року в новій Польщі ті, що називали себе христіянами, але їх діла були наругою над христіянством. Заводили безвірники! Вовки в овечих шкірах. В них не було не тільки ніякої віри, але не було навіть природної людяности.

Чи ходило таким про “правдиву ві-

ру”, про спасення? Хіба ж людей треба приводити до спасення муками, тортурами?

Але важне, що всі ті звірства **виконувалися під папським проводом, порадами і вказівками**. Виходить, що між вірою Поляків і папів не було різниці. В Поляків була римська віра, а в папів польська. Тісна спілка!

УХВАЛА ВАРШАВСЬКОГО СОЙМУ

Поляки признаються до злочинів.

Під напором представників чужих Держав Поляки 1766 р. виробили в соймі ухвалу, якою показали, якими безправними були під Польщею православні Українці. В тій ухвалі говориться (Документ 159):

1. Дисидентські конфедерації (протестантські організації) признаються законними, а світські конфедерати добрими патріотами.

2. Всі постанови, некорисні православним (“грекам неуніятам”) і дисидентам, уневажнюються.

3. Ніхто не має права називати православних (греків неуніятів) — “схизматиками, отщепенцями, дизунітами”, а дисидентів **еретиками** і їх віри **єресею**. Хто се зробить, буде караний.

4. Православні і дисиденти мають право будувати і поправляти свої церкви і костели, а також дзвіниці, школи, богодільні (добродійні дома).

5. Релігії православних і дисидентів і їх церемоніям ніхто не сміє перешкаджати.

6. Дисиденти можуть мати свої консисторії і собори і свої справи вирішувати.

7. Православні і дисиденти, духовні і світські, ніякому римо-католицькому духовному судови не підлягають.

8. Православні і дисиденти не мають давати ніяких датків ані коляди римо-католицьким (польським) духовним.

9. Білоруські і православні церкви і монастирі, які є нині і які можуть бути через суд здобуті, мають вічно такими бути.

10. Православні і дисиденти можуть мати свої друкарні, коби лише не друкували еретицьких книг і дразливих писем.

11. Вільно православним і дисидентам дружитися з римо-католиками...

12. Православні і дисиденти не обов'язані святкувати римо-католицьких свят, ані брати участі в римо-католицьких процесіях.

13. Православним потрібні семінарі (духовні), а головнo можуть свoбідно мати семінар в Могилеві. Православні священники в усіх справах, крім світських, мають судитися перед своїм єпископом. Православних і дисидентів не можна силувати до зміни віри. В податках публичних православні і дисиденти мають бути зрівнані з духовними римо-католицькими. Також мають бути звільнені від податків і повинностей, які панам належать від підданих. В містах, де є православні і дисиденти, призначаються їм всі привілеї (права) затверджені королями і їх не можна нарушувати. Церкви і монастирі, які були забрані (Поляками) разом з наданим їм майном, мають бути віддані властителям, а та справа має полагодитися в суді...

14. Має бути спільний суд, — половина з дисидентів, і він має розбирати всі справи, що відносяться до релігії...

15. Право патронату (право приймаєти священника) мають мати так православні володітелі (пани) як і римо-католицькі...

16. Всі монастирі і фундації (їх майно), які по реформації (протестантській) стали світськими, мають ними зостатися.

17. Православним і дисидентським дворянам (шляхті) має бути доступ до всіх чинів (урядів) сенатських, міністерських, до високих становищ, до урядів посольських, трибунальних, земських (до шляхоцьких судів), гродських (суди старостинські), також до всяких староств і користей, нарівні з римо-католиками.

18. Православні і дисиденти міщане мають право займати місця в урядах міста і свобідно провадити свої ремесла нарівні з римо-католиками. Православні селяне і дисиденти в староствах і добрах королівських, коли покривджені, мають право добиватися справедливости нарівні з селянами римо-католиками.

19. Всі зазначені пункти мають бути правом вічним, ніколи непорушеним, а хто їх порушить, до того треба відноситися як до ширителя неспокою і ворога держави.

**

*

Така була постанова сойму і вона показує якими безправними були право-

славні Українці. **Що та постанова дозволяє, те все було до того часу заборонене.** Не можна було будувати церков, ні дзвіниць ані старих поправляти. Не було можна мати шкіл, ні друкарень; можна було силувати православних до унії; православні мусіли польським ксьондзам платити всякі данини; польські ксьондзи мали право судити православних; Поляки, чи їх помічники, мали право перешкаджати в православних Богослуженнях; православні не могли мати духовного семинаря для виховування священиків; Поляки й уніяти мали право висмівати православних зневажливими прозвісками; православні не мали ніяких громадських прав. . . Словом, — безправні невільники під панованням католиків.

Таким був той варварський польський католицький лад і той лад продовжують нині гр. кат. верховоди бодай тільки, що прозивають православних то **СХИЗМАТИКАМИ** то **НЕЗЄДИНЕНИМИ.**

(Польська шляхоцька натура в тих верховодів! Коли б могли, то певно цілий давний польський лад нині завели би. Мовляв, — ми католики святі люде, а православні погань, еретики, безбожники, незєдинені. . . Нехай піддадуться папі, а вже другого дня рано встають гар-

ними, побожними, гідними, Богу милими. Точно такими як ми та Поляки! От яке в них фарисейство!

**

Наведений документ згадує також гр. кат. єпископ, Ю. Пелеш, в своїй **“Історії Унії”**. Там він є в 2-ім томі, стор. 518—520, і зміст документу такий як в **“Архіві”**.

Чи з тої постанови була православним яка користь, то інша справа, бо документ був на папери, а Поляки робили що хотіли, — та все ж зостався той документ в історії як **свідок польського розбещання**. І того свідка самі Поляки проти себе поставили. Самі призналися до злочину. **А до того злочину заставляв їх і папа**, — бо ж він старався, щоби православним не дати належних їм прав, як говорить документ **“Бреве Апостолікум”**.

Той польський документ має і нині значіння, бо він показує і політику Поляків, а також папську політику, що йшла впарі з польською.

“Бреве Апостолікум” — Уніяти

Питання, — коли Поляки з уніятськими верховодами виконували страшні насильства над православними Українцями, то чи Рим про те знав?

Оборонці папства можуть сказати: “Звідки папа міг про те знати? Де Рим, а де Придніпрянщина! Він, сердега, не знав, бо коли б був знав, то... О! Він би тее...”

Але папа не тільки що знав, але старався, щоби ті насильства продовжувати. Він був покровителем тих насильств.

Папа знав, що Поляки під напором чужих держав можуть дати православним релігійні права, а тоді насильства над православними бодай трохи зупиняться, — **отже пише він до польського примаса (головного єпископа), нехай він з другими єпископами старається, щоби сойм ніяких прав православним не давав.** Нехай православні на своїй землі будуть і далі безправними, винятими зпід охорони права, а тоді буде можна їх кривдити, рабувати, мучити, вбивати.

Заголовок того папського письма зветься, як вже згадано, **“Бреве Апостолікум відносно соймових нарад, що мають невдовзі початися”**, а дата того письма 6-го жовтня, 1766 року.

Отже папа знав про ті насильства і старався щоби вони не переривалися.

**
*

Друге питання, — то справа уніятського церковного проводу. **Принявши унію, той провід перемінявся в лютих яничарів, в розбишак,** — а яничарі завсігди лютіїші від тих, яким вони служать. Щоби догодити своїм панам, вони готові виконувати найстрашніші злочини.

Про Кунцевича знаємо, що навіть Поляк Сапіга його оламятував. Не красший був і Потій, що в листі до Сапіги називав православних: великі лотри, непокірна сволоч, лихий хлопський народ, зрадливі, вигнанці, котрі поздыхали в прокляття, Наливайківська орда, галайстра... (Про те пише польський еп. Ліковський в "Берестейській Унії"). А Володкович, а Мокрицький, а Гдишицькі, а Сембратовичі, що вірно служили Полякам. А недавні єпископи, — Хомишин, Коциловський, Масцюх, Медвецький, — чи їх робота була апостольська, християнська?

Так бачимо, що уніятський провід від засновання унії аж до наших часів був однаковий чи в західних, чи в східних сторонах України. Католицька наука всіх однаково виховувала. Всюди ті самі Кунцевичі, з тою хіба різницею, що доведені до розпуки люде Кунцевича вбили, а других не повбивали, — хоч можна ду-

мати, що за гайдамаччини багато польських прислужників погинуло.

Такі благодати приносив Українцям Рим, приносила унія.

КУНЦЕВИЧ І ЯВОРСЬКИЙ — ПОРІВНЯННЯ

1. Кунцевич.

Кунцевич належить до західної частини України, де унія почалася. Католицькі римські політики проголошують Кунцевича великим українським Святим, отже і великим Українцем.

Коли ж нині перед нами стоїть і Кунцевич і Яворський, — то порівнаймо їх обох, — з ким один і другий стояв, які діла були за одним і другим, а тоді побачимо кілька правди є в тих, що Кунцевича прославляють. Тут побачимо, що Кунцевич на польським возі їхав і польські та папські пісні співав; Полякам служив, а був ворогом і мучителем Українського Народу.

А що папа проголосив Кунцевича Святим, то на домагання Поляків і в своїм власнім інтересі.

Яким був Кунцевич, показує нам

“Житє Йосафата Кунцевича”, видане Василіянами в Жовкві 1902 року. Є на тій книжочці дозвіл гр. кат. Митрополитичого Ординаріату з 27-го січня, 1902 р., є Печатка Шептицького з його підписом, отже книжочка гідна довіря. Тепер гляньмо, що там про Кунцевича говориться.

До кого Кунцевич звертається.

Коли 12-го листопада, 1617 р. Кунцевич став єпископом, то — **“сей день благословили католики, а проклинали схизматики”**, отже тут питання: які католики? Та певне, що Поляки! Що Поляки, бачимо се з дальшого, де говориться:

“По своїм висвяченню не удався св. Йосафат сейчас на свій престол. Відправив ще 10-дневні реколекції. По них написав листи повні любови і доброти до уряду міського і до інших урядів своєї дієцезії щоби їх собі зеднати, а через них цілий нарід”. — (Стор. 127).

Розумієсь, що ті уряди були польські, отже він до них вдається за допомогою. Знав, що в руках уряду є батіг, а йому урядового батіга треба на православних. Щоби приганяти православних до унії, треба зброї.

Правда, Христос, Апостоли і Святі перших християнських віків за допомогою до урядів не вдавалися, але ж вони не були римськими католиками. Римським же святим треба зброї, отже і Кунцевич наперед забезпечує себе тими, що мають в руках збройну силу.

Як впроваджували Йосафата до Полоцька.

Коли Кунцевич мав вїздити, то — з цілої околиці позїжджалася шляхта, розумієсь польська, щоби свої желання зложити. А приготування до вїзду були такі:

“Вїзд назначено на 9-го січня 1618 р. Полочане довідавшись о новім владиці, одні тішилися, другі лихословили. Католики обряду руського і латинського постановили якнайторжественнійше приймати свого архипастиря. Схизматики ж бунтували нарід проти Йосафата.

“Однакож і вони мусіли приймати нового владику, бо Януш Тишкевич, писар великого князівства литовського, котрого за себе (як свого заступника) Жигмонт III назначив ввести Йосафата на престол полоцький, приказав в королівськїм імени достойно

приймати нового пастиря”. (Ст. 128).

Тут бачимо, що якраз польському королеви ходило про те, щоби впровадження Йосафата було величаве. Полякам про те ходило! Сам же візд так виглядав:

“Коли пушочні (гарматні) вистріли повідомили мешканців міста, що зближався св. Йосафат, — всі уряди королівські, уряд міський і воєвода полоцький, Михаїл Соколинський, в окруженню добірної шляхти і народа, вийшли перед браму міста.

“Недалеко брами посол королівський, Тишкевич, тими словами промовив до зібраних: “Привів я з волі Божої і **короля**, зєдиненої Церкви архієпископа, шляхті оздобу, для міста оборону, для стада пастиря вибраного від Бога”.

Однакож православні не тішилися, вони знали, що коли його впроваджують Поляки, то не на добро православним. Отже —

“Вже мав похід рушити, як до Йосафата підійшли два старики-міщане, і один з них сказав: “Владико, держись кріпко руської віри”, а другий: “Єли в добрім намірі приходиш, гряди

(приходи) в імя Господне, если же в злім, лучше би для тебе було ніколи не входити до Полоцька”. — (Ст. 129).
І гляньмо хто в тім поході вів перед.

“На самім переді йшла молодіж шкільна, переважно руського обряду (отже і польська!), ведена через **оо. Єзуїтів**. За ними поступали міщане, уряд міський, потім духовенство латинське (польське!), дальше св. Йосафат в архіерейській одежі, маючи при собі Василіян, а накінці **воевода полоцький і королівський післанець**, окружені королівськими урядниками і множеством знатної шляхти”. — (Стор. 130).

Так Поляки, — представник короля, польські урядники, польська шляхта, польські Єзуїти, польські ксьондзи впроваджували Кунцевича до міста. А він мав при собі лише Василіян, бо про уніятських священників нема згадки. Знак, що їх не було. А ще дальше сказано, що: “Цілий час походу дзвони гомоніли пушки (польські гармати), греміли”, отже Поляки впроваджували Кунцевича як великого польського достойника.

Що було даліше.

Та не брався Кунцевич зараз до єпископської праці, бо треба було ще віддати Полякам честь за честь. Його єпископська праця мала початися не молитвами, не бичованнями себе, але бенкетами, бо польська шляхта любила бенкетувати. Отже читаємо:

“Був тоді такий звичай, що новий влади́ка не тільки сам до себе мусів запросити достойників, но також і приймати за́просини і від вельмож, і духовства, і міщан (розумієсь — польських). Хотячи собі всіх зеднати, цілий тиждень приймав за́просини. Йосафата просили до себе не тільки католики, але багатші схизматики...” — (Стор. 131).

Так бачимо, що Кунцевича цілий час везли польські фірмани, на польським возі, і польськими кіньми. Куди їм треба були, туди його везли. Коли ж так, то чи не мусів він на польським возі польських пісень співати? Чи не мусів робити чого Поляки хотіли? Він же без них не був нічого варта.

Поляки були для нього всім, — і начальством, і помічниками, і провідниками. Куди йшов, то мусів їх шнурка триматися. Був на їх хлібі.

Кунцевичова палата.

Кунцевич був монах і дуже ревний. Кажуть Василяне, що він багато постив, багато молився, бичував (бив) своє тіло, вистоював на морозі. І була в нього така Божя сила, що без польської допомоги розганяв чортів.

Але ставши єпископом, він з монаха переіменився на польського шляхтича. Коли православні, не могучи стерпіти його розбоїв, його вбили, то, — як Василяне оповідають:

“Розшаліла товпа кинулася рабувати палату. Що тільки далось взяти, миттю роздерли поміж себе. **Начиння золоті і срібні, гроші, одержу, оружје (зброю), мідяні посудини, кухонне і столове начиння**, все те зникло. Дісталися до пивниці, викотили **бочки з вином і пивом...**” (Стор. 215).

Але нема згадки, що уніяти ставали в його обороні, бо в місті їх, очевидно, не було. А коли б і були, то жменя. “Товпа”, отже населення, міста було православне.

Та хто ж пристроїв Кунцевичову палату такими багацтвами як не Поляки? Кунцевич же багатом не був; будучи монахом, він грошей не складав. Сам зброї і бочок з напитками не купував.

Нашо треба було бочок з напитками.

Певна річ, бо про те і згадується, що до Кунцевича збиралися час від часу польські шляхтичі, щоби побенкетувати, отже треба було для них золотого і срібного начиння, треба було бочок з вином і пивом. А де бенкетують, там і без музики не обходиться. Там і жарти і сміхи. А Поляки завсігди славилися бенкетованням.

Певна річ, що і Кунцевич мусів бути між ними, він же господар дому. Не міг по монашому поводитися, — вони пють, співають, танцюють, а він їх лишає і йде себе бичувати? Таке неможливе. Між шляхтичами і він мусів бути шляхтичом і поводитися по шляхоцьки.

В католицькім Катехизмі Шпірага читаємо, що навіть папа достроюється до звичаїв й етикети пануючих, щоби себе не обсмішити. Тут Кунцевич себе не бичував, — він готовився щоби православних бичувати.

Нашо Кунцевичови була зброя.

Зброї Кунцевич сам не виробляв, бо не був механіком, але зброю мав, хоч ні-

где не записано, що давні Святі мали в себе зброю. Де ж він зброї набрав? Певна річ, що дали йому Поляки, як своєму робітникови, якому зброя потрібна. Бо хто інший міг йому дати?

Кажуть Васи́ляне, що коли люде зібралися коло Кунцевичової палати щоби визволити православного священика, Ілію, якого Кунцевич арештував і тримав в палаті, то Кунцевич приказав службі, **щоби стріляла до людей “сліпими набо-ями”** (Стор. 212). Знак, що робота Кунцевича була така, що йому навіть і в його палаті треба було зброї. Він насильствами примушував люде до унії, але люде — **“воліли щоби їх діти без хрещення, а умираючі без св. Тайн сходили зі світа, як щоби мали кликати католицьких священиків”**. (Стор. 174).

Хто люде до такого доводить, той наперед знає, що йому зброя потрібна.

І найпевнійше, що коли б не казав був на люде стріляти, то і сам був би не згинув. Він думав, що люде настрашить і вони заберуться, але мірка людської терпеливості перебралася, отже вистріли ще більше подразнили люде і вони сказали: “Хочеш нас тут повбивати, то ми тебе вбємо”.

Як виглядала Кунцевичова робота.

Його роботою були насильства над православними. Василіяне в “Життю Йо-сафата” кажуть:

“Схизмтиків любив, але для самої схизми не було в него пощади, всюди проти неї виступав на проповідях, усував схизматицькі книги, не давав схизматикам церков, священників прихлонних схизмі видаляв з своєї епархії... Ся невинна праця і труди вигнали з полоцької епархії майже цілком схизму...” — (Стор. 149).

Щоби виконувати таке, то чи можна обійтись без зброї? Виступав проти православія, отже дразнив нарід. Щоби усувати чужі книжки, — треба мати зброю. Не давав церков, се значить: забирав православні церкви і не давав їх православним, а щоби се зробити — треба зброї.

Коли ж “видаляв священників”, то не бігав за ними по цілій дієцезії з хрестом, з кадилом, чи ломакою, але зі зброєю. Розумієсь, що зброю мало також польське військо, яким він послугувався.

Яка була програма його роботи, він показує в листі до Саліги, де каже, що—

1. Йому вільно православних топити, втинати їм голови.

2. Давати православні церкви на по-сміховисько.

3. Тих, що не хочуть стати уніятами, вигнати з краю.

Щоби такі розбої провадити, то зброя конечна, бо люде живі, і закон життя приказує їм перед насильством оборонятися.

Якими страшними звірствами вірні Римської Церкви заводили унію, покаже отсей примір. Полоцький радник, Петро Василевич, дуже ревно обороняв православіє, отже засудили його на смерть, може і за порадою Кунцевича, бо ж він до Саліги писав, що йому вільно православних топити, голови їм втинати. І покарали.

“Коли кат хотів відтяти йому голову, він почав боронитися руками, а тоді кат відтяз йому одну руку, потім другу, потім уха, а накінци доперва голову”. — (Стор. 242).

Такими страшними варварськими злочинами заводилася унія. Напереді йшов кат з мечом, дальше, певна річ, польські вояки зі зброєю, а вже за ним Йосафат і другі католицькі місіонарі з хрестами.

Як проголосили Йосафата Святим.

Поляки використовували фанатизм Кунцевича за його життя, отже хотіли використовувати його і по смерті.

Кунцевич згинув 12-го листопада, 1623 року, а вже —

“1-го листопада, 1624 року король Жигмонт враз з сином Володиславом, з руськими і польськими єпископами і множеством вельмож і шляхти, занесли до Урбана VIII просьбу о проголошення Йосафата Святим. Папа Урбан хоч недавно був постановив, що нікого не можна канонізувати... доки не мине 50 років від дня смерти чоловіка, улягаючи просьбі так знатних осіб, як і загалом поголосці(!) о многих чудах Йосафата, визначив комісію 1625 р., що мала розслідити життя Йосафата...” — (Стор. 216).

Отже знов Поляки поквапилися щоби дати уніятam Святого, та православних ним до унії затягати. Ходіть, люде, тут маєте нового великого Святого!

Але коли пізніше папа проголошував Йосафата вже великим Святим, то назвав його “спеціальним патроном Польщі”, як про те писав в Канаді орган римо-кат. Церкви — “Кетолик Реджистер”. А Поляки завели Йосафата до

своєї Літанії і моляться: “Свенти Йозафаце, мудль се за нами”. (Про те писала львівська гр. кат. “Нива”).

**
*

Коли звести все разом, що дотепер сказане, то бачимо що Кунцевич цілий час стояв з Поляками. Вони ним клопоталися, величаві паради йому робили, щедро його обдаровували, давали поміч в його унійній роботі, — отже чи не був він на польській службі? Хто від кого дарунки бере, тому служить.

А православний нарід був для нього лише матеріялом на польську і римську будову. Треба той матеріял порубати, потовчи, перемісити, щоби перестав бути “шизматичьким”, проклятим, а тоді будувати ним польську та римську будівлю. Спільне між Кунцевичом, а українським народом було хіба те, — що Кунцевич уважав своїм правом православних Українців топити і голови їм втинати. На релігійну міру він був безбожником; на міру здорового розуму він був сліпим фанатиком; а на українську міру — ворогом українського народу.

Мимоходом можна згадати тут і митр. Шептицького, якого рівнож готовляться Святим проголосити. Ріжниця між ним і Кунцевичом та, що Кунцевич

походив з українського роду, а Шептицький замаскований польський політик. І коли Кунцевич провадив свою роботу явними розбоями, то робота Шептицького була лагідніша, замаскована, хоч було добре видно, що він веде до того, щоби під недавною Польщею “за 25 літ не було вже в Галичині Українців”, як говорили Поляки. Робота Шептицького подрібно показана в книжках “Маловідомого”.

2. Мелхиседек Значко-Яворський.

Цілком іншим чоловіком був Яворський.

Він не вязався з пануючими, не вязався з тими, що мають зброю, — він стояв лише зі звичайним народом.

Нема згадок, що шляхта запрошувала його на бенкети, або він шляхту, — шляхта його переслідувала, хотіла отроїти, мучила, замурувала.

Він не мав в себе бочок з вином і пивом, а коли шляхта до його монастиря заїздила, то щоби його знаважати і монастир нищити.

Він не накидав народови чужого, але обороняв те, що нарід мав, обороняв права народу.

Він не топив людей і не втинав їм голів, як се в пляні своєї роботи мав Кунцевич, але обороняв нарід перед одnodумцями Кунцевича, які монастирі, церкви і доми обрабовавули і людям голови втинали.

Він не служив ані Полякам, ані Москві, служив лише українському народові і його справі. Поляки Яворського мучили, Москва його судила.

А коли він сприяв повстанцям-гайдамакам, то сприяв кривдженому народові, який обороняв себе перед польськими мучителями.

Нарід його благословив як свого щирого заступника, коли Кунцевича нарід проклинав.

Він не лакомився на чужі обіцянки, на чужі ласки, які йому вороги українського народу обіщували, але жертвував своє життя, терпів зневаги, побої, носив залізні кандали на ногах обороняючи народ, — се тоді, коли міг жити вигідно і спокійно коли б був пійшов тою дорогою, якою пійшов Кунцевич. Коли б був сів на польський віз.

Але він не сідав. Слушна справа була в нього важнішою ніж особисті вигоди. Справа його народу і його прав була в нього більшою ніж особиста справа. Він

був тим Пастирем, що дає життя за вівці.

**

Що Яворський переживав, що робив, того подрібно не треба тут повторяти, бо воно переказане в історії його життя, — а того, що тут згадане, досить, щоби бачити яким був Кунцевич, а яким Яворський.

Кунцевича проголосили Святим чужі за те, що він чужій політиці прислужувався, і накидають його Українцям за Святого, — а Яворський заслужив на імя Українського Святого своїми християнськими ділами, пожертвованням себе для добра других. Кунцевича ставив на Святого польський король, його син, польська шляхта, польські та уніятські єпископи, які були на польській службі, — а Яворського може проголосити Святим український нарід за його християнську праведність і посвяту в обороні поневоленого і мученого народу руками католиків.

КАТОЛИЦЬКА ІНКВІЗИЦІЯ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Говоримо про давню католицьку Інквізицію в Іспанії, а що Римська Церква робила поза Іспанією, то ніби не Інквізиція, а так собі...

Інквізиційну роботу встановив папа Іннокентій 4-ий 1248 року на такій основі, — що римо-католики мають навертати християн не католиків до римського католицизму всіма можливими способами. Того не вимагало спасення душі, але папська політика.

На Лятеранському Соборі 1215 р. постановлено, що —

“Засуджених єретиків треба передавати світським властям, щоби їх карали...”

“Католики, які візьмуть на себе обов'язок і посвятять себе на винищування єретиків, дістануть таке відпущення гріхів як і ті, що відвідують Святу Землю.

“Коли світський володар не хоче єретиків карати, як Церква приказує, то папа проголосить, щоби піддані такого правителя не слухали і щоби католики його землю забрали та єретиків повинищували...”

А великий католицький теолог, Тома з Аквіну, каже, що еретиків треба не тільки відлучити від Церкви, а треба їх покарати смертю.

Найважливіше тут **наука Римської Церкви**. Яка наука, такі будуть її вихованки, чи давно, чи тепер. І Кунцевич йшов за тою наукою, коли казав, що йому вільно православних топити. І за тою наукою йшли Поляки з уніятами Володковичами, Мокрицькими, Гдишицькими і др. в часах Яворського. За тою наукою йшли Поляки та їх помічники і в недавній Польщі. Та чому не йти, коли Папа всі гріхи відпустить. Роби що вдасться і нікого не бійся.

Історія показує, що католицька Інквізиція до нинішнього дня продовжується. Правда, вона не мусить нині зватися публично Інквізицією, бо назва “Інквізиція” не є нині в пошані, вона може зватися “Католицькою Акцією”, але не про назву ходить, тільки про роботу. Чи руки Кушніра палила Інквізиція, чи “Католицька Акція”, хіба не однаково? Або те, що недавня Польща виробляла. Або що було в Хорватії.

До еретиків Рим зачисляв і православних, а про уніятів (греко-католиків) також казав, що вони ще не цілі като-

лики доки не стануть римо-католиками. Вони ще напів еретики.

В гр. кат. книжці “Іпатій Потій” говориться:

“Хоч Русини приймили унію, то Поляки не хотіли їх називати католиками... Русинів католиків уважано за семікатоликів і семісхизматиків (півкатоликів і півсхизматиків) і завсігди вмовлювано в них нахил до схизми... (Стор. 111). Але і Рим їх такими уважав, як про те писав в 1908 році орган гр. кат. духовних — “Нива”.

Закони і наука римських політиків не змінилася від встановлення Інквізиції дотепер, отже можна думати, що “Католицька Акція”, то Інквізиція під новим іменем. Римська Церква вважала Інквізицію гідною встановою.

Недармо ж Римська Церква називає себе офіційально “воюючою”. А хто воює, той мучить, вбиває, рабує, поневолює. Та коли ходить про “воюючу Римську Церкву”, то це остільки страшніше, що папи своїм “воякам” гріхи відпускають. Ріж, бий, пали, вбивай людей, а а коли папська власть на тім скористає, то папа всі гріхи тобі відпустить. Нічого не бійся.

Хорони нас Господи від такої Церкви і її науки!

Чи така політика заснована на науці Христа й Апостолів?

ВЕЛИКІ ЗАСЛУГИ ЯВОРСЬКОГО

Перенесімось думкою в часи коли жив Яворський, — кільки треба було відваги, кільки витривалости, кільки пожертвування, щоби виконувати працю, яку Яворський виконував.

З усіх сторін вороги, небезпеки, погрози, арештовання, кайдани, муки, однак він не піддається. Обіцяють йому великі ласки, але він їх відкидає.

Чи багато таких сильних одиниць можна знайти? Стаючи в обороні народу і його прав, Яворський не жалує свого труду, свого здоровля, свого життя. Так жертвували себе хіба Апостоли та християне в часах переслідування.

Почислімо всі труди і терпіння Яворського, то чи не заслужив він собі на те, **щоби поставити його між великими українськими Працівниками, між великими**

християнськими Праведниками, Мучениками і Святими?

Він не творив несподіваних чудес, які можуть на хвилину цікавити людей, але хіба його відвага і посвята не була великим безнастанним чудом? Чи багато є тих, щоби таку працю виконували?

Ніхто з Святих не міг більше себе жертвувати, як жертвував себе Яворський. Він же давав себе на труди і муки своїх братів обороняючи.

Не дбав він про людську славу, однакж від людей, а найперше від Українців йому велика слава належить, бо і Господь таких вінцем небесної слави нагороджує.

Нехай же отсей спомин про нього буде від Українського Народу для нього Вінцем Пошани, — Вінцем, яким голови й імена Великих Народних Патріотів, Великих Праведників і Великих Святих прикрашуються.

ПОДІЇ З ПОЛЬСЬКО- УКРАЇН- СЬКОЇ ІСТОРІЇ.

Українці під Литвою.

Події з часів Яворського були продовженням того, що цілі віки діялося.

Коли не стало українських князів, то Україну забрали Литовці аж до Дніпра. Але Українців не переслідували, казали: “Старого не нищимо, а нового не заводимо”. З України прийняли християнство. Важні документи писали тодішню книжною українською мовою.

Злука Литви з Польщею.

З вимертям польських королів Поляки поставили своїм королем литовського князя Ягайла, православного, оженивши його з своєю королевою Ядвігою, Тут він стає римокатоликом і починає Українців переслідувати. Забирає православну катедру в Перемишлі і робить з неї Костел. На уряди приймає лише католиків. Був королем від 1386 до 1434 року.

Люблинська унія.

В 1569 р. Литва лучиться з Поляками договором в Люблині, і тоді Україна,

що була під Литвою, переходить в польські руки. Так Поляки мають вже Україну аж до Дніпра.

В 1596 р. Поляки проголошують церковну унію в Бересті і насильствами її поширюють. Насилають на Україну своїх урядників, ксьондзів, військо, своїх уніятських прислужників, забирають православні церкви і монастирі, а священників і нарід переслідують. Але Українців обороняє Б. Хмельницький, гетьман Сагайдачний, митр. Петро Могила...

Андрусівський договір.

Поляки і Москалі дерлись за Україну і спір закінчили Андрусівським договором 1667 року, в Андрусові. Признали Полякам Україну аж до Дніпра, а собі взяли Лівобережну Україну з Київом. Були застереження, щоби Поляки православних не переслідували, але се було на папері. В Києві є православний митрополит, але він під Росією, отже Поляки ставлять свого.

Тепер ще сильніше православних переслідують, заводять в урядах польську мову, що для них було дуже важним. Церкви і монастирі забирають, людей рабують, б'ють, і силують до унії.

Бють Українців по голові

Вдаряють Українців в найболючійше. Польшать українських бояр і забирають їх маєтки. Перетягають до унії деяких єпископів і священників. Забороняють порозуміватися з патріярхами. Забирають православні церкви і їх майно. Забороняють нові церкви будувати і старі поправляти. Священників мучать, бють, і ті по лісах розбігаються.

Таке почав вже Потій в 1596 році. Він вдираєсь з озброєними людьми до православної церкви в Володимирі, сам поскидав з престола всі річи, антимінс знищив. (Кат. Книжка "Іпатій Потій", стор. 127).

Показав якими способами треба унію заводити.

НАСИЛЬСТВА ДО ЧАСУ ЯВОРСЬКОГО.

Тепер згадаємо які насильства діялися до часів Яворського, вибираючи їх з "Архіву Юго-Зап. Россіи", Ч. I, Т. IV, з 1871 р.

Документ 4 — Скарга архимандрита киево-печер. монастиря, Тризни, на шляхтича Яна Домановського, що з

озброєною товпою нападав на села, які належали до монастиря, забрав хліб і худобу, спалив село.

Домановський був на службі польського каштеляна, Бжозовського і під своєю управою мав село Веприн.

Було се 1651 року, 10-го вересня, Домановський прибув до села Межирічки, маючи коло 100 возів, і забрав з поля 150 кіп пшениці (копа 60 снопів) і повіз до Веприна. Спалив в Межирічках три хаті з усіми хатними річами і збіжем. Коли ж селянин, Федько Москаль, почав Домановського просити і доказувати, що за ним нема ніякої вини, то Домановський так казав його побити, що той вже до здоровля не прийшов.

Того ж самого дня, коли Домановський вернувся знов до того села з возами свого пана (Бжозовського) і знов понабрав з поля пшениці, шляхтич Радько Пятниця, почав Домановського просити, щоби zostавив його пшеницю, і дістав ось що: Домановський казав його так побити, що його напів мертвого положив на віз і забрав до Веприна. Там його замкнув, морив голодом і тримав шість неділь, поки не дістав кількадесять золотих викупу.

Другого дня він знов прибув до того

села, криком і стріляниною порозганяв селян, напав на дім шляхтича Захарії Ледуховського (мабуть православно-го), забрав чотири його коні, 12 волів, 8 корів з телятами, 30 овець, 20 кіз, 20 свиней; а також від селян: 8 коней, 22 воли, 13 коров, 60 овець, 30 кіз (козів) і 30 свиней. Крім того наповнив вози житом і пшеницею і повіз свому панови каштелянови.

Бачучи, що нема опору, він знов прибуває до того села 13 вересня, з возами і помічниками. Довідавшись що до шляхтича, Самуїла Підліського, селяне позносили деякі річи, він нападає на дім Підліського, зневажає його всіми способами, і добре накормив його жінку і дітей, гуком, криком і стріляною. Дальше всіх їх порозганяв, забрав селянські річи, і намолочене збіже, і в снопах, і коні і худобу; кількадесять возів жита і ячменю, що забрав з поля і з гумна ("гумно" — місце, де на городі, де хата, складали збіже в стіжки), і все те повіз до свого пана.

Так Домановський в тім місяци наїздив на те село 10 разів або більше, і забрав: 4,000 кіп жита і пшениці, 2,000 полевої ярини, коло 100 рогатої худоби, 30 і кілька коней, а дрібніших до-

мових звірят до 250 штук. Так знищив ціле село і людей порозганяв.

На подібний лад нападав Домановський і на село Вишевичі багато разів, коли там був архимандрит, і забрав двірського збіжа — 60 кіп пшениці, 150 кіп жита, 120 кіп вівса; а хлопського — 200 кіп пшениці, 60 жита; рогатої худоби 120 штук, 40 коней, 120 свиней, і те все повіз своєму панови, собі і своїм помічникам.

Знов 18-го жовтня напав він на те село, забрав силою церкву і порабував селянські річи, які там були (селяне заховували свої річи в церквах перед польськими рабівниками), село запалив, де згоріло 40 хатів з усім, а людей криком і стріляниною порозганяв. В селі Великій Рачі забрав 16 волів і 2 коні; в Чудині забрав 2 коні і 6 волів; в Краснобірці забрав 3 коні. — Та скарга записана в житомирській “Гродській книзі”. —

По селах була ще убожша українська православна шляхта, отже польські шляхтичі на неї нападали, рабували і нищили. Поводилися гірше Татар, бо Татари раз порабували і забиралися, а Поляки рабували безперестанку.

Документ 46 — Скарга дворянина (шляхтича) Івана Трипольського на Занковського і Підлісецького, військових, що напали і поранили священика і побили його жінку. Записано в овруцькій “Гродській книзі”.

Се були військові старшини, польські шляхтичі. В 1693 р. напав Занковський з своїм приятелем на дім священика, Никифора Русановича, в селі Ласках, побив вікна, сінешні двері порубав, розбив комору. Священик тікав до церкви, а коли вибіг надвір, то дістав шаблею по голові, та добіг до церкви і церкву окровавив. Прийшов тоді Остап Трипольський і хотів священика обороняти, та і йому сильно поранив ліву руку.

Тоді напали на дім Трипольського, браму розбили, Занковський приклав пістоль до грудей Трипольського. Вагітну жінку Трипольського так потрутив, що породила нечасну дитину.

Документ 48 — Скарга священика з Ласок, Никифора Русановича на ротмістра (військового), Ігнатівського, що той на дорозі забрав коня, коли священик їхав слабого сповідати. Записано в овруцькій “Гродській книзі”.

Було се 29-го грудня, 1693 р., в селі Чернигівцях. Коли священик їхав до слабого, Гришки Масюка, щоби його сповідати, напав на священика військовий старшина, Ігнатовський, відчепив від санок священикового коня і забрав з собою.

Документ 49 — Скарга чорнобильського управителя, Григорія Польчевського на ігумена польського Домініканського монастиря — Домініка Варановського. Записано в овруцькій “Гродській книзі”.

Згаданий ігумен напав 1694 р. на Чорнобиль, і смертельно побив чорнобильського підданого. Нападав він багато разів з гуртом 15, або більше людьми, озброєними рушницями, пістолями, списами, обухами, і старався вбити Польчевського.

Напав ще 1692 р. і позабирав пчоли (улії з пчолами) від кільканайцятьох селян в селі Копачові. Забирав там поля і сосновий ліс. Забрав з ріки коло 200 сіток для ловлення риби в 1691 році.

З сіл, що належали до Чорнобиля, забирав селян до чорнобильського замку і бив їх там не маючи до того причини.

Аренда (коршма) належить до діди-ча, а він казав давати собі горівки і для монастиря і для дому під монастиром на 200 золотих. Арештував орендаря 1693 р. і взяв від нього 10 золотих червінців.

В 1693 р. напав на замок, де був Польчевський з намістником, і маючи набиті пістолі, бив їх і зневажав кажучи: “Ти сякий такий матери своєї сину, від моїх рук не втечеш”, (ти моїх ронк, такі і овакі маткі сину, не уйдзеш).

Казав позамикати православні церкви, хоч до них не мав права, отже п'ять днів не можна було дзвонити ані правити ніякого Богослуження.

Обіцявав сотникови Феськови добру нагороду, коли вбе Польчевського. Коли се не вдалося, то в 1694 р., напиваючись з королівським полковником, Яремою Гладким, намовляв полковника, щоби дав Польчевському обухом в зуби, а польські козаки решту докінчать. Полковник все те опісля виявив.

Від купців, що туди переїзджали, брав мита (оплати), хоч до того не мав ніякого права.

В млинах, які до нього не належать, каже дармо молоти збіже для свого монастиря.

В часі ярмарків в Чорнобилію силою забирає до монастиря музикантів, медведників (очевидно тих, що людям медведів показують) і говорить, що се для хвали Божої.

Також ремісничому православному цехови (ремісничій організації) в Чорнобилію, приказує, щоби ремісники брали участь в католицьких похоронах і процесіях, хоч не має на те дозволу від нікого.

Згаданий домініканський ігумен без жадної причини арештував арендатора (поцесора), Йосифа Абрагамовича та його сина, тримав їх довгий час, і дістав від них кільканайцять тисяч викупу.

**

*

Такі були Домінікани, а в папи вони були окрасою Римської Церкви. Се були другі Єзуїти. Певна річ, що і всі польські монастирі були подібні, бо польський закон казав, що лише шляхтич може бути ігуменом монастиря.

Документ 48 — Скарга священика з Хлуплян, Якова Никифоровича, на вояків, котрі рабунком забрали з церкви річи селян. Записано в овруцькій "Гродській книзі", 1699 року.

Священик оскаржує військового начальника Яна Храпаловіча, що дозволяв воякам рабувати. Оповідаєсь: вояк Посуховський напав вночі з помічниками на церкву, 1694 р., в Хлуплянах, де селяне поскладали багато своїх річей думаючи, що рабівники не поважаться їх з церкви забирати. Однакож рабівники церковні двері розбили, “не поважаючи шляхоцького і лицарського стану, наперекір християнській вірі, і як орда, річи з церкви повикрадали”.

Говориться, що забрали кожухи, шовкову плахту, гроші, багато полотна, намітки, сорочки, хустки, чоботи, сукно, спідницю, шапку та інше. Дальше виявилось, що Посуховський продавав ті річи Жидам. А в ту справу були вмішані і другі військові та урядничі шляхтичі...

Документ 62 — Скарга ігумена Білостоцького монастиря, Теодосія Падальського на шляхтича Шимона Жабокрицького, який зневажає і бе монахів та монастирських селян, рабує та грозить, що нападе і повбиває монахів. Записано в луцькій “Гродській книзі”.

В скарзі говориться, що Жабокрицький силою забирає поле православного монастиря.

В 1699 р., коли православні монахи з помічниками працювали на полю, Жабокрицький на них напав і: монахів Йосифа і Филимона та діякона Андрея порубав (покалічив шаблями), побив також других і порозганяв, їх коні і вози до себе забрав, і коням два дні їсти не давав.

Того ж самого дня на тім же полю ігумена, при чім були шляхтичі: Рафаель Карлінський, Самуїл Ладзь, та ще деякі, поганими словами зневажав і поривався бити, але шляхта перешкодила. Вдирався до млина, який до него не належить, і мельникови грозив побоями чи смертю.

Людей, що переїздить через монастирську греблю, та і на звичайній дорозі, приказує своїм підданим бити, коли люде їдуть на ярмарок до Торчина. Забирає дрова, які люде везуть з ліса. Коли люде привозять до монастирського млина молоти, то їх збіже забирає.

Забрав силою мельника і двох його синів і заставляв в себе до роботи, а коли повтікали, то довго ховалися, бо грозив, що коли їх знайде, то повбиває. Шукаючи їх, прислав ночою своїх людей до монастиря і ті з криком перешуквали всі закамарки.

Хвалиться між людьми, що вбе ігумена буками або його застрілить.

Коли чужий мельник, з торчина, Яцко, ніс в мішку горох, то хотів Яцка застрілити, але хтось з прислуги перешкодив. Всеж мішок порубав і горох в сніг висипав.

Документ 69 — про заводження унії в Збаражі, 1700 року. Се звіт уніятського офіціяла, Даниїла Коритинського.

Каже Коритинський, що почаївські монахи і селяне були захопили збараського ігумена, Янковського, що хилився до унії. Коли Коритинський, прибувши до Збаража, про те довідався, то за старанням польських Бернадинів і польського губернатора, ігумена висвободив.

Тоді Коритинський звертаєсь до старости, Юзефа Потоцького, і той видає універсал, в яким **наказує збараським міщанам і селянам прийняти унію** і слухати ігумена збараського монастиря. Хто не послухає, заплатить 100 гривень, та ще будуть й інші карі.

Коли церкву і монастир св. Спаса Коритинський для унії забрав, то прибув ігумен до Збаража, де з ним приязно розмовляли Бернадини і замковий губернатор. Він до унії схилився, але

отягався, маючи на увазі “твердих схизматиків”.

Коли Коритинський забрав монастир з церквою, то другого дня пішов з польськими Бернадинами до церкви, де з ними відправив Службу Божу і виголосив слово Боже людям, яких було дуже мало. За те — **“сіт номен Деї бенедіктум”** (нехай імя Боже буде благословенне). Тут Коритинський наводить зміст універсалу.

А ігумен Янковський врочисто заявив, що лишає шизматицькі блуди і переходить до унії. (Документ подає вповні зміст його довгої заяви). І так збараські православні церкви стали уніятськими.

Документ 63 — Скарга ігумена монастирів: Дерманського, Дубенського і Святохрестського, Єронима Білакевича, на шляхтича Александра Драгомирова, що той понищив монастирі, селян порозганяв, а одного готовився в церкві вбити. Документ з 1700 року. Записаний в луцькій “Гродській книзі”.

В 1699 р. Драгомир забрав добра згаданих монастирів, одних селян порозганяв, а другі самі забираються, не маючи з чого жити. Позабрав монастирське збіже, одно готове, друге в

снопах, повибирав і зо шпихлірів (з магазинів, зсипів). Забрав кури, гуси, худобу. Щоби не голодувати, багато монахів розійшлося.

Року 1700, в монастири зневажав священників такими словами, яких в книжках не пишеться, готовився їх бити. Дістався до церкви і там почав зневажати намістника Дерманського монастиря. Полікарпа Рафаловського, сивоволосого старця, і замірявся шаблею його рубати. Та не рубав, але відорвав старцеви бороду.

Що так воно було, посвідчив возний Генерала Волинського воевідства, який з другими, як Кароль Павловський і Казимир Мачинський, все оглядав і розвідувався в монахів і других людей. Бачив він і відорвану старцеви бороду...

Документ 58 — Скарга православно-го архимандрита Овруцького монастиря, Домарадського, на вікарія Домініканського (польського) монастиря, Архангела Жулинського, який забрав монастирські землі і заподіває всякі кривди. Скарга з 1699 року, записана в ківській "Гродській книзі".

Оповідаєсь, що Домініканський ксьондз забирає монастирські поля. Місце, де була церква і її знищили, для

свого монастиря забрав. Забрав цвинтар. На православних монастирських полях забирає коні і худобу, тримає по кілька днів і морить голодом, робітників з поля розганяє, а на вільній дорозі бе.

В 1699 р. зустрів хлопців, що вели коні з поля і кинув між них спису (копіє, піку), та на щастя пробив лише коня.

Документ 78 — Скарга Александра Залевського, дворянина, на Станислава, Адама і другого Станислава Ольбанських, які робили йому всякі пакости, і в його неприсутности побили священника, який жив в його домі. Було се 1701 року. Записано в луцькій “Гродській книзі”.

Говориться, що Ольбанські, в його селі, Сільци, коли він на довший час виїхав з дому, священника буками побили, все його майно забрали, з парафії вигнали, землю, якою користувався, собі забрали; лісами, які до них не належать, забороняють користуватися; багату возів сіна забрали його підданому.

В 1701 р. в січні, послали свого прислужника, Ковальського, щоби напав на дім Залевського, і той за їх доз-

волом, в ночі, напав на дім селянина, Лещика, двері розбив, за його жінкою бігав, діти бив буком і з хати вигнав, вікна повибивав, хотів вбити Лещикового зятя, отже той мусів з села тікати.

На ярмарку в Горохові казав Ковальський своїм слугам, бити підданих Залевського, отже били і від возів повідганяли. Далше Ковальський, за волею своїх панів, побив селянина Васька Прихудька, і заявив, — що всіх підданих Залевського на кожнім місці буде ловити і вбивати, або вішати. А Прихудько, боячись погроз, з жінкою, дітьми з села забрався.

Далше намовили свого підданого, Гуньку, щоби на вільній дорозі напав на Івана Шелеста і добре його побив, щоби так шкодити Залевському.

Нищать став, греблю розкопують, щоби млин не міг без води молоти. Ліси, яких тут мало, пустошать і чужим людям дозволяють пустошити; забирають пасовиска Залевського.

Документ 86 — Скарга монахів Білостоцького монастиря на Богуслава й Анастасію Путошинських та Рафаїла Карлинського, які з озброєною товпою слуг забрали монастирське майно в селі Білім Стоку.

Се було 2-го березня, 1702 року. Скарга записана в луцькій “Гродській книзі”.

В скарзі говориться, що 27-го лютого, 1702 р. рано, коли монахи були на Службі Божі в церкві, оскаржені напали з своїм гуртом, монастир і силою отворили; дальше землю з озиминою забрали, монахів понабивали, монастирським підданам наказують, щоби монастиря не слухали, та на всі лади погрожують. Білостацький монастир був православний.

Документ 88 — Скарга ігумена Четвертинського монастиря, Сильвестра Четвертинського, на Богуслава і Христину Гораїнів. На їх приказ селяне вдерлись в монастир, тяжко побили монастирського намістника, Теодосія Стояновського, і забрали з монастиря монахиню, Агафію Масальську. Се було 1702 року.

В скарзі говориться, що Гораїни з другими, 1702 р., післали підпилих людей, щоби ловили духовних, але коли тих не дочекалися, взяли собі до помочи ще других, й одні землею, другі човнами під монастир дісталися. Тут напали на монастир, вломилися до келії про-

ігумена (ігуменового заступника), Теодосія Стояновського, показали писаний наказ Гораїна, щоби проігумен видав їм Агафію Масальську.

Дальше хопили проігумена за волосся, били кулаками, ногами, буками, товкли, по землі волочили, волосся з голови і бороди виривали. Кров текла з голови і з уст. Зоставили його напів мертвого.

Інші силою отворили двері до келії, до котрої монахиня Масальська з кухні втікла (в кухні готовила поживу для народу, що в свято чисельно приходив до сповіди), тут обдерли монахиню з одежі, zostавивши на ній лише подерту сорочку, і так через місто тягнули на посміховиско до Старо-Четвертинського замку і там до морозної тюрми вкинули.

Тут тримали її два дні в голоді і спразі, а після того взяли її до села Озера, де жінка Гораїна казала цілком голу монахиню різками бити і голу з села вигнати. Яке тепер єї здоровля і де вона, невідомо...

Документ 113 — Скарга православного священника, Юрія Ногачевського, на шляхтичів — Міхала й Іванну (жінку Міхала) Водарацьких, та Катерину Лесницьку, жінку Домініка-Антонія, що Во-

дарацький напав на дім священика, а згадані шляхтянки священикову жінку побили. Се було 1705 року. Скарга записана в кременецькій “Гродській книзі”.

Справа буда така, що 20-го жовтня, 1705 р. Водарацький напав з своєю жінкою на дім священика, добивався до жінки священика так, що двері і стіну в сінях вивалив, аж другі люде позбігалися і його спинили.

Зараз другого дня Водарацька і Лесницька знов напали на дім священика, коли його не було вдома, і почали священикову жінку бити, по сінях її тягнули, а коли кричала, її уста бураками затикали, лице її окровавили.

Опісля свідки оглядали побиту й описали, де по єї тілі були рани і побої, синці та опухлина. Такими свідками були — Вацлав Сенкевич і Теодор Чижевський, оба шляхтичі. На основі їх заяви записано скаргу до урядової книги...

Документ 134 — Скарга Острожського протоєрея, Андрея Терпиловського, на “подстоля” волинського, Андрея Ледоховського, який позабирав в Острозі землю, яка до церкви належала. Документ з 1709 року, записаний в луцькій “Гродській книзі”.

Поле і ліс, що належать до церкви св. Миколая, в Острозі, подарував церкві князь Данило разом з своєю жінкою, Василісою, щоби той дарунок був на вічні часи для хвали Божої. Се було перед 200 літами.

Тепер, року 1705, Ледоховський ту землю забрав і позасівав. Вродилося на ній коло 500 кіп збіжа, і все він до себе позвозив, а церкві не дав з того нічого. Подібно зробив і другого року. Післав також людей на церковні сінокоси і забрав собі сіно. Се було 1708 року.

Піддані Ледоховського вирубали і знищили церковний ліс. Коли ж Терпиловський допоминався і просив звороту забраного майна, і щоби ліса не нищив, то Леходовський грозив і хвалився: “Маю право відобрати від церкви, що наші предки їй дали” . . .

Документ 135 — Скарга священика, Юрія Бродовського, на Домініка Лесницького, який без причини побив на ярмарку жінку священика в квітні 1709 року. Записано в кременецькій “Гродській книзі”.

Згаданий Лесницький побив канчуком на ярмарку в Кременці, між людьми, жінку священика, — бив по руках, по плечах. А коли священик допитував-

ся Лесницького, яку має до того причину, то Лесницький не сказав нічого.

Видно, що в розумінню католиків хто не піддався папі, того можна зневажати, обрабовувати, бити і вбивати. Казав же і Кунцевич, що йому можна православних топити, голови їм втинати. За те ж Римська Церква святим його проголосила.

Документ 215 — Оповідання священникового сина, Василя Корженьовського про те, що виробляв шляхтич Казимир Оскерка в селі Скригалові щоби примусити православних до унії, 1765 року. Документ в руках комісії, яка збирала матеріяли.

Згаданий Оскерка в Скригалові провадив сильне переслідування православних. Коли в 1764 р. помер православний священник, то не хотів прийняти за священника сина помершого.

Заборонив стару церкву поправляти і нову будувати.

В 1765 р., коли сини помершого, священники, приїздили з інших парафій, щоби помагати сповідати людей, то Оскерка заборонив людям в православних сповідатися, і як худобу, гурмою гонив буками до уніятської церкви.

Дальше забрав хрест, хоругви, цер-

ковні книги і дзвони, а сиротам попаді і двом єї синам (очевидно старшим) заборонив на весні засівати церковне поле. А озимину постановив собі забрати, коли уніятами не стануть. А старшого священникового сина рішив зачислити до панщизняків...

ІСТОРІЯ ЕПИСКОПА ДІОНІСІЯ ЖАБОКРИЦЬКОГО.

“Архів” Часть I, Том IV, подає цікаву історію єпископа Діонісія Жабокрицького. Звався він Димитрій, а ставши єпископом, прийняв імя Діонісія.

При кінці 17-го століття, коли Поляки велику часть України запрягли в унію, православні старалися бодай дві єпархії (дієцезії) затримати православними — Луцьку і Білоруську.

Коли помер луцький єпископ Атанасій Шумлянський, що показував себе православним, але наділі прийняв унію, православні священники і дворяне луцької єпархії, зібралися 1695 року, щоби по старому українському звичаю, вибрати єпископа. І вибрали Димитрія Жабокрицького, що був міським “гродським” писаром в Луцьку. Був він щирим православним і чоловіком широкої науки.

Тяжке було положення Жабокрицького по тім виборі. З одного боку напір Поляків й уніятів, а з другого і київська єрархія вважає його негідним єпископства, бо він був оженився з вдовою, а канони того не дозволяють. Маючи на увазі найперше канони, а не церковну спра-

ву, київська єрархія, щоби канони вдоволити, власну церковну справу погіршувала.

Сім літ стояв Жабокрицький твердо на православнім становищу, не зважаючи на труднощі, та вкінці зневірився, сила його ослабла, і він прийняв унію.

Польський король, Іван 3-ий, сподівався, що Жабокрицький стане уніятю, отже зараз по виборі його поздоровив, а дальше дав йому грамоту на Луцьке єпископство. Король виявляв свою радість, що Жабокрицького вибрали та натякав, що Жабокрицький буде певно піддержувати політику уряду.

Але Жабокрицький мав свої православні пляни і старався використати королівську прихильність. Плянував як можна би відобрати православні церкви і монастирі, які були в руках уніятів.

Так просив він короля, щоби той дав йому диплом на становище Овруцького архимандрита, кажучи, що Домарадський (уніят), який був архимандритом Овруцьким, не походить з шляхоцької (дворянської) родини, отже згідно з державними законами, не має права займати висших церковних становищ. Разом з тим домагався звороту Госького монастиря і його майна, забра-

ного еп. Шумлянським (уніятю) за згодою короля. Та справа вирішилася за нового короля Августа 2-го. Вволили його волю надіючись, що стане уніятю.

Коли ж опісля показалося, що Жабокрицький не думає до унії переходити, бо навіть вдавався до московської Церкви, щоби помогла йому встоятись при православію, то король Жабокрицького осуджував і дорікав, що Жабокрицький його обманув, коли хотів звороту тих монастирів, які попередний король дав був кому іншому.

Однакож король мав також ще іншу політику. Знаючи труднощі Жабокрицького, король хотів показати себе його приятелем і тим собі Жабокрицького прихилити, отже два рази (1698 і 1701 р.) просив царя Петра 1-го, щоби виеднав в московського патріярха дозвіл для єпископів в Києві, щоби ті Жабокрицького висвятили.

Однакож патріярх дозволу не дав покликаючись на канони.

Жабокрицький розтолковував справу київським єпископам і ті вкінці схилилися в його сторону, але все ж не відважилися зробити так, як церковна справа вимагала. Справа важна, тільки ж треба ще дозволу московського

патріярха. (Українська Церква була тоді в московських руках). Що він скаже? До Патріярха вдався і Жабокрицький і гетьман Мазепа, але все дарма. Московський патріярх передає ту справу царгородському патріярхови і справа затаєсь в безконечність. Звичайно — канцелярщина!

**
*

Тимчасом уніятський львівський єпископ Шумлянський торжествував. Звав Жабокрицького самозванцем, казав, що він церковні канони легковажить, грозив викляттям, робив все щоби знищити Луцьку православну єпархію. І за його впливом шляхтичі Луцької єпархії заборонили священикам слухати постанов Жабокрицького.

Тоді Жабокрицький вдаєсь до Сочавського православного єпископа в Молдавії за висвятою, але той не міг висвятити, бо вже давнійше признав над собою власть Шумлянського. Розглядаючись на всті сторони, знайшов Жабокрицький православного єпископа, який згодився його висвятити, а то був Йосиф Стойка, єпископ Мармароша на Закарпаттю. Та хоч Стойка Жабокрицького висвятив, але тої висвяти не хоті-

ли признати важною ані православні, ані уніяти.

Жабокрицький стояв твердо сім літ надіючись, що стане єпископом, але не бачучи помочи від тих, що перші повинні йому допомогти, зневірився і **1702 року прийняв унію.**

Тепер Поляки й уніяти раділи, бо знищили силу того, на якого православні найбільше надіялися. Православні пани видавали тепер свої універсали, в яких закликали священників щоби не слухали Жабокрицького. Коли ж Шумлянський передше доказував, що бувши жонатим з вдовою не може бути єпископом, то тепер про те не згадував. Він очевидно розумів, — **що авторитет, який забороняє, має також право дозволяти,** отже дозволив йому робити так, як його справа вимагала. Бо справа, бо konieczність стоїть висше канонів. А православні до того не додумалися.

Тепер король дав Жабокрицькому власть над церквами і монастирами в королівських посіlostях в цілій Польщі. А по смерті Шумлянського уніятська єрархія дала Жабокрицькому уніятські церкви і маєтки уніятських митрополитів в київськiм воевідствi, де ще не засновано окремої єпархії.

Надії православних, що втримають Луцьку єпархію православною, розвіялись. Але коли вийшов союз Польщі з Росією проти шведського короля, Карла 12-го, 1704 року, і російські війська заняли частину Польщі, православні відотхнули, бо і цар Петро був невдоволений перетяганням православних до унії.

І надумали покарати відступників від православія, а найперше Жабокрицького. Знаючи се, Жабокрицький визіз річи з собору, і свої вартісні, до села Жеревців в Овруцькім повіті, сам же поїхав на Мадярщину. Але йому не повелося. В 1706 р. відділ самовольців, при допомозі православних дворян — Немиричів, напав на Жеревці і забрав все, що Жабокрицький тут позаховував. Дальше православні дворяне заборонили своїм священникам слухати Жабокрицького.

Ще дальше православні почали домагатися, щоби російські власти Жабокрицького покарали, щоби позбавили єпархії, а таке домагання ставили найперше свояки Жабокрицького — його пасинок Миколай Гулевич та Юрій Жабокрицький. Але російські власти сказали: “Коли хочете, то самі його арештуйте”.

І нагода до того прийшла. Не дочекавшись виходу російського війська з Польщі, Жабокрицький 1708 р. вернувся до Луцька. Тут зараз з'явились — Гулевич і Юрій Жабокрицький з озброєними слугами, забрали луцький замок, в яким тоді не було війська, й оточили єпископський дім. Розігнали слуг уніятських священників, що тут були, Жабокрицького арештували, забрали його переписку, казали складати його річи на віз, і заявили, що мають наказ вивезти його з Луцька.

“Одівайся зраднику, — сказали йому, — не будеш ти більше владикою в Луцьку; ми завеземо тебе туди, де нам приказано. Там поставлять тебе архієпископом Сибіру. Ми пов'яжемо і твоїх приятелів і помічників, і заберемо разом з тобою”.

Та поки вони збиралися, слуги й уніятські священники розбіглися і нарobili крику та почали дзвонити на тревогу. Зараз збіглись польські шляхтичі, уніятські церковники і вояки, а що сила противників Жабокрицького була невелика, то почались переговори. Гулевича і Жабокрицького пустили на волю, але ті, відходячи, заявили: “Ви нам перешкодили арештувати владику, але вас і других ми таки покараємо”.

Жабокрицький заховався в табор польського гетьмана Сінявського, а його противники порозбирали його майно і документи. І Поляки не мали сили тому перешкодити.

З початком слідуючого року Жабокрицького знов арештували і дали російським властям, а ті його кудись заслали, де він скоро помер.

Вибрали другого єпископа.

По смерті Жабокрицького православні дворяни Волинського і Київського воеводства вибрали православного єпископа, але вже справи не вратували.

Вибрали **Кирила Шумлянського**, сина бувшого луцького єпископа (тайного уніята) — Атанасія Шумлянського і свояка львівського єпископа — Йосифа Шумлянського. Виходило, що Кирило Шумлянський вже передше став уніятом, або таким себе показував.

А що був оточений уніятськими свояками, то ж польський уряд звернув на нього увагу і дав йому грамоту на Луцького єпископа. І поручав його уніятському митрополитови — Винницькому та волинським дворянам. Уряд думав, що вибрав собі потрібного.

На зїзді в Луцьку, 16-го червня, 1710 року, волинські і київські православні дворяне згодилися на королівського вибранця; і виглядало, що не будуть дальше провадити боротьби з унією, бо за вибором Шумлянського був також уніятський митрополит. Але вийшла несподіванка.

Шумлянський поїхав на висвяту не до еп. Винницького до Львова, але до київського православного митрополита. Як же то сталося? Найпевніше сталося так, що Шумлянський був зарсїди щирим православним, і тепер, порадившись з православними, постановив використати для православної справи підступну польську політику.

Вернувшись з Київа, Шумлянський почав приводити до ладу свою єпархію. Почав відбирати села, що перше належали до православного духовенства, а їх були позабирали шляхтичі, але Поляки скоро спинили його роботу. Він же не робить так, як шляхта й уряд сподївався. Будує силу православія.

Так в жовтні 1711 року король видає універсал до шляхти і духовенства Волинського воеводства, де називає Шумлянського зрадником держави, грозячи йому великими карами, забороняє

признавати Шумлянського Луцьким єпископом та виконувати його постанови.

Дальше соймик Волинського воєводства згодився з бажанням короля і постановив: уважати вибір Шумлянського на єпископа неважним, відобрати від нього акт вибору і передати Луцьку єпархію під управу Холмському уніятському єпископови.

Тепер польська шляхта почала всякими крутарськими способами робити наступ на Шумлянського; його майно сконфіскували, або порозтягали, і заводилося що його арештують. Не чекаючи що буде дальше, Шумлянський виїхав до Київа і звернувся зі скаргою до царя. Та хоч цар різко протестував, але Поляки при своїм стояли. І Шумлянський не був більше в своїй єпархії.

Тепер дали йому єпархію Переяславську, на лівім боці Дніпра, де він був до своєї смерти, 1726 року. Але і там звався він єпископом Луцьким й Острожським і старався піддержувати православіє в Польщі.

Так Луцьку єпархію заняли уніяти, і в їх руках була вона до упадку Польщі. В Польщі лишилася православною лише одна Білоруська єпархія.

Сліпі каноністи — і залежність від чужих.

Що Поляки нищили Православну Церкву то не диво, бо се ж була чужа їм Церква, але диво, що байдужою вона була для московського патріярха, який вважав себе її покровителем й оборонцем.

Справа була ясна, — Поляки хочуть забрати для унії Луцьку епархію, але знайшовся розумний і щирий православний, — Жабокрицький, що готов всіма силами православіе обороняти, отже треба би йому помагати, треба поставити його єпископом.

В Київі до того вже схилялися, думаючи трохи своїм розумом, але до кінця не додумалися. Пригадавши, що вони залежні не тільки від своєї справи, але і від московського патріярха, передають справу патріярхови до вирішення. Хоч ти чужий, але коли звешся головою нашої Церкви, то ти вирішуй. Так приказують церковні канони, а вони важніші ніж жива сучасна справа.

А патріярх... Він же був чужий і далекий, поза сімома горами і ріками, і події на Україні його не журили. Певно, що він їх не знав і не старався знати. В нього є важніша справа, — церковні

канони, і він має їх берегти. Нехай пропаде Церква, коби лише канони не пропали. І він стоїть на тім, що Жабокрицький не може бути єпископом, бо був з вдовою жонатий. Сліпий вузкоглядний каноніст! Чоловік без розуму!

Сам був далеким українській справі, та передає він справу Жабокрицького ще дальшим, бо царгородським каноністам до вирішення, не дбаючи, що грізні церковні події під Польщею скоро розвиваються, йдуть вперед, не чекаючи вирішення Царгороду. Але вийшло, що Царгород тими справами ще менше журився і його вирішення не можна було дочекатися.

Справа Луцької єпархії з кожним днем погіршувалася, не чекаючи на вирішення Царгороду, якому також ходило, очевидно, не про справу Церкви, але про канони.

Ані московський патріарх, ані царгородські теологи не поступили так, як поступив був Александрійський патріарх, Мелетій Пігас. Коли Поляки почали насильствами заводити унію на Україні, то пише Пігас до Івана Вишенського, який був тоді на Атоні (на Афоні) і закликає його, щоби вертався на Україну й обороняв Православну Цер-

кву. Пігаса, що був в Александрії, в Єгипті, більше справа Української Православної Церкви клопотала, ніж московського та царгородського патріярха.

І поки каноністи сліпали (або і ні!) над канонами, — не над положенням Церкви! — то Жабокрицький, стративши всяку надію на поміч, стає уніятим, і Луцька єпархія пропадає.

Мабуть і московського патріярха та справа не журила, — Луцька єпархія пропала, але він канони втратував. Великий здобуток! Може і ціла Церква пропасти, але канони треба ратувати. Церква пропадає, але канони таки зостануться.

Сліпий і безглуздий канонізм!

**
*

Не те по католицькій стороні. Поляки й уніяти, що служили Полякам, мали на увазі не канони, але свою справу. Поки Жабокрицький був православним, то вважали канони важними, щоби ними не допустити його до єпископства, та коли став уніятим, то вже канонів не згадували. Канони нехай собі в книжках будуть, вони ще колись придадуться, але Поляки канонами здобули чого хотіли. Канони їм придалися для здо-

бутку, а православним канони принесли **страту**. І мали Поляки слухну причину з православних каноністів реготатися.

Се було колись, але і нині є такі, що для них канони важнійші, ніж жива справа Церкви і народу. Коли 1921 р. конечність заставила Українців створити в Києві український єпископат, то хіба деякі каноністи митр. Липківського не осуджували, або й нині не осуджують за те, що більше дбав про справу Церкви, ніж про канони? Є такі!

Однакож **“Воскресное Чтеніє”**, ч. 9, 1927, що було органом Православної Церкви під Польщею, а якої росіянин Діонізії був головою, каже, що коли **Церква в небезпеці, то на канони не треба оглядатися**. І додає, — що в Росії і давнійше на канони не дуже оглядалися. (Стаття: “Где виход?”).

**

Справа з Жабокрицьким дальше показує, чим є залежність Церкви від чужих.

Українська Православна Церква в Канаді не є залежною від властей якоїсь іншої Церкви, чи Церков. Вона самостійна, чужими не звязана, чужих признань не потребує. Вона є Христовою Церквою і без чужих признань. Та

і пощо їй чужі, які єї не знають, Українців не знають, обставин, серед яких Українці живуть, не знають, українських потреб не знають... Що ж ті чужі можуть в ній признавати, чи не признавати? Їм деколи тяжко і власні справи лагодити. І тому коли б чужі хотіли щиро сказати те, що повинні би, то сказали би:

“Люде добрі, лишіть нас в спокою! Ви краще знаєте що для вас конечно, що можливе, отже робіть так, як здоровий розум вам показує. А ми від вас далеко і вас не знаємо. Бажаємо вам всего доброго, а ви хіба нас повідомляйте що в вас діється і робиться...”

Так сказали би. Однакож ті, що раді над чужими панувати, так не скажуть. Покликаючись на канони, вони говорять, що їм дана власть над другими панувати. А чи з того буде добро тим, над якими панують, — байдуже! Досить того, що пануючим добре.

Коли б Київська еррахія, не зважаючи на канони, була поставила Жабокрицького єпископом, і поставила московського патріярха перед доконаним фактом, **то розумно і по християнськи зробила би.** Може московський патріярх їх проклинав би, може Царгород йо-

му помагав би, але Божа і людська справедливість стояла би з ними. І тоді проклин впав би не на них, але на тих, що проклинають. На сліпих каноністів, або лицемірів.

Справа з Жабокрицьким ясно показує чим є залежність від чужих. І чим є сліпе ідолопоклонство канонам.

Церковні канони, се давні постанови для давнього церковного життя. Їх творці мали на увазі лише тодішні обставини і можливості, а про те, що буде пізніше, вони не думали. Коли б вони тепер ще раз жили, то складали би для нинішнього життя такі канони, яких нинішнє життя потребує.

Канони для життя, а не життя для канонів, але є вузкоглядні каноністи, які того не хочуть розуміти. Вони блукають в прадавнім лісі і бояться з ліса вийти та на нинішний світ глянути. І замість нині братися до праці, вони волять сидіти під старими ливанськими кедрами і нагадувати те, чого давно нема.

А користь з того? Історія з Жабокрицьким показує, яка буде користь.

МОСКОВСЬКИЙ А УКРАЇНСЬКИЙ СПОСІБ ЧИТАННЯ

Багато документів в “Архіві” є писаних польською мовою, а багато є писаних давною українською, де є “ять” (ѣ), є “йори” (ы), є твердий знак “йор” (ѣ). Подаючи тут взірці давних українських документів, на місце “ять” будемо ставити “ї”; “йори” й “и” беремо за одно “и”, бо так його Українці вимовляли. Про твердий знак і згадувати не треба, бо він не мав ніякого мовного значіння. Букву “е” треба брати за нинішнє “е” лиш там, де в українській мові маємо “е”. Колись окремої букви на “е” не було. Подібно “и” треба брати рідко за “і”. Гляньмо ж на ту давну мову.

“Покорне напрод милостям Вашим дякую за повиншоване и жичливости освідчене, за што повинен буду Господа Бога молитствовати, або по милостям вашим добрами дочасними и вічними гоїне нагорожати рачил... (Письмо Иннокентія Гизеля до Слуцького братства, Док. 1, “Архів” Ч. 1, Том IV).

“Ознаймуем сим писаньем нашим атаманом и всему товариству нашему

войска его королевское милости Запорозкого Королевским и Девичлиским, иж господин отец игумен и вся капітула монастира Киевского Пустинского Никольского показовали нам листи, права и привілеія давня...” (Універсал Богдана Хмельницького з 1652 року. Док. 5, “Архів” як висше).

“Атаману Нестановицькому и Вдосовицькому и всей громаді благословеніе наше. Відомо вам чиним, иж, за благословеніем нашим, велебний отец игумен Видубицькій посилає брата законного до вас, отца Данилія Саноцького, по звичайную дань медовую и по десятину з власного их острова, которую абисте(!) без вшелякой зволюки оному до рук отдали...” (Докл. 7, “Архів” як висше).

Бачимо, що се українська мова, лише з деякими польськими, чи церковними словами. Є навіть українське народне **“абисте”**, яке вважають нині нелітературним, хоч нарід в західній Україні його кожного дня вживає. Для декого се стара форма, а для інших нинішня, як і другі подібні форми: “абим, абись, абисьмо”.

**
*

Тут же питання: як Українці тодішню свою письменницьку мову читали, як вимовляли, — на лад московський, чи український?

Деякі українці, що недавно прибули до Канади зо східних сторін України, взявши в руки книжку, де бачать “ять”, “йори”, “твердий знак”, читають її на московський лад. Хоч книжка буде писана чистою українською мовою. Їм здається, що де є “ять”, “йори” і твердий знак, то треба обовязково на московський лад читати. Вже не хліб, але хлеб, не ліс, але лес, не пісня, але песня. А дальше “и” за “і”, деколи “о” за “а”; не овес, але авйос, не орел, але арйол. І декому може здаватися, що вже від Володимира Українці читали церковні книжки московським ладом.

Але Українці мали свій спосіб читання. На Україні аж цариця Катерина ввела спосіб читання московський, в церквах, школах, урядах, а певне, що старші люде ще довгий час українським способом читали.

В Галичині і на Буковині, куди московська рука не сягала, український спосіб читання залишився і в церковних книжках і в усіх, які давнійше писалися “етимольогією”, давнійшим правописом.

сом”, в яким було “ять”, “йори”, “йор”, та “о” й “и” з дашками, які читалися як “і”. “Ять” читалося як “і” або “ї”. “Г” читалося як “г”, а не як “г”;
“о” ніколи за “а” не читалося. “Е” читалося за “е”, не за “є”, бо на “є” в етимології був нижній знак, “є”.

“И” й “йори” читалося як нинішнє “и”.

Коли давнішу книжку, чи газету, писану “етимологією” читати українським способом, то маємо чисту українську мову. А коли на московський лад, то виходить чудовище, — ні мова українська, ні московська.

В церковних книжках вимовлялося: Діва, діти, хліб, надія, тобі, вірний, вічний, гнів, гріх... Всюди там є “ять”, але його читали за “і”, бо воно в Українців було “і”.

**
*

Як же читати українські документи, які є в книжках “Архіву”? Читали їх по українськи. Як доказ на те, маємо один документ (126) писаний польським письмом, але українською давнюю письменницькою мовою, — се грамота Київського митрополита Кроковського з 6-го липня, 1907 року. Коли її зміст передати українським письмом, то се по-

каже як тоді Українці свої письма читали. Грамота починаєсь так:

Всім приемлющим, чтущим и слушашчим сие наше писане Божие благословение при молитвах наших архіерейскіх желаючи, ізвістно творим: іж донесено нам запевне відат чрез висланих наших комісаров: всечестного господина Антона Страшевского, до града Слуцка, что боголюбиви его милость отец епископ Білорускі, Сильрестер Святополк князь Четвергенскі, принявши хиротонію на епископство Білоруское и не ехавши правим путем з Кієва до Могилева, укрочил до знаменитого града Слуцка до Білоруской епархії жадним способом в духовних ділах неналежного и ему от престола митрополитанського не порученного... Брацтво Свято-спаское ставропігіяльное (!) тамже Слуцкое насилієм потягал, аби ему честь и повиновеніе виражал... Бивши в богоспасаемом граді Кієві виконали присягу у престола божественного пред найсвятійшими Тайнами тіла і крове Господнія..."

Тут нам взір, якою мовою Українці писали і як читали, отже читали українським способом, чи виговором, а не

московським. Тут маємо “всім”, а не “всем”, “ізвітно”, а не “известно”, “тіла”, а не “тела”... Могли ж і польським письмом написати: всем, известно, тела, але не писали, бо так не говорили. Разом з мовою вони мали свій український спосіб читання.

**
*

Вже сказано, що в Галичині і Буковині Українці затримали давний український спосіб читання, а тут треба сказати, як читали вони книжки церковні, писані давною мовою.

В началі бі Слово і Слово бі у Бога, вся тім биша, и без него ничтоже бисть, еже бисть. В том живот бі, и живот бі світ чоловіком: и світ во тьмі світиться, и тьма его не обят”. (Єв. Івана, гл. 1).

“Сущу позді в день той в єдину от субот, и дверем затвореним, идіже бяху ученици его собрани страха ради Юдейска, прийде Ісус и ста посереді, и глагола їм: Мир вам! И сіе рек пока за їм руці й нозі и ребра своя”. (Іван, гл. 15).

Тут вимова подана нинішним правописом, нинішним виговором букв, — як нині читаємо. Дуже рідко вимовляли “и” як “і”, назагал розуміли, що “и”

є лише “и”. Дуже рідко читали “е” за “є”, як в словах: “его, твое”, достроюючись до української вимови. “Ять” читали за “і” чи “ї”.

Дальше читали: Юда, Яков, Ісус, Йоан, Йов, Йосиф, Єрусалим, а не: Іуда, Іаков, Іисус, Іосиф, Іоан, Іов, Іерусалим, як Москалі читають. Букву “фтету” (моск. “фіта”) вимовляли як “т” або “фт”, уважаючи одно і друге однаково добрим. Так читали “Матей” або “Матфтей”, “Теофіл” або “Фтеофіл”, Тома, або Фтома.

Се був український спосіб читання і церковних книг, і документів, і всяких давніших писань. Аж цариця Катерина український спосіб читання замінила московським. Хто ж не мав нагоди про те довідатися, тому може здаватися, що Українці вже від Володимира читали московським ладом. Наділі ж вони читали своїм способом — українським.

**

На закінчення ще один примір.

Вже сказано, що в Галичині давно був “етимольогічний” правопис, де було — ять, йори, йор; де було “о” та “и” з дашками на верху, які читалися за “і”. Вони пригадували корінне “о” та “и”, які в українській мові переходили на “і”.

Етимольогією писалися в Галичині книжки, газети, календарі, співанники... Заголовок найповажнішої галицької газети — “Діла”, що почала видаватися 1880 року, був “Дѣло”, а вимовлявся “Діло”, а не “Дело”. Візмімо етимольогією писану пісню:

Там під тою дубиною
Косив жито сокирою,
А дівчина громадила,
Козаченька принадила.

Хто не знає, що українці читали своїм способом, а не московським, то буде тую пісню так читати:

Там пад тою дубіною
Касів жито сакірою,
А девчіна громаділа,
Казачйонка прінаділа.

А пісню: “Ой не ходи Грицю та на вечерниці”, буде читати: “Ой не хаді Гріцю та на вечерніці”, і вийде нісенітниця. Чуже для українців і чуже для Москалів, бо не їх мова. А нісенітниця тому, що він не знає українського способу читання і читає українське по московськи.

Оповідает Чикаленко в своїх Споминах: до його села (мабуть Перешорів)

прийшов новий священик, Українець, і, відвідуючи людей, взяв собі від одного господаря “Раду”. “Почав я читати, казав він Чикаленкови, і не знаю яка то мова, словацька, чи словінська”. Колись питає того господаря: “Ви читаете “Раду?” “Ні, каже господар, я неписьменний, але хлопець читає, а ми слушаємо”. “Скажіть же хлопцеві, щоби до мене зайшов”.

Коли хлопець зайшов, питає священик: “Ти читаєш “Раду”? “Читаю”. “І розумієш?” “Розумію”. Ану я тобі прочитаю, а ти скажи, що воно”. Почав священик читати, а хлопець: “Ви читати не вмієте. Дайте, я вам прочитаю”. “І як почав він читати, то і я зрозумів”, казав священик Чикаленкови. Бо хлопець читав українським способом.

В Галичині московські агенти ширили москвофільство, казали, що українська і московська мова дуже собі близькі, і на доказ показували московські книжки. І людям виходило, що справді воно так, бо там є: хліб, ліс, овес, орел, мертвий, вічий, ідеш... Не знали вони, що Москалі ті слова своїм ладом вимовляли, а не українським, отже: хлеб, лес, авйос, арйол, вечний, мйортвий, ідьош...

І якраз те людське незнання москов-

ські агенти використовували для баламучення людей.

**

*

Треба пам'ятати, що наша азбука взята від Болгар, а Болгари мали ще носові звуки як і Поляки, е(н), о(н) і на них мали окремі букви. А що тих носових звуків не мали ані Українці, ані Москалі, то тих звуків не прийняли. Залишили тільки непотрібний їм “йор” твердий знак).

А букви, які взяли, почали так вигорювати, як їх мова вимагала, для Українців українська, для Москалів московська. На Болгар не оглядалися як вони в себе вимовляли. Так повстав **спосіб читання український** для українців, **а московський** для Москалів. Тую ж азбуку мають і Серби, але “Х” читають як наше “Г”. Як їм краще виходить.

Аж цариця Катерина накинула Українцям московський спосіб читання щоби їх московщити. Подібно Поляки старалися накидати Українцям латинську азбуку, щоби наблизити їх до Поляків.

Але Українці мають свою мову окрему від московської і мають свій український спосіб читання.

ВЕЛИКИЙ ПОКЛОННИК ШЕВЧЕНКА І “ГАЙДАМАКІВ”.

Шевченко був першим, що згадав Яворського в “Гайдамаках”, хоч і не назвавши його по імені, але показав нам в величавім світлі його безіменну особу. Показав не імя Яворського, але його велику душу. Так “Гайдамаки” тісно вжуться з особою Яворського.

Та інтєресне, що і чужі поклонники Шевченка, як і великого поета, на перше місце ставили Шевченкових “Гайдамаків”. Одним з таких був римо-католицький священик, Словінець, — **Йосип Абрам**. Він то казав:

“Першою моєю книжкою є Євангелія, а другою “Кобзар” Шевченка; красшого твору над “Гайдамаки” я не знаю”.

Абрам знав багато творів Шевченка напам'ять і при кожній нагоді їх цитував. Дивлячись на свою церковцю на горі, деклямує він відповідне місце з Шевченкового “Сну” про “козацьку церкву невеличку”, що “стоїть на пригорі з похиленим хрестом”. І на проповідях наводив Шевченкові вислови.

В його світлиці лежав на столі “Кобзар” в оригіналі (по українськи) та в словінськiм перекладі, а даліше портрет бандуриста Вересая, бо — “Вересай оспівує Абрамови славному бувальщину України”.

Діставши збірник Українських Пісень, Абрам заінтересувався Українцями, вивчив дуже добре українську мову, студював Історію України, і захопився нею так, що зі своїх товаришів створив “Козацький Гурт”. Писав статті на українські теми. Шевченкового “Кобзаря” він перекладав на словінську мову. Перший том його перекладу вийшов 1908 року в Любляні, під назвою “Кобзар”. Того ж самого року появилася і другий том під назвою “Кобзар” Тараса Шевченка”, де окрему частину присвячує “Гайдамакам” Шевченка.

В першому томі було перекладених поезій 41, а в другім “Гайдамаки” і “Холодний Яр”, який є наче частиною “Гайдамаків”. В своїх виданнях він дав Огляд Української Історії та довший опис “Життя Тараса Шевченка”.

Словінські критики писали про Абрамові переклади “Кобзаря” з великими похвалами. І так Т. Єленіч підчеркував, що в перекладі “Гайдамаків” не

затратилася і найменша прикмета оригіналу. Критик місячника “Дом ін свет” закликав молодих словінських поетів, щоби студіювали Шевченка, бо він навчить їх правдивої, незіпсутої “модерною” культурою поезії.

Тоней Єленіч писав про “Гайдамаків”, що їх автор має на собі печать світового поета. — (Вибрано з XV тому “Тарас Шевченко”, виданого Українським Науковим Інститутом в Варшаві, 1938 р., за редакцією Романа Смаль-Стоцького).

**
*

Абрам був не тільки римо-католиком, але римо-католицьким священиком, однакж разом був він, як бачимо, щирим, дійсним християнином. На першій місці в нього стояла людяність і справедливість, тому насильства Поляків над Українцями він осуджував, і повстання гайдамацьке, описане в “Гайдамаках” він уважав слушним, оправданим.

І певне, що коли б він був знав про Яворського те, що ми нині знаємо, то був би поставив його якнайвисше, — як великої гідности християнина і як великого Українця.

С Л О В О Н А З А К І Н Ч Е Н Н Я .

Писав я отсей “Додаток до Маловідомого” поза іншою працею і з більшими перервами в часі, тому можуть бути деякі малі недостачі, але думаю, що вони на загальнім змісті не заважають.

Важне для мене було — показати особу Яворського як великого патріота-народолюбця і великого християнина; як великого оборонця українського народу, видобувши його великі заслуги зпід пороку забуття. Нині Українці будуть його знати і поважати як того, що не жалував свого життя їх права обороняючи.

Тепер і “Гайдамаки” Шевченка стануть більше зрозумілими, а також і ціла “гайдамаччина”, бо читач буде мати в живих образках ті події, що довели український нарід до повстання проти Поляків.

Окремо стануть яснійшими ті варварські способи, якими католики Поляки заводили унію на Україні, — ті жорстокі, дикунські, розбишацькі способи і яких Рим не тільки не осуджував, але ще настоював, щоби православним не давати ніяких прав. Значить, — був за-

тим, щоби польські й уніятські насильства продовжувалися.

Тоді стане ясно чи Поляки-католики були ділами християне. Стане ясно яка віра була в самому Римі. А ще далі стане зрозумілим чому давня Польща завалилася. Хіба ж на таких злочинах могла вона встоятися?

Але в яким величнім світлі виступають перед нами Українці тих давніших часів, що серед безконечних страшних переслідувань і мук не корилися ворогам, і переносячи страшні терпіння, обороняли свою Церкву і свої права. Їх католики обрабовують, але вони ставлять свою справу висше майна. На них нападають і вони розбігаються по лісах і горах, але своїх прав і своїх святощей не відрікаються. Їх б'ють, а то і вбивають; перед їх очима огнем палять ревних оборонців Православної Церкви, але вони насильникам не піддаються.

Вони дійсно нагадують християн з перших віків християнства, що не зважаючи на переслідування і муки, терпіли, а то і життя давали обороняючи свою правду і свою справу.

А посеред тих гідних Українців стоїть особа їх великого оборонця, працівника і мученика — **Мелхиседека Значка**

Яворського. Знаючи яким він був, ми мусимо нині, та і завсігди, схилити голови перед його особою. Він же великий праведник, великий народний оборонець, великий християнин і великий учитель поколінь. В нім ми бачимо примір як треба свою справу обороняти.

Робив він усе, що міг і зробив, що міг, не сподіваючись за те від нікого нагороди, хіба від Господа Бога. Робив усе, що йому його християнська і людська совість наказувала.

**

Шевченко хоч і знав про нього лише з оповідань свого діда, але добре зрозумів яким великим чоловіком був Яворський, і збудував йому великий **Пам'ятник** в своїх "Гайдамаках", поставивши його як "благочинного", що виголосив перед повстанцями таку славу, сильну патріотичну промову. Тепер той Пам'ятник буде всім більше видний, зрозумілий і ще красший. Хто лише прочитає ту промову Яворського в "Гайдамаках", то зараз стане перед ним велична постать того, що ту промову виголосив. І певне, що та промова стала була перед "гайдамаками" як їх провідний прапор; як зоря, що веде їх до великої цілі.

Та хоч вони до вершин тої ціли не дійшли, але та зоря залилася для їх внуків і правнуків, щоби вони не спу- скали її зперед очей і йшли, куди вона їм дорогу вказує.

І ще одно побачить читач, а то — якими були уніятські верховоди, що помагали Полякам поширювати унію. Ставши відступниками свого народу, ставши яничарами, вони позбулися всіх людських почувань, позбулися цілком християнства і стали найлютішими зві- рами.

Щоби приподобатись своїм панам, вони мучать рідних братів, обрабову- ють, палять їм руки, втинають голови. Рідні брати тих яничарів мусять перед ними тікати і ховатися по горах і по лі- сах, як від Татар чи Турків.

Так бачимо, що яничар стає Каїном і з насолодою вбиває свого невинного брата, не дбаючи, що заслугує на про- кляття перед людьми і Богом.

Важне і те, що римські верховоди, яким про заведення унії ходило, і які хваляться, що вони одні мають “одинокую правдиву віру”, закликають Поляків, щоби не давали православним Україн- цям на українській землі ніяких прав доки вони чужому Римови не підда-

дуться. І ті римські правителі називають себе християнами. Недармо ж римський католицький історик, Бароній, писав, що було багато папів, в яких не було навіть і волоска єпископського.

А вкінці читач побачить довгий ряд польських та уніятських насильств, яких не знайде мабуть в ніякій історії в таких широких розмірах, як тут подано, а про них треба знати. Вони покажуть як унія заводилася, отже чим є унія. Овочем розбишацтва.

Отсей “Додаток до Маловідомого” додасть нову сторінку до загальної Історії України, відкривши в подробицях те, що десь побіжно згадується, та відкривши те, що дотепер не було відоме.

Я назвав се “Додатком до Маловідомого” тому, що тут на першій місці стоїть особа Яворського, — його праця, його безпримірна посвята; далі обставини серед яких він жив та справи, що відносяться до справи унії головно в Східній Україні.

Та наділі воно своїм змістом є не “Додатком”, але цілим “Маловідомим”, і воно причиниться до красшого зрозуміння того, яке маємо в других книжках. Воно доповнить собою те, чого там

нема. Заокруглить історію “Маловідомого”.

А важне, що поставить перед Українцями того забутого великого Українця, якого український нарід повинен знати і завсігди з пошаною споминати.

Автор.

З М І С Т

	Стор.
Передмова	5
Як Шевченко згадує Яворського ..	9
Відомости Шевченка про Яворського	15
Мелхиседек Значко-Яворський	18
Стан України в часах Яворського	22
Який стан був Православної Церкви	24
Яворський стає правителем Церкви	28
Поляки Яворського арештують ..	30
Яворського другий раз арештують	44
Погрожують Яворському смертю	52
Приходить військо	58
Знов Яворського арештують	65
Яворського хочуть замурувати ..	74
Несподівана подія	76
Козаки заінтересовуються	90
Нові постанови сойму	96
Яворський їде до Варшави	97
Дещо про конфедератів	102
Починаєсь "Гайдамаччина"	103
Дальша доля Яворського	107

EX LIBRIS. REV. P. BUDLEK

	Стор.
Вибір з документів “Архіву”	110
Як замучили Даниїла Кушніра	124
Ухвала варшавського сойму	131
Кунцевич і Яворський — порівнання	139
Католицька Інквізиція продовжу- жується	175
Великі заслуги Яворського	158
Події з польсько-української історії	160
Насильства до часу Яворського	162
Історія еп. Жабокрицького	183
Московський а український спосіб читання	199
Великий поклонник Шевченка і “Гайдамаків”	209
Слово на закінчення	212

К Н И Ж К И

Важні для кожного Українця

Автор В. Кудрик.

1. **Чужа Рука.** — З церковних переживань Українців в Канаді. Відношення Риму до Українців 35 ц.
2. **Життя Йосафата Кунцевича.** — зміст листа Сапіги до Кунцевича і листи папи до польських королів 50 ц.
3. **Історичні Матеріяли.** 1. Яку віру прийняв Володимир Великий. 2. „Проект на знищення Українців”. Промова еп. Штросмаера на папськiм Соборі 50 ц.
4. **Маловідоме з Історії Греко-Католицької Церкви, Том I.** Стор. 250 75 ц.
5. **Маловідоме з Історії Греко-Католицької Церкви, Том II.** Стор. 284 75 ц.
6. **Маловідоме з Історії Греко-Католицької Церкви, Том III.** Стор. 256 75 ц.
7. **Маловідоме з Історії Греко-Католицької Церкви, Том IV.** Стор. 256 75 ц.
8. **Мелхиседек Значко-Яворський**
Додаток до “Маловідомого, сторін 220 75 ц.

Замовлення слати на адресу:

TRIDENT PRESS LTD.

Box 3626, Sta. B.

Winnipeg 4, Man.